

Методичні рекомендації та найкращі практики для ММСП для забезпечення стійкості та прогресу на шляху до циркулярної економіки в галузі сталого управління ресурсами та ланцюгів постачання критичної сировини в Україні

Ім'я підрядника: Г.І. Рудько

Впорядкування за участі: С.Ф. Литвинюк, В.Е. Карли, Г.Р. Бала і Л.О. Десятнюк

ЗМІСТ

Список скорочень	3
Резюме	5
Вступ	7
1. Загальні відомості	11
a. COVID-19 та вплив на мікро-, малі та середні підприємства (ММСП) в Україні	11
b. Поточний стан ММСП у сфері постачання критичної сировини в Україні	14
c. Можливості для постачання критичної сировини ММСП в економічному відновленні в Україні	18
d. Прогрес на шляху до сталого управління ресурсами та циркулярної економіки: Застосування РКООН та СУРООН в Україні	25
2. Короткий огляд можливостей для ММСП у сфері постачання критичної сировини в Україні	28
a. Первинні та вторинні ресурси критичної сировини	28
b. Застосування в ключових секторах	35
c. Попит та пропозиція	35
d. Перспективи в пост COVID-19 період	39
3. Методичні рекомендації та найкращі практики щодо вирішення викликів, що стосуються ММСП в бізнес-середовищі з постачання сировини в Україні (з прикладами)	43
a. Спрощення процедур для бізнесу та реєстрація бізнесу	43
b. Політика, правові та нормативні акти	46
c. Доступ до даних, інформації та знань	49
d. Покращення навичок підприємництва	53
e. Доступ до ринку	57
f. Доступ до фінансів	60
g. Доступ до технології	65
h. Логістика та ланцюги постачання	68
4. Короткий огляд Методичних рекомендацій та найкращих практик постачання критичної сировини для ММСП і висновки	71
a. Рекомендації для ММСП в Україні	71
b. Рекомендації щодо політики, які можуть застосовуватись в Україні	74
5. Список літератури	77

Disclaimer

The findings, interpretations and conclusions expressed herein are those of the authors and do not necessarily reflect the views of the United Nations or its officials or Member States. The designation employed and the presentation of material on any map in this work do not imply the expression of any opinion whatsoever on the part of the United Nations concerning the legal status of any country, territory, city or area, or of its authorities, or concerning the delimitation of its frontiers or boundaries. Mention of any firm, licensed process or commercial products does not imply endorsement by the United Nations.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АГСС – Асоціація геологічних служб Європи
АЕС – Атомна електростанція
АЗОКМ – Артемівський завод з обробки кольорових металів
АСАА – Угода про оцінку відповідності та прийнятність промислової продукції
ВВП – Валовий внутрішній продукт
ВРЗЕ – Важкі рідкісноземельні елементи
ГЕО – Геолого-економічна оцінка
ДКЗ – Державна комісія України по запасах корисних копалин
ДКРП – Державний кадастр родовищ та проявів корисних копалин України
ЕЦП – Електронний цифровий підпис
ЄБРР – Європейський банк реконструкції та розвитку
ЄЕК ООН – Європейська економічна комісія Організації Об'єднаних Націй
ЄС – Європейський союз
ЄСВ – Єдиний соціальний внесок
ЗАЛК – Запорізький виробничий алюмінієвий комбінат
ЗТМК – Запорізький титаномагнієвий комбінат
ІТ – Інформаційні технології
КПІ – Київський політехнічний інститут
КС – Критична сировина
ЛРЗЕ – Легкі рідкісноземельні елементи
МАГАТЕ – Міжнародна агенція з атомної енергії
МВФ – Міжнародний валютний фонд
МГЗ – Миколаївський глиноземний завод
ММСП – Мікро-, малі та середні підприємства
МПГ – Метали платинової групи
МСБ – мінерально-сировинна база
МСП – Малі та середні підприємства
НАДПУ – Національна Асоціація добувної промисловості України
НБУ – Національний Банк України
НУФ – Німецько-український фонд
ОГС – Організації громадянського суспільства
ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку

ПДВ – Податок на додану вартість
РЗЕ – Рідкісноземельні елементи
РКООН – Рамкова класифікація Організації Об'єднаних Націй
РРО – Реєстр розрахункових операцій
СЕЗ – Спеціальні економічні зони
СНД – Співдружність Незалежних Держав
СУП – Спілка Українських Підприємців
СУРООН – Система управління ресурсами Організації Об'єднаних Націй
ТЕС – Теплоелектростанція
ТЕЦ – Теплоелектроцентраль
ТОВ – Товариство з обмеженою відповідальністю
УНТЦ – Український Науково-Технологічний Центр
УФС – Український фонд стартапів
ФОП – Фізична особа-підприємець
ФРП – Фонд розвитку підприємництва
ЦСР – Цілі сталого розвитку
CRIRSCO – Комітет з міжнародних стандартів звітності про запаси твердих корисних
GGF – Фонд ефективного врядування Великої Британії
GMP – Належна виробнича практика
IFC – Міжнародна фінансова корпорація
JORC – Об'єднаний комітет по запасах руди
KET – Ключові технологічні центри
LED – Світлодіод
ОПЕС – Організація країн-експортерів нафти
PERC – Загальноєвропейський комітет з звітності про запаси та ресурси
PRMS – Система управління ресурсами вуглеводнів
SECO – Державний секретаріат з економічних справ Швейцарії
SPE – Товариство інженерів-нафтовиків
UN OCHA – Управління ООН з питань координації гуманітарних питань

РЕЗЮМЕ

Робота виконана у рамках співпраці з Європейською Економічною Комісією, яка є одним із партнерів, що працюють над проектом UNDA «Глобальна ініціатива щодо відродження сектору ММСП після COVID-19».

Загальною метою проекту є посилення потенціалу та стійкості мікро-, малих та середніх підприємств (ММСП) в країнах, що розвиваються, та в умовах економіки в перехідному періоді, щоб пом'якшити економічний та соціальний вплив глобальної кризи, спричиненої пандемією COVID-19. Частина проекту ЄЕК допоможе ММСП та державам-членам використовувати ефективно розроблені керівні принципи та найкращі практики для забезпечення стійкості та прогресу на шляху до циркулярної економіки в галузі сталого управління ресурсами і ланцюгів постачання критичної сировини.

Україна є однією з пілотних країн для такої адаптації, яка враховувала б конкретні умови країни.

Через пандемію COVID-19, Україна може зіткнутися з найгіршою рецесією за останні десятиліття, залишивши в злиднях понад 9 млн осіб. Управління ООН з координації гуманітарних справ в Україні повідомляє, що з початку пандемії понад 80 відсотків домогосподарств втратили дохід, а у понад 40 відсотків сімей щонайменше один член сім'ї втратив роботу. Хоча немає даних про Східну Україну, соціально-економічні наслідки пандемії в регіоні, що постраждав від конфлікту, будуть руйнівними¹.

Було виконано дослідження та розроблено Методичні рекомендації, що включають аналіз середовища, з яким ММСП стикаються в Україні в результаті кризи COVID-19; можливості та виклики у галузі ланцюгів постачання критичної сировини, а також найкращі практики і методичні рекомендації того, як ММСП у сфері сировини можуть сприяти відновленню економіки після пандемічних криз в Україні.

Основні результати дослідження наступні:

1. Застосування РКООН та СУРООН у сталому управлінні ресурсами може бути корисним для ММСП з метою побудови інноваційних бізнес-моделей та пошуку вигоди від нових можливостей, що відкриваються.

2. Було визнано, що існують реальні можливості для видобутку переважної більшості елементів, наведених у таблиці критичної сировини Європейського Союзу (Дослідження щодо списку критичних сировинних матеріалів ЄС (2020)).

3. Додатковою можливістю для ММСП приєднатися до сфери постачання критичної сировини може стати переробка відходів або переробка використаних продуктів.

4. Інтеграція України до європейського суспільства розширює існуючі та відкриває нові можливості для ММСП брати участь у ланцюгах постачання.

5. Розкриття геологічної інформації у форматі «відкритих даних» буде одним із стимулів для збільшення інвестицій у видобуток критичної сировини.

¹TACKLING CORONAVIRUS (COVID-19) CONTRIBUTING TO A GLOBAL EFFORT. THE COVID-19 CRISIS IN UKRAINE, 11 December, 2020. Режим доступу: <https://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/eastern-partners/COVID-19-CRISIS-IN-UKRAINE.pdf>

6. Доступ до інформації про технології, що сприяють видобутку, збагаченню та використанню критичної сировини, є надзвичайно важливим для розвитку та зростання ММСП.

7. Для ММСП надано рекомендації щодо мінімізації ризиків, пов'язаних зі змінами споживчого попиту.

Методичні рекомендації розроблені з врахуванням головних принципів РКООН та СУРООН для ММСП та Уряду України з метою забезпечення стійкості та прогресу на шляху до циркулярної економіки в галузі сталого управління ресурсами та ланцюгів постачання критичної сировини, як основу та опорну точку при розробці звіту.

Адаптовані Методичні рекомендації та найкращі практики для України лягли в основу для навчального он-лайн курсу.

ВСТУП

3 березня Україна оголосила про перший підтверджений випадок коронавірусної хвороби 2019 у чоловіка з Чернівців, який прибув з Італії до Румунії літаком, а потім дістався в Україну автомобілем.

11 березня Кабінет Міністрів відповідно до статті 29 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» з метою запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19 та з урахуванням рішення Державної комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій від 10 березня 2020 р., Кабінет Міністрів України оприлюднив рішення щодо впровадження карантину в Україні через коронавірус.

Станом на 17 листопада в Україні було підтверджено 557 657 випадків захворювання на COVID-19, у тому числі 9 856 смертей, 250 983 повністю одужали. Ковзаюча середня серед підтверджених випадків становила 10 953 – це найвищий показник з березня. Рівень летальних випадків становив 1,8 відсотків.

Мікро-, малі та середні підприємства (ММСП) становлять більшу частину (91 відсотків) у структурі спілки українських підприємців, яка була створена підприємцями для підприємців для створення та розвитку сприятливого бізнес-середовища в Україні. Вона об'єднує незалежних українських підприємців, незалежно від масштабу, галузі та географії їх діяльності, а також виступає за інновації та відкриття нових ринків для українських компаній. Саме ці підприємства є основними рушіями економічного розвитку і переживають кризу особливо болісно за будь-якого сценарію.

Основна сфера діяльності ММСП – роздрібна та гуртова торгівля, також серед підприємств – консалтинг, маркетингові та рекламні послуги, небанківські фінансові послуги, виробництво обладнання, меблів та машинобудівництво, сфера послуг, HoReCa (**H**otel, **R**estaurant, **C**atering), галузь будівництва та архітектури, ІТ-компанії, надавачі освітніх послуг, логістика, обслуговування гірничовидобувної галузі та інше.

У глобалізованій світовій економіці основною загрозою під час глобальних криз є переривання ланцюгів постачання. Це переривання ланцюгів постачання критичної сировини автоматично призводить до застою у розвитку економік, які не мають власних сировинних запасів.

У цій роботі розглядаються дослідження можливостей та виклики для ММСП в Україні, які беруть участь у постачанні критичної сировини, необхідної у відповідь на пандемію COVID-19 та відновлення економіки після пандемії. Пандемія жорстоко тисне на ланцюги постачання критичної сировини в Україні та світі, але відкриває можливості, якими могли б скористатися ММСП. Україна була серед провідних світових виробників кількох видів критичної сировини, таких як графіт, літій, титан, марганець та уран. В Україні багато можливостей, що впливають із ситуації з COVID-19, дозволять ММСП зробити вагомий внесок у стале управління ресурсами, нарощування стійкості та прогресу на шляху до циркулярної економіки. Однак економічні спади також спричинили нові виклики, які потребують інноваційних рішень. Застосування Рамкової класифікації Організації Об'єднаних

Націй (РКООН) та Системи управління ресурсами ООН (СУРООН) до сталого управління ресурсами може бути корисним для ММСП, щоб побудувати інноваційні бізнес-моделі та отримати прибуток від нових відкритих напрямків. Звіт буде зосереджений на Методичних рекомендаціях та найкращих практиках для ММСП, щоб досягти стійкості у сфері ланцюгів постачання критичної сировини в Україні, спираючись на ключові приклади. Очікується, що дослідження допоможе підприємцям, менеджерам з розвитку бізнесу, технічним експертам існуючих та потенційних ММСП, фінансистам, урядовцям та політикам в Україні зрозуміти виклики та можливості, пов'язані із COVID-19, у вирішенні проблем постачання критичної сировини.

В результаті виконаної роботи було визнано, що в Україні COVID-19 у 2020 році став одним з головних економічних чинників. З погляду на те, що ММСП в економіці України забезпечують близько 64 відсотків доданої вартості, 81,5 відсотків зайнятих працівників та 37 відсотків податкових надходжень, а також беруть участь у формуванні сировинної бази та постачанні критичної сировини, запровадження обмежувальних заходів призвело до значних негативних наслідків для ММСП.

Автори дійшли висновку, що параметри визначення та система управління критичною мінеральною сировиною – це реалізація складного комплексу юридично-правових, геолого-економічних та соціально-політичних чинників, що врегульовують геологічне вивчення та використання мінеральної бази країни, регіону та світу. Критичність слід визначати за параметрами, які враховують методичні засади РКООН та СУРООН. Зазначено, що базові принципи формування та управління ресурсами України відповідають РКООН та реалізуються з 1997 р, а з 2019 р. Україна на державному рівні прийняла класифікацію, побудовану на принципах РКООН.

Відповідно до проведеного аналізу балансу запасів корисних копалин та наявних проявів, було визнано, що існують певні можливості для отримання переважної більшості елементів, наведених у таблиці критичної сировини для Європейського Союзу (Дослідження щодо списку критичних сировинних матеріалів ЄС (2020)), і вони були розділені на три групи відповідно до рівня ризику постачання:

- 1) низький рівень ризику постачання: галій, гафній, магній, природний графіт, скандій, кремній металевий, титан;
- 2) середній рівень ризику постачання: барит, берилій, вісмут, кобальт, коксівне вугілля, плавиковий шпат, важкі та легкі рідкісноземельні елементи, тантал, ніобій, фосфорит, фосфор (апатит), літій, стронцій;
- 3) високий рівень ризику постачання: стибій, бор, германій, метали платинової групи, вольфрам, ванадій, боксити.

Зазначено, що в Україні наявні виробничі потужності в цілому ряді секторів, що використовують сировину, яка при переробці створює можливість концентрування деяких критичних для ЄС матеріалів, а залучення до переробки наявних відходів можуть стати додатковою можливістю для ММСП у сфері постачання критичної сировини. Крім відходів виробництва значні можливості є в переробці вживаної продукції. Плани держави до відновлення таких галузей, як

аерокосмічна, машинобудівна, суднобудівна, хімічна, військово-промислова, енергетична та щодо розбудови інфраструктури країни стимулюватиме внутрішній попит, у тому числі і критичної сировини.

За підсумками 2019 року Україна посіла друге місце за обсягом інвестицій від ЄБРР і перше – за кількістю підписаних проектів. Загальний обсяг нових інвестицій за усіма програмами перевищив €1,1 млрд, які було спрямовано на підтримку 51 проекту. Це призведе до впровадження новітніх світових технологій у видобуток і переробку сировини з отриманням більш конкурентоспроможних товарних продуктів.

COVID-19 безумовно ще тривалий час впливатиме на попит та пропозицію. Деякі сектори швидко відновляться, але із промисловістю та інвестиційним попитом ситуація гірша. 2020 рік змінив звичний уклад життя. Люди навчились жити в умовах пандемії та обмежень. За підсумками 2020 року падіння ВВП України оцінюється у 4,2 відсотки, що нижче за раніше прогнозовані показники на 0,6 відсотків. Зараз потрібно здійснити зміни та залучити інвестиції, які відкриють майбутнє із широким процвітанням. Як зараз, так і в період після закінчення пандемії ММСП мають в Україні дуже широкі перспективи і повинні скористатися можливостями, приєднатися або розширити свою участь в ланцюгах постачання і у сфері створення критичної сировини, або у дотичних до цієї сфери галузях. Інтегрування України в Європейське суспільство розширює наявні та відкриває нові можливості для участі ММСП в ланцюгах постачання.

Були внесені зміни до роботи Державної служби геології та надр України у напрямку подолання корупції і відновлення довіри до Служби, підвищення ефективності використання надр та залучення інвестицій у галузь. Разом з тим, підкреслено, що потенціал галузі залишається нереалізованим, так, з понад 9 тисяч родовищ корисних копалин, які мають промислове значення, у 2019 році розроблялися лише близько 35 відсотків. Оприлюднення геологічної інформації у форматі «відкритих даних» стане одним зі стимулів для збільшення інвестицій у видобуток.

Підкреслено, щоб досягти успіху, ММСП необхідне постійне покращення навичок співробітників і для цього зараз є купа можливостей. Для участі ММСП у ланцюгах сталого забезпечення ЄС критичною сировиною, в Україні наявні всі можливості отримання фахових знань та покращення кваліфікацій і навичок. Необхідною умовою притоку фінансів в ММСП є інвестиційна привабливість компанії. Доступ до інформації про технології, що сприяють вилученню, збагаченню та застосуванню критичної сировини є важливим для розвитку та зростання ММСП.

Сучасна пандемія показала, що вірус може загрожувати ланцюгу постачання сировини, це говорить на користь збільшення постачання критичної сировини з України, яка розташована поруч з Європейським Союзом, має розвинену інфраструктуру та ресурси. Будь-яка криза – це можливість для трансформації та розвитку бізнесу. Реакція та дії бізнесу під час кризи мають бути швидкими. Питання безпеки і благополуччя працівників набули особливої важливості. Необхідно знайти баланс, щоб підтримати поточну діяльність в нових умовах з мінімальними втратами для бізнесу.

Авторами надані рекомендації для ММСП для того, щоб мінімізувати ризики, пов'язані із зміною споживчого попиту: необхідно відстежувати короткострокову ліквідність; оцінювати фінансові та операційні ризики і швидко на них реагувати; створити резервний фонд, який може підтримати компанію на плаву від декількох місяців до року; відстежувати фактори, які можуть вплинути на споживачів, постачальників, підрядників і партнерів, а також постійно розвивати та покращувати навички співробітників.

1. Загальні відомості

а. COVID-19 та вплив на мікро-, малі та середні підприємства (ММСП) в Україні

Малі та середні підприємства є «хребтом» розвинених економік. Наприклад, в ЄС ММСП становлять більше 90 відсотків усіх підприємств та забезпечують значну кількість людей робочими місцями. Від них також виходить основний імпульс в ринковій економіці в зв'язку з інноваційними прагненнями. Значна частка припадає на малі та середні підприємства в економіці України. ММСП складають близько 99,98 відсотків усіх суб'єктів господарювання з точки зору їх кількості, 82 відсотки – за кількістю зайнятих працівників та 65 відсотки – за продажами товарів, робіт та послуг.

Критерії визначення поняття ММСП різняться залежно від країни. Найчастіше верхня межа, що позначає ММСП, становить максимально двісті п'ятдесят співробітників в Європейському Союзі, тоді як деякі країни встановлюють ліміт у 200 працівників. Сполучені Штати вважають, що серед них є МСП фірми, що мають менше 500 працівників. Малі фірми – це, як правило, ті, що мають менше 50 працівників, тоді як мікропідприємства мають щонайбільше 10, або в деяких випадках 5 працівників. Крім того, використовуються фінансові активи для визначення ММСП.

Законом України від 05.10.2017р. № 2164-VIII внесено зміни до ст.2 Закону про бухоблік, а саме: додано класифікацію підприємств (крім бюджетних установ), як наведено у Схемі 1.

Схема 1. Критерії для ММСП в Україні

Мікропідприємствами є підприємства, показники яких на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передує звітному, відповідають щонайменше двом з таких критеріїв:

- балансова вартість активів — до 350 тисяч євро;
- чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 700 тисяч євро;
- середня кількість працівників – до 10 осіб.

Малими є підприємства, які не відповідають критеріям для мікропідприємств та показники яких на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передує звітному, відповідають щонайменше двом з таких критеріїв:

- балансова вартість активів – до 4 млн євро;
- чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 8 млн євро;
- середня кількість працівників – до 50 осіб.

Середніми є підприємства, які не відповідають критеріям для мікропідприємств та показники яких на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передує звітному, відповідають щонайменше двом з таких критеріїв:

- балансова вартість активів – до 20 млн євро;
- чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 40 млн євро;
- середня кількість працівників – до 250 осіб.

За даними Держстату України кількість об'єктів господарювання становить, за станом на 2019 рік 1 839 593 підприємств, у тому числі згідно структури наведеної у таблиці 1:

Таблиця 1. Показники структурної статистики по суб'єктах господарювання з розподілом за їх розмірами².

Роки	Усього	У тому числі підприємства			
		великі	середні	малі	з них мікропідприємства
Кількість суб'єктів господарювання, одиниць					
2010	2 183 928	586	20 983	357 241	300 445
2011	1 701 620	659	20 753	354 283	295 815
2012	1 600 127	698	20 189	344 048	286 461
2013	1 722 070	659	18 859	373 809	318 477
2014	1 932 161	497	15 906	324 598	278 922
2015	1 974 318	423	15 203	327 814	284 241
2016	1 865 530	383	14 832	291 154	247 695
2017	1 805 059	399	14 937	322 920	278 102
2018	1 839 593	446	16 057	339 374	292 772
Кількість суб'єктів господарювання на 10 тис. осіб наявного населення, одиниць					
2010	477	0	5	78	66
2011	372	0	5	77	65
2012	351	0	4	76	63
2013	378	0	4	82	70
2014	450	0	4	76	65
2015	462	0	4	77	66
2016	437	0	4	68	58
2017	425	0	4	76	65
2018	435	0	4	80	69
Кількість зайнятих працівників, тис. осіб					
2010	10772,7	2400,3	3393,3	2164,6	832,6
2011	10164,5	2449,0	3252,6	2091,5	788,9
2012	9957,6	2484,2	3144,2	2051,3	788,2
2013	9729,1	2383,7	3012,1	2010,7	795,3
2014	8796,7	1915,1	2696,5	1686,9	723,5
2015	8180,0	1708,6	2604,7	1576,4	691,4
2016	8108,3	1586,6	2622,8	1591,7	642,7
2017	8141,0	1560,9	2593,1	1658,9	714,6
2018	8532,5	1574,3	2744,2	1641,0	704,3
Кількість найманих працівників, тис. осіб					
2010	8845,8	2400,3	3392,4	2043,7	762,0
2011	8757,9	2449,0	3251,6	2011,8	757,4
2012	8620,3	2484,1	3141,9	1951,6	736,5
2013	8279,4	2383,7	3010,1	1891,8	734,4
2014	7100,0	1915,1	2694,9	1583,0	626,6
2015	6437,6	1708,6	2603,2	1466,3	587,8
2016	6461,9	1586,6	2621,4	1505,9	565,2
2017	6575,9	1560,9	2591,3	1562,4	625,4

²Дані наведено без урахування результатів діяльності банків та бюджетних установ, а також Криму, м. Севастополя та неконтрольованих Урядом районів Донецької та Луганської областей.

2018	6959,9	1574,3	2742,5	1553,8	623,0
Обсяг реалізованої продукції, (товарів, послуг), млн. грн					
2010	3 596 646,4	1 401 596,8	1 396 364,3	568 267,1	181 903,1
2011	4 202 455,2	1 775 829,0	1 607 628,0	607 782,4	189 799,1
2012	4 459 818,8	1 761 086,0	1 769 430,2	672 653,4	212 651,2
2013	4 334 453,1	1 717 391,3	1 662 565,2	670 258,5	216 111,4
2014	4 459 702,2	1 742 507,9	1 723 151,5	705 000,5	230 729,3
2015	5 556 540,4	2 053 189,5	2 168 764,8	937 112,8	307 450,0
2016	6 726 739,8	2 391 454,3	2 668 695,7	1 177 385,2	361 784,0
2017	8 312 271,9	2 929 516,6	3 296 417,9	1 482 000,7	497 777,1
2018	9 966 804,5	3 515 839,5	3 924 059,6	1 766 150,4	599 625,6

У 2020 році одним з головних чинників формування економічного розвитку ММСП виявився фактор розповсюдження пандемії COVID-19. У відповідь на пандемію COVID-19 відбулись істотні зміни у життєдіяльності багатьох держав світу, у тому числі і в Україні. Так, було запроваджено надзвичайний стан в цілому в країнах або в окремих регіонах чи сферах; майже у всіх країнах запроваджено санітарно-епідеміологічні заходи (карантинні зони, перевірка температури, скасування масових заходів, закриття навчальних та культурно-розважальних закладів); встановлено обмеження виїзду/в'їзду до країн та пересування всередині країн; посилено роль державного управління в надзвичайних умовах; встановлені обмеження трудової діяльності; введені нові дистанційні форми праці та освіти.

Міжнародний валютний фонд оновив прогноз падіння світової економіки у 2020 році до 4,9 відсотків із 3 відсотків, у першій половині року пандемія коронавірусу мала більш негативний вплив на економічну активність, ніж прогнозувалось раніше. Про це йдеться у червневому огляді світової економіки (World Economic Outlook Update) від МВФ.

За прогнозами експертів, Україна демонструватиме більш глибоке падіння, ніж світова економіка, яке становитиме 6 відсотків у 2020 році (у попередньому консенсус-прогнозі падіння становило 4,2 відсотки).

Одним із ключових стратегічних факторів стабільного розвитку економіки України й досягнення належного рівня та якості життя населення є формування сучасного цивілізованого підприємництва. Основними завданнями держави у процесі стимулювання розвитку вітчизняного підприємництва мають бути такі: спрощення процедури започаткування бізнесу та створення сприятливих умов для ефективного та успішного розвитку підприємництва у майбутньому; формування адекватної податково-правової бази для розвитку підприємництва без бюрократичних бар'єрів, дуже важливо, щоб підприємництво мало змогу реалізувати свій стратегічний ресурс і стало одним із факторів, що сприяв би виходу нашої держави з економічної кризи і перетворив би Україну на рівноправну учасницю ринкових відносин у світі. Одним із позитивних факторів сталого розвитку є участь ММСП у формуванні сировинної бази та постачанні критичної сировини.

в. Поточний стан ММСП у сфері постачання критичної сировини в Україні

Інтерес до критичної (стратегічної) мінеральної сировини у глобальній економіці з огляду на її природну обмеженість набуває ключового значення. Забезпеченість країни (або регіону) сировиною є чинником економічної безпеки, автономності та засобом страхування від глобальних криз.

Мінеральна сировина потрібна не лише для виробництва широкого спектра повсякденних товарів і послуг, але й для розвитку інновацій, зокрема для розроблення більш ефективних та екологічних технологій.

Пришвидження інноваційних технологічних циклів і швидкий поступ розвинутих країн зумовили збільшення світового попиту на високо популярні метали й мінерали. Забезпечення доступу до стабільних поставок багатьох різновидів сировини стало серйозною проблемою для регіональних, національних і локальних економік з обмеженим виробництвом, які залежать від імпорту багатьох корисних копалин, зокрема й критично важливої мінеральної сировини.

Державні та приватні фінансові інститути дещо по-різному підходять до визначення поняття «критичної сировини», але базові принципи дефіциту наявності та складності логістики постачання є визначальним під час характеристики цього поняття.

Згідно із сайтом американського Інституту геологічних наук (The American Geosciences Institute), «критичні корисні копалини» (critical minerals) – це важливі для економіки корисні копалини, постачання яких може бути порушено³. Спеціалісти європейського Союзу критичної сировини (Critical Raw Materials Alliance) визначають «критичну сировину» (critical raw materials) як економічно й стратегічно важливу для європейської економіки сировину з високими постачальними ризиками⁴. Відповідно до визначення провідної наукової геологічної організації при уряді Австралії (Geoscience Australia), критично важливими корисними копалинами є метали і неметали, які вважають життєво важливими для економічного добробуту великих і розвинутих економік світу, але з постачанням яких можуть виникати проблеми через геологічний дефіцит, геополітичні проблеми, торгівлю політику або інші чинники⁵. Головними характерними ознаками критичної мінеральної сировини (корисної копалини) є її важливість для економіки й ризику дефіциту. Різновиди мінеральної сировини, які мають важливі напрями використання й стикаються з потенційними перебоями в постачанні, мають вирішальне значення для економічної й національної безпеки країни або регіону⁶.

Деякі країни, наприклад члени Європейського Союзу, розробляють спільну стратегію й затверджують спільні переліки критичних корисних копалин. Зокрема,

³Critical Minerals. Official website of The American Geosciences Institute. See: <https://www.americangeosciences.org/critical-issues/critical-minerals>

⁴What are Critical Raw Materials? Official website of Critical Raw Materials Alliance. See: <http://criticalrawmaterials.org/critical-raw-materials/>

⁵Critical Minerals. Geoscience Australia. See: <https://www.ga.gov.au/about/projects/resources/critical-minerals>

⁶Schulz K. J., DeYoung J. H., Seal R. R., Bradley D. C., eds., 2017. Critical mineral resources of the United States – Economic and environmental geology and prospects for future supply: U.S. Geological Survey Professional Paper 1802, 797 p. See: https://pubs.usgs.gov/pp/1802/pp1802_entirebook.pdf.

Канада й США мають спільні інтереси у сфері забезпечення критично важливої мінеральної сировини й гарантування майбутньої конкурентоспроможності канадської та американської гірничодобувної промисловості.

Отже, параметри (індикатори) критичності можуть бути різними: ризик дефіциту (supply risk) та економічне значення (economic importance), або ризик пропозиції (концентрація виробництва), зростання виробництва (зміна розмірів ринку й геологічних ресурсів) і динаміка ринку (зміна ціни). Іноді додатково застосовують різні підходи для об'єктивнішого порівняння мінеральної сировини з різними за обсягами ринками. У такому разі загальну економічну значущість обчислюють за відношенням валової доданої вартості до ВВП країни або регіону.

Під час визначення поняття «критичної сировини», слід комплексно розглядати ланцюг ключових критеріїв (параметрів), у кінці якого формується перелік елементів, сировини, що підпадає під визначення зазначеного поняття.

Під час візуалізації ланцюга формування поняття «критичної сировини», автори, розглядають три взаємозалежних стадії визначення: Мінерально-сировинна база – Параметри визначення – Перелік критичної сировини.

Рис.1. Стадії визначення поняття «критичної сировини»

Мінерально-сировинна база (МСБ). МСБ – сукупність детально, попередньо та початково оцінених запасів (ресурсів) корисних копалин і супутніх компонентів у надрах та відходах виробництва, що може бути застосована в галузях економіки за умови отримання економічної вигоди на рівні, достатньому для провадження розширеного виробництва.

Авторами, на поточній стадії дослідження, виділено дві групи «джерел постачання»:

А. Обліковані у встановленому порядку родовища та прояви корисних копалин:

- горючі корисні копалини (вугілля, торф, нафта, газ);
- металічні корисні копалини;
- неметалічні корисні копалини;
- води підземні;
- води поверхневі;
- інші корисні копалини.

Б. Відходи виробництва гірничодобувних підприємств:

- терикони вугільних шахт і розрізів;
- відвали рудників і кар'єрів руд кольорових і чорних металів;
- техногенні розсипи;
- шлаковідвали;
- шламовідстійники та мулонакопичувачі (хвостосховища);
- золівідвали.

Параметри визначення Критичної мінеральної сировини

Авторами проаналізовано значну кількість параметрів «Критичності» мінеральної сировини використовуючи різні праці⁷⁸⁹¹⁰. За результатами досліджень встановлено, що більшість параметрів, які визначають перелік критичної сировини є двох координатна система понять: економічна важливість та логістичні параметри постачання.

На думку авторів, такий підхід не відображає комплексності цього питання і не може у повній мірі бути застосований, під час визначення переліку критичної мінеральної сировини на різних рівнях державних та фінансових інститутів.

Параметри визначення та система управління критичною мінеральною сировиною – це реалізація складного комплексу юридично-правових, геолого-економічних та соціально-політичних чинників, що врегульовують геологічне вивчення та використання мінеральної бази країни, регіону та світу. Враховуючи методичні засади РКООН (Рамкова класифікація Організації Об'єднаних Націй) та СУРООН (Система управління ресурсами Організації Об'єднаних Націй), перелік критичної мінеральної сировини слід визначати за такими параметрами:

Соціально-економічні чинники (вісь E).

- зростання об'єму виробництва;
- розширення спектру видів виробництва;
- об'єми постачання;

⁷Minerals, Critical Minerals, and the U.S. Economy. Report in brief. The National Academies. 2007. 4 p. See: https://www.nap.edu/resource/12034/critical_minerals_inal.pdf.

⁸National Research Council, 2008. Minerals, Critical Minerals, and the U.S. Economy: Washington, D.C., National Academies Press, 264 p.

⁹Report on Critical Raw Materials for the EU. Report of the Adhoc Working Group on dening critical raw materials//European Commission, May 2014. 41 p. See: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/10-010/attachments/1/translations/en/renditions/pdf>.

¹⁰Study on the review of the list of Critical Raw Materials 2017.Criticality Assessments. Final Report. Written by Deloitte Sustainability, British Geological Survey, Bureau de Recherches Géologiques et Minières, Netherlands Organisation for Applied Scientific Research for European Commission. June 2017. 93 p. See: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication>

- концентрація виробництва;
- вплив військово-політичних конфліктів.
- інші чинники (динаміка ринку, економічне значення, екологія тощо).

Технологічні чинники (вісь F).

- розвиток технологій видобутку, збагачення та виробництва;
- зміна матеріальної складової технологічного процесу;
- «екологічність» технологій.

Геолого-промислові чинники (вісь G).

- наявність ресурсної бази;
- ступінь вивченості та промислового освоєння;
- наявність гірничодобувної інфраструктури та логістики.

Критична мінеральна сировина. Переліки критичних корисних копалин (різновидів мінеральної сировини) є частиною політики щодо розвитку мінерально-сировинної бази країн і регіонів. У табл. 2 наведено результати порівняння таких переліків для США, ЄС, Канади й Австралії.

Таблиця 2. Переліки критичних корисних копалин США, ЄС, Канади й Австралії

Корисна копалина	США	ЄС	Канада	Австралія	Mineral
Aluminium					Алюміній
Antimony					Сурма
Arsenic					Арсен
Barite					Барит
Beryllium					Берилій
Bismuth					Вісмут
Borate					Борати
Cesium and rubidium					Цезій і рубідій
Chromium					Хром
Cobalt					Кобальт
Fluorspar					Флюорит
Gallium					Галій
Germanium					Германій
Graphite (natural)					Графіт (природний)
Hafnium					Гафній
Helium					Гелій
Indium					Індій
Lithium					Літій
Magnesium					Магній
Manganese					Манган
Molybdenum					Молібден
Nickel					Нікель
Niobium					Ніобій
Phosphate rock					Фосфорити
Phosphorus					Фосфор
Platinum Group Metals					Метали платинової групи
Potash					Карбонат калію
Rare Earth Elements					Рідкісноземельні елементи
Rhenium					Реній
Scandium					Скандій
Selenium					Селен
Silicon metal					Кремній металічний
Strontium					Стронцій
Tantalum					Тантал
Tellurium					Телур
Tin					Олово
Titanium					Титан
Tungsten					Вольфрам
Uranium					Уран
Vanadium					Ванадій
Zirconium					Цирконій

Перелік мінеральної сировини може змінюватися із часом.

Таблиця 3. Порівняння переліків критичної мінеральної сировини ЄС 2011, 2014 і 2017 років

2011	2014	2017
		Барит
Берилій	Берилій	Берилій
	Борати	Борати
		Ванадій
		Вісмут
Вольфрам	Вольфрам	Вольфрам
Галій	Галій	Галій
		Гафній
		Гелій
Германій	Германій	Германій
Графіт (природний)	Графіт (природний)	Графіт (природний)
Індій	Індій	Індій
		Каучук природний
Кобальт	Кобальт	Кобальт
	Коксівне вугілля	
	Кремній металевий	Кремній металеви
	Магнезит	
Магній	Магній	Магній
Ніобій	Ніобій	Ніобій
Платиноїди	Платиноїди	Платиноїди
РЗЕ (важкі)	РЗЕ (важкі)	РЗЕ (важкі)
РЗЕ (легкі)	РЗЕ (легкі)	РЗЕ (легкі)
Скандій		Скандій
Сурма	Сурма	Сурма
Тантал		Тантал
Флюорит	Флюорит	Флюорит
		Фосфор
	Фосфорити	Фосфорити
	Хром	

с. Можливості для постачання критичної сировини ММСП в економічному відновленні в Україні

Видобування руд кольорових металів, поліметалічних руд, а також уранової та літєвої руди.

Сегмент видобування руд кольорових металів в Україні, незважаючи на існуючу ресурсну базу, знаходиться в стані рецесії. Основна частка родовищ експлуатується ще з часів СРСР. Нові родовища розробляються на основі даних геологічної розвідки того ж періоду, нові геологічні розвідки майже не фінансуються.

Проте навіть старі дані, проведені на морально застарілій технічній базі, вказують на те, що Україна володіє значними запасами найбільш затребуваних кольорових металів у світі: титану, літію, урану і цирконію. Запаси перерахованих металів є найбільшими серед європейських країн, а за деякими Україна входить до 10-ки країн-лідерів у світі. Як результат, ми вважаємо, що найбільший потенціал для

розвитку добувної промисловості України надають саме кольорові метали. Зокрема, уранова промисловість, титанова, літієва і цирконієва.

Сировинна база, руди кольорових металів: Споживання урану українськими підприємствами становить 2500 т на рік, решта матеріалів, яких бракує, імпортується переважно із РФ. Слід також зазначити, що сировинна база алюмінієвої та мідної руди в країні відсутня і виробничі потужності працюють повністю на імпортній сировині або переробляють металобрухт. Нікелева промисловість також працює на імпортній сировині, бо потенційні родовища хоча і згадуються в дослідженнях радянських геологів, але підтверджуючі таку інформацію геологічні розвідки в останні роки не проводилися, відповідно їх розробка не починалася.

Таблиця 4. Добування руд кольорових металів, поліметалічних руд, а також уранових та літієвих руд

Корисна копалина, тис. т	Кількість родовищ		Запаси станом на 01.01.2019, тис. т		Видобуток	
	Усього	В розробці	Балансові, усього, тис. т	Балансові в розробці, тис. т	тис. т	млн USD
Руди алюмінію	1	0	18 885	–	–	–
Руди міді	1	1	20 488	20 488	–	–
Руди нікелю	12	2	29 565	1 813.8	–	–
Руди свинцю і цинку	4	2	41 803	28 857	–	–
Руди літієві	3	2	*	*	–	–
Руди уранові	4	3	270–150	40	0,9	63
Руди титанові	40<	15	160000	48000	800	150

* Згідно з наказом №440 Служби безпеки України від 12.08.2005 року, інформація засекречена.

Алюмінієва промисловість.

Основу алюмінієвого виробництва в Україні становлять два підприємства: ТОВ «Миколаївський глиноземний завод» (далі МГЗ) і ВАТ «Запорізький виробничий алюмінієвий комбінат» (ЗАЛК).

«МГЗ» є найбільшим в СНД виробником глинозему (основної сировини для виробництва алюмінію), в період 2014 – 2018 років виробництво глинозему становило 1,45 – 1,7 млн т відповідно¹¹. ЗАЛК має виробничу потужність на виробництво 110 тис. т первинного алюмінію та первинних сплавів на його основі і 265 тис. т глинозему. Через відсутність внутрішньої сировинної бази представлені заводи повністю залежать від стабільних імпортних поставок. У зв'язку з цим алюмінієва промисловість не є нашим конкурентним середовищем в майбутньому розвитку гірничої промисловості країни. У 2007 році прибуток від фінансово-господарської діяльності компанії становив 21 млн USD, в період 2014 – 2016 років відбулася приватизація заводу через невиконання інвестиційних зобов'язань

¹¹За 5 лет НГЗ увеличил производство глинозема на 15%. Портал НикВести, 04 февраля 2020. Електронний доступ: <https://nikvesti.com/news/politics/179170>

попередніми власниками, в результаті чого прибуток компанії спочатку впав, а у 2018 році збільшився в 9 разів і становив 11,9 млн USD¹². В галузі також є компанії, що виробляють готову продукцію і здійснюють збір та обробку кольорового брухту.

Мідна промисловість

Розвіданих родовищ в Україні немає, хоча відомо близько 150 мідних рудопроявів, і перспективні прогнози експертів дуже високі. Поки що мідь в Україні видобувається лише в складі поліметалічних руд і є супутнім продуктом.

Єдиний в Україні виробник плоского і круглого прокату з міді та її сплавів – Артемівський завод з обробки кольорових металів. Завод випускає понад 1000 типорозмірів виробів зі 100 марок металів на основі міді, нікелю, цинку. Річний обсяг випуску АЗОКМ становить 50 тис. т готової продукції, що є більшою частиною в загальному виробництві підгалузі, обсяги якої становлять 65 – 80 тис. т продукції з міді та мідних сплавів. 80 – 85 відсотків виробленої заводом продукції споживається внутрішнім ринком України. Споживачі заводської продукції: ТОВ Катех-Електро – виробник кабельної продукції в Україні, ТОВ СП Панком-Юн – виробник катодної міді, ТОВ Запорізький завод кольорових сплавів, АТЗТ Втормет, СП Техноскрап, ТОВ Екометан, ТОВ Бона.

Нікелева промисловість

У Держгеонадрах вважають, що перспективними для видобутку нікелю є сульфідно-мідно-нікелеві родовища, зокрема Прутівська ділянка, розташована в Житомирській області. Запаси нікелю і кобальту в таких родовищах оцінюються в тисячі т, і в лютому 2019 року Держгеонадра видало дозвіл ТОВ Кольормет України на розробку Прутівського родовиявлення. Ця компанія позначила свій інтерес до видобутку нікелю, як для забезпечення потреб авіабудування і для виробництва електрокарів.

Єдиний завод з переробки руди, отримання феронікелю і чистого нікелю – ТОВ «Побузький феронікелевий комбінат», як повідомляє УКРРУДПРОМ з посиланням на Державну фіскальну службу, працює на імпорتنій сировині з Гватемали та Індонезії. Виробнича потужність 1,5 млн т на рік по переробці руди, при 5 – 6 відсотках вмісту нікелю в руді виробляють 75 – 90 тис. т феронікелю на рік і при 22 відсотках вмісту нікелю у феросплаві отримують 16,5 – 19,8 тис. т нікелю на рік¹³.

Свинцева і цинкова промисловість (поліметалеві руди)

У 2016 році міжнародна компанія Avellana Gold придбала Карпатську рудну компанію і успадкувала дві ліцензії на видобуток поліметалічних руд в Мужіївському, Квасівському та Берегівському родовищах Закарпатської області України.

До 2019 року було закінчено перший етап проекту, який включає в себе очищення відвалів, насичених важкими металами: свинцем, цинком і кобальтом. Другий етап проекту включає в себе відновлення процесу видобутку поліметалічних руд. Виробнича потужність переробки становить 500 тис. т руди на рік.

¹² Фонд держмайна видав наказ про приватизацію Запорізького алюмінієвого комбінату. Економічна Правда, 25 червня 2018. електронний доступ: <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2018/06/25/638119/>

¹³Кольорова металургія України. Державна підтримка українського експорту. Сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. Електронний доступ: <http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/prom/ukr/13.html>

В Україні здійснюється технологічний процес металургійної переробки свинцевістких шихтових матеріалів і отримання на їх основі свинцю, цинку та їх сплавів компаніями ТОВ Укрсплав, Укрцинк, ТОВ Мегатекс.

Літєва промисловість

Згідно з неофіційними даними, запаси руди з вмістом літію 1,1 – 1,25 відсотки в Україні налічують від 500 000 до 5 млн т. У 2017 – 2018 роках спецдозволи на видобуток літію отримали ТОВ Петро-Консалтинг і ТОВ Регіональні інвестиційні технології (Укрлітійвидобування), проте видобування не здійснювалося¹⁴.

Уранова промисловість

Розвідані оціночні запаси уранових руд в Україні становлять близько 560 тис. т, а підтверджені запаси – 270 тис. т. Уранову руду в Україні видобувають дві компанії: державна компанія «Схід ГЗК» і приватна компанія «Атомні енергетичні системи України», яка отримала ліцензію на видобування в 2016 році. Згідно з підрахунками уряду, сьогодні Україна імпортує близько 60 відсотків урану, який споживають вітчизняні атомні електростанції¹⁵.

Внутрішнє виробництво концентрату урану на 2019 рік становило близько 836 т, потенціал існуючих потужностей дозволяє наростити переробку для покриття потреби країни в 2,4 тис. т на рік.

Бюджетом-2020 також передбачено 140 млн грн на збільшення видобутку вітчизняної уранової руди. А саме – будівництво підприємства потужністю 700 т уранового оксидного концентрату на рік. Ключове питання полягає в пошуку інвестора та будівництві нових шахт.

Україна має 12 детально розвіданих уранових ендегенних родовищ з сумарними запасами, достатніми, щоб забезпечити потреби діючих АЕС України в наступні 100 років.

До основних драйверів світового зростання попиту на руди кольорових металів можна віднести:

1. Попит на метал, з огляду на продовження модернізації промислового виробництва, яке ще не закінчилося в регіонах, що розвиваються, таких як Азія, Африка і СНД, ці процеси будуть плавно переходити в індустрію 4.0, тоді як Північна Америка, Європа, Австралія переходитимуть в 5.0, яка за своєю суттю є модернізацією попередньої версії і фактично її відносять до версії 4.5, що є перехідною стадією.

2. Зміна екологічних вимог та перехід на екоматеріали, які не шкодять навколишньому середовищу, в такому випадку більшість металів є такими, що повністю переробляються і можуть служити дешевою альтернативою пластику, а поточний розвиток технологій переробки відходів дозволяє в найкоротші терміни відновити раніше завдані екології збитки. Сумарно ці фактори дають можливість

¹⁴Україна может стать лидером по добыче цветметаллов — Минэкономразвития. Портал Дело, 29 березня 2019. Електронний доступ: <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/ukraina-mozhet-stat-liderom-po-dobyche-cvetmetal-351523/>

¹⁵ В Украине на увеличение добычи урана планируют потратить 140 млн грн. Портал Дело, 11 листопада 2019. Електронний доступ: <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/v-ukraine-na-uvlichenie-dobychi-urana-planiruju-360399/>

розвитку видобування руд кольорових металів в Україні за такими двома сценаріями (Рис. 2)¹⁶.

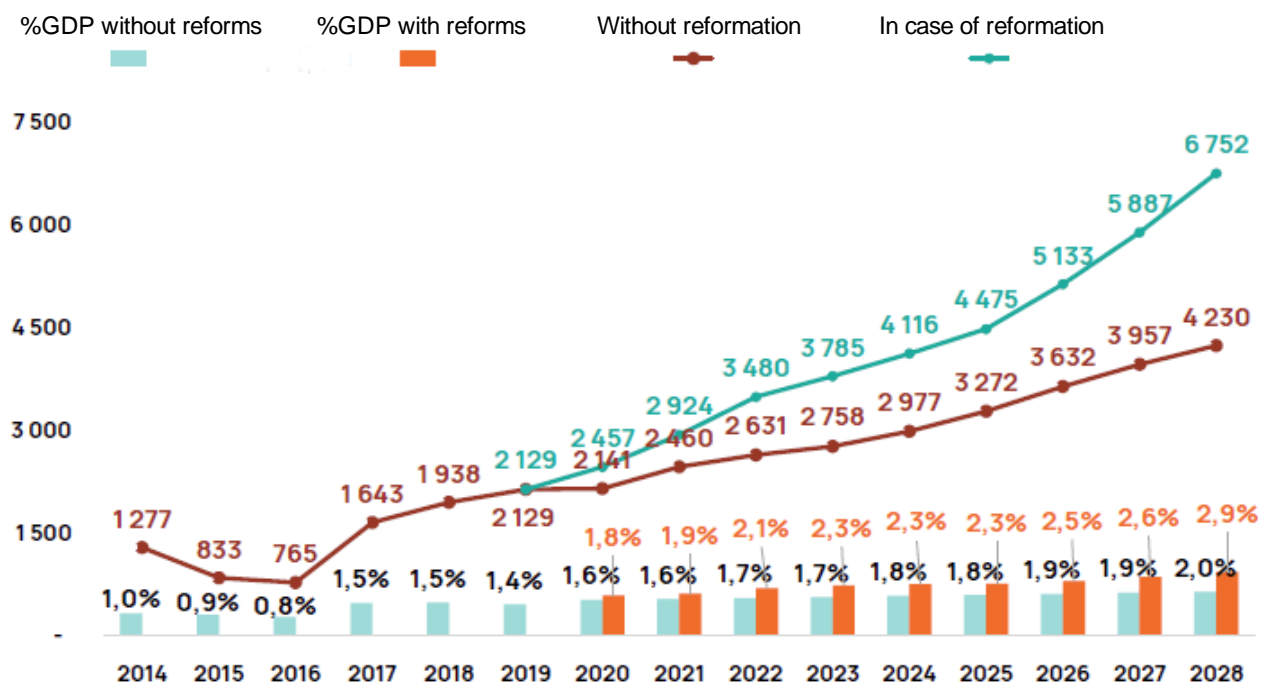

Рис. 2. Динаміка ВВП (кольорових металів) української промисловості: прогноз на основі сценарію, млн. USD

Сьогодні в Україні лише виробництво титану, магнію, кремнію базується на власній мінеральній сировині. Для виробництва інших кольорових металів (а їх більшість) використовується імпортна сировина або ж вторинне використання матеріалів. Україна має мінерально-сировинну базу кольорової металургії, а саме: свинцеві і цинкові руди (поліметалічні руди), літєві, алюмінієві, мідні, нікелеві, уранові руди.

¹⁶Національна асоціація видобувних галузей України (НАДПУ), Держкомстат, розрахунки УЕО (з однаковою галузевою структурою добувної промисловості України)

Таблиця 5. Основна сировина, руди кольорових металів

Корисна копалина	Од. вим.	Україна				Світ	
		Кількість родовищ		Запаси станом на 01.01.2019, тис. тонн		Видобуток, тис. тонн	Запаси, млрд тонн
		Усього	В розробці	Балансові, усього	Балансові в розробці		
Руди алюмінію	Боксит, тис. т	1	0	18 885	-	350 000	55 - 75
	Метал, тис. т						
Руди міді	Руда, тис. т	1	1	20 488	20 488	21 000	2.1
	Метал, тис. т			73	73		
Руди нікелю	Руда, тис. т	11	1	29 565	1 813.8	2 300	0.13
	Метал, тис. т			217.2	16.46		
Руди свинцю і цинку	Руда, тис. т	4	2	41 803	28 857		
	Свинець, тис. т			670	528	4 400	2
	Цинк, тис. т			1 555	1 165	13 000	1.9
Руди літєві	Руда, тис. т	3	2	*	*	85	0.08
	Метал, тис. т			*	*		
Руди уранові	Руда, тис. т	4	3	270 - 150		60	3 340
	Метал, тис. т						

* Згідно з наказом №440 Служби безпеки України від 12.08.2005 року, інформація засекречена. Джерело: Національна Асоціація добувної промисловості України (НАДПУ), <http://minerals-ua.info/stan-zapasiv.php>, , U.S. Department of the Interior, U.S. Geological Survey, MINERAL COMMODITY, SUMMARIES 2019, Мала гірнича енциклопедія. Том 1-3 - 2004, 2007, 2013, British Geological Survey, World Mineral Production 2013-17

Оскільки видобуток алюмінію, міді, нікелю, свинцю, цинку та літєвої руди в Україні не проводився, а збагачувальні, переробні та ливарні заводи присутні в промисловості країни та працюють на імпортній сировині, припустимо, що замість імпортної сировини українські виробники могли б використовувати вітчизняну сировину, і на цьому припущенні ми продовжимо аналіз.

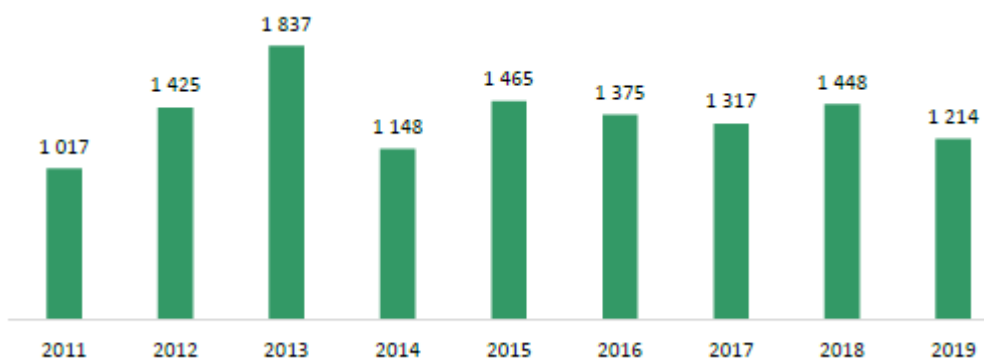

Рис. 3. Імпорт руди та первинна переробка нікелю, тис. т

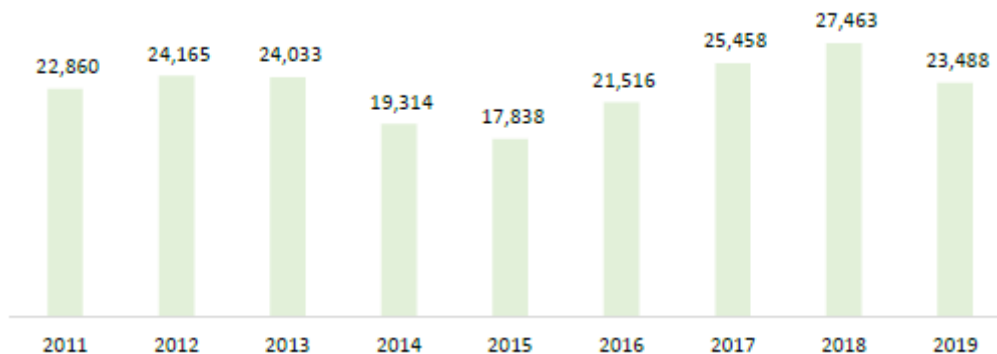

Рис. 4. Імпорт руди та первинна переробка цинку, тис. т

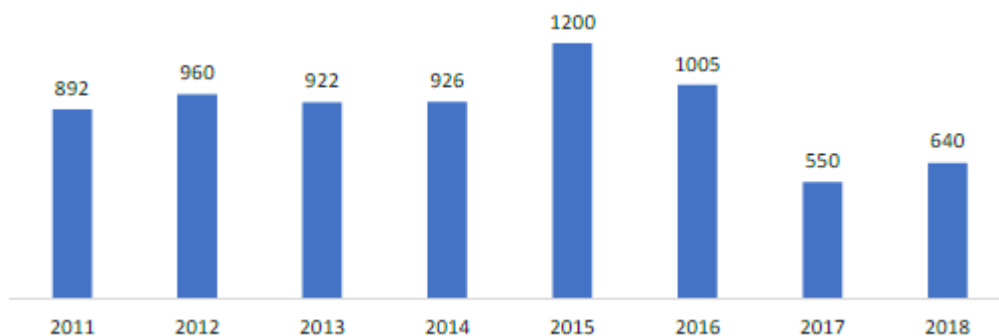

Рис. 5. Видобуток уранової руди, Схід ГЗК, т

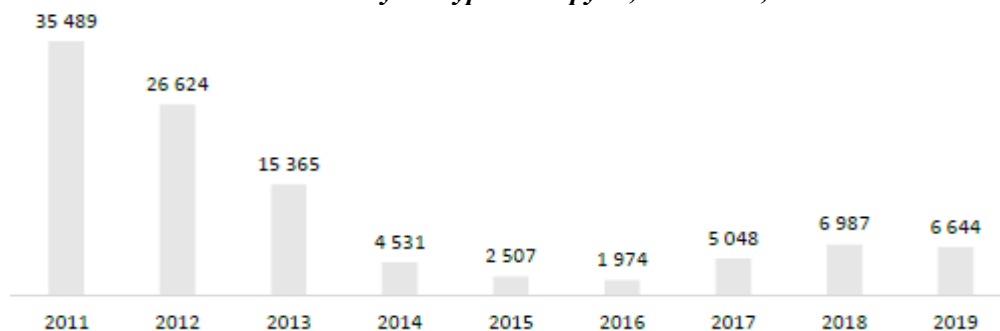

Рис. 6. Імпорт руди та первинна переробка свинцю, т

d. Прогрес на шляху до сталого управління ресурсами та циркулярної економіки: Застосування РКООН та СУРООН в Україні

Рамкова Класифікація Організації Об'єднаних Націй (РКООН) слугує основою для глобальних геополітичних прогнозів і розроблена для максимального задоволення потреб, пов'язаних із дослідженням питань енергетичної і мінеральної сировини, управлінням ресурсами, корпоративними бізнес-процесами, стандартами фінансової звітності. РКООН – універсальна тривимірна система.

Нині понад 75 країн застосовують РКООН як основну (Китай, Індія, Україна, Мексика та ін.) або мають адаптовані (гармонізовані) документи зі своїми національними класифікаціями.

Базові принципи формування та управління ресурсами України відповідають РКООН та реалізуються з 1997 року, але робота з удосконалення та гармонізації класифікації триває досі, так 19.09.2018 прийнята постанова КМУ № 764 «Про внесення змін до пункту 8 Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр», якою внесені зміни до Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр, за якою передбачено її адаптацію (гармонізацію) до положень Рамкової класифікації викопних енергетичних і мінеральних запасів і ресурсів (РКООН-2009), які спрямовані на створення правових підстав залучення кредитних ресурсів міжнародних фінансових установ при видобуванні копалин надр за участю іноземних інвесторів, що позитивно вплине на можливість застосування міжнародних стандартів оцінки запасів і звітності, що поліпшить інвестиційну привабливість проектів з видобування ресурсів надр та в цілому сприятиме інвестиційній діяльності. З 2019 року Україна на державному рівні прийняла класифікацію побудовану на принципах РКООН.

Класифікація запасів і ресурсів корисних копалин України встановлює єдині для Державного фонду надр України принципи підрахунку, геолого-економічної оцінки, державного обліку та звітності про використання запасів і ресурсів корисних копалин згідно з рівнем їх соціально-економічного значення (вісь E), ступенем техніко-економічної вивченості і підготовленості покладів корисних копалин до подальшого використання (вісь F), а також ступенем геологічної вивченості і достовірності (вісь G), відповідно до категорій РКООН запасів і ресурсів викопних енергетичних і мінеральних корисних копалин (рис. 7).

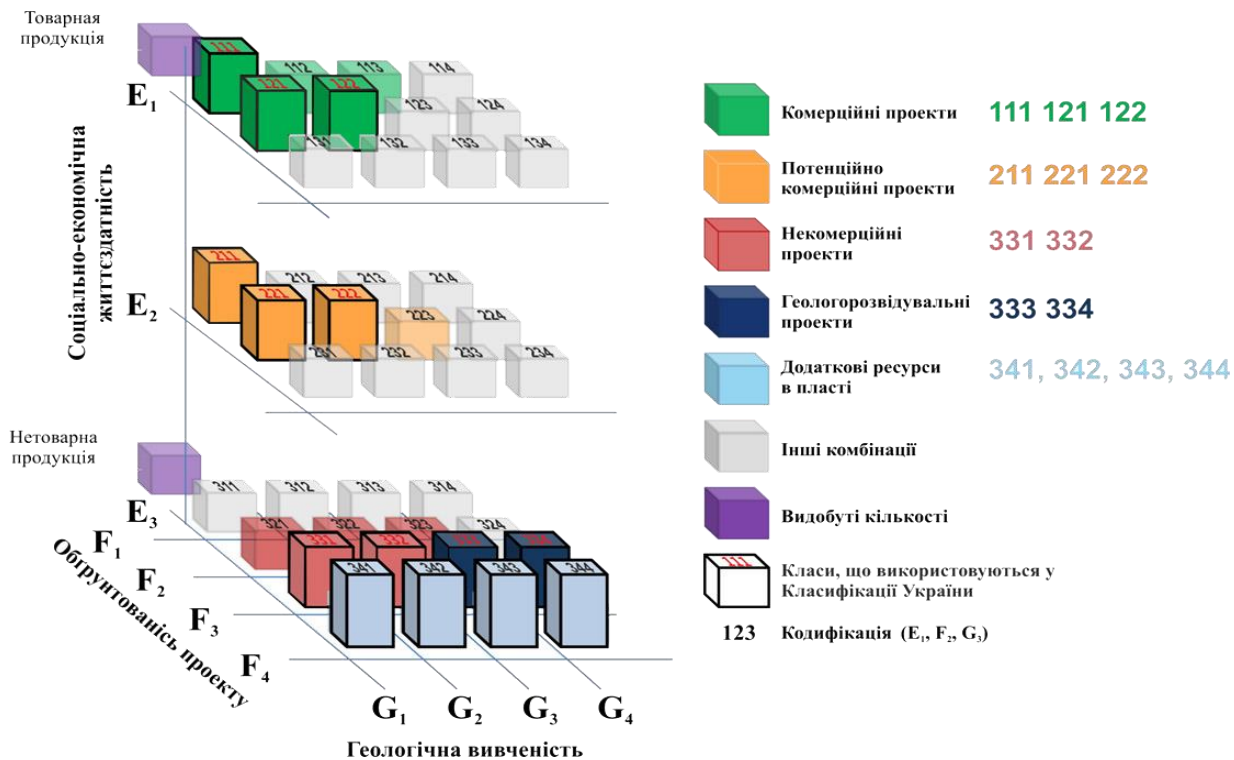

Рис. 7. Принципи розподілу запасів і ресурсів корисних копалин, прийняті в Класифікації України, гармонізуються з Міжнародною рамковою класифікацією запасів і ресурсів твердих горючих і мінеральних корисних копалин (РКООН)

В Україні РКООН зусиллями Державної комісії України по запасах корисних копалин апробована для десятків видів енергетичної і мінеральної сировини, у тому числі до ресурсів підземних вод. Механізми адаптації РКООН до проектів, пов'язаних із відновлюваними джерелами енергії (біоенергетика, геотермальна енергія, сонячна енергія, енергія вітру та гідроенергетичні ресурси), проектами захоронення (зберігання) CO₂ в геологічному середовищі, антропогенними ресурсами, потребують подальшого розвитку.

Система управління ресурсами корисних копалин визначає реалізацію складного комплексу юридично-правових, геолого-економічних та соціально-політичних чинників.

У вересні 2015 року в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку відбувся Саміт ООН зі сталого розвитку та прийняття Порядку денного розвитку після 2015 року, на якому було затверджено нові орієнтири розвитку. Підсумковий документ Саміту «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» – Сталого розвитку (ЦСР) – цільові показники майбутнього міжнародного розвитку, що замінили Цілі розвитку тисячоліття, строк яких закінчився 2015 року. ЦСР ухвалені на період від 2015 до 2030 року і налічують 17 глобальних цілей, у рамках яких визначено 169 конкретних цільових показників¹⁷.

¹⁷Sustainable Development Goals. Ukraine. Електронний доступ: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/26295VNR_2020_Ukraine_Report.pdf

Ієрархія глобального управління ресурсами корисних копалин на поточному етапі базується на керівних документах ЄЕК ООН, МАГАТЕ, спрямована на вирішення певних спільних питань чи організацію проектів. Планом робіт Групи експертів Комітету сталої енергетики по управлінню ресурсами на 2020 – 2021 роки передбачено розробку принципів, специфікацій, керівних вказівок, протоколів із питань застосування, передової практики і тематичних досліджень на підтримку сталого управління енергоресурсами і сировинними матеріалами в рамках РКООН і СУРООН (включаючи, зокрема, мінеральні ресурси, нафтогазову сировину, відновлювані джерела енергії, ядерні паливні ресурси, проекти із закачування, антропогенні ресурси і ресурси підземних вод).

Національний рівень управління ресурсами корисних копалин для різних країн має свої особливості. Механізм управління корисними копалинами базується на процедурі підрахунку запасів корисних копалин та їх реалізації на фондових біржах світу. З цих позицій домінують такі класифікації: для твердих корисних копалин – родина CRIRSCO (JORC Australasia, NI 43-101 Canada, PERC Europe, SAMREC / SAMVAL South Africa та ін.), для вуглеводнів – SPE (PRMS).

Третій рівень системи управління ресурсами корисних копалин – локальний. Це окремі родовища корисних копалин, які розробляються державними, або приватними компаніями з обов'язковим урахуванням чинного законодавства.

Системою локального рівня управління ресурсами можуть бути охоплені корисні копалини місцевого значення для забезпечення інфраструктури та соціальних потреб місцевих громад. Крім цього, на локальному рівні можуть вирішуватися питання й інших ресурсів: вітрова та сонячна енергетика малих станцій, переробка вторинних відходів, утилізація стічних вод і т.д.

2. Короткий огляд можливостей для ММСП у сфері постачання критичної сировини в Україні

а. Первинні та вторинні ресурси критичної сировини

За даними балансу запасів корисних копалин та наявних проявів, з представлених в таблиці критичних для Європейського союзу позицій (Study on the EU's list of Critical Raw Materials (2020) Final Report) в Україні є певні можливості налагодження видобутку за переважною більшістю елементів.

Стибій застосовується в напівпровідниковій промисловості; є компонентом свинцевих сплавів, використовується в підшипниках ковзання, додається до металів для тонкого лиття, у виробництві вогнетривких з'єднань, керамічних емалей, скла, фарб і керамічних виробів, а також в сірникових головках. Прояви стибію пов'язані з родовищами ртуті Донбасу (Микитівське родовище), де підраховані його запаси становлять 4,2 тис т, оцінені ресурси – 30 тис т, вміст стибію в рудах невисокий (0,4 – 1 відсотки). Стибій потрапляв разом з недогарками виробництва ртуті в відвали. Вони на даний момент ще не вивчені.

Барит використовується в найбільших обсягах як обважнювач глинистих розчинів при бурінні свердловин на нафту і газ, як інертний важкий наповнювач. Поклади баритових руд відомі в Карпатській міжгірській западині та в зоні зчленування Донецької складчастої споруди з УЩ. Розвідане комплексне Біганське родовище сульфідно-баритових руд. На верхніх горизонтах та поблизу Берегівського золото-поліметалічного родовища розвинута баритова мінералізація. Державним балансом запасів корисних копалин України «Барит» враховуються балансові запаси баритових руд кількістю біля 3 млн т, затверджені ДКЗ СРСР. Середній вміст сульфату барію – 38 відсотків. Потреби України в баритовому концентраті в даний час складають 30 – 40 тис. т. в рік.

Берилій застосовується у металургії, авіаційної та аерокосмічної техніці, ядерної енергетиці, рентгенотехніці, електроніці, оптичних приладах та інше. Сировинна база представлена одним крупним Пержанським родовищем високотехнологічних гентгельвінових руд, що характеризуються високою якістю за вмістом берилію і хорошою збагачуваністю. Проводяться роботи з залучення його до експлуатації. Також наявна берилієва мінералізація пов'язана з калішпатизованими лужними породами, з гранітними пегматитами, виявлені комплексні рідкіснометальні пегматити альбіт-сподуменового типу і інші. Загальні запаси оксиду берилію в Україні сягають 66 тис. т.

Вісмут має багато комерційних застосувань, наприклад, фармацевтика, пігменти та косметика, металургія. В Україні немає власних родовищ вісмуту. Вісмутова мінералізація тут встановлена у вигляді самородного вісмуту, вісмутину, телуридів вісмуту, мальдоніту в золоторудних проявах УЩ, де в перспективі вісмут може видобуватися як супутній компонент; в рідкіснометалевих проявах. Підвищений вміст вісмуту (до 0,02 відсотка) і вісмутин встановлені у вторинних кварцитах за ультраосновними породами з сульфідною кобальт-нікелевою мінералізацією.

Бор використовується у виробництві боросилікатного скла і робить скло міцним і жаростійким. На території України відомо біля 60 проявів бору. Зазвичай

вміст B_2O_3 не промисловий. Частина боропроявів приурочені до мулових сопок, вод озер і сопочних брекчій Керченського півострова. Вміст B_2O_3 в породах окремих сопок – від 0,26 до 30 відсотків. Запаси підраховані у 50-і роки лише на Булганаському (B_2O_3 – 53,7 тис. т за кат. $B+C_1$) та Тарханкутському (B_2O_3 – 8,7 тис. т за кат. B) родовищах. Вилучення бору не перевищує 60 відсотків.

Кобальт – важливий компонент сплавів і спеціальних сталей, застосовується для виробництва синього та блакитного декоративного скла і при виготовленні стразів. На території України балансові запаси кобальту враховуються по одинадцяти комплексних силікатно-нікелевих родовищах. Запаси кобальту складають 9,85 тис. т. Ще наявні позабалансові запаси 8 тис. т. З 2001 по 2011р. велась розробка частини Липовеньківського родовища. Кобальт із сирової руди вилучався разом із нікелем у вигляді феронікелю. Проведені пошуково-оцінювальні роботи на сульфідний нікель і тальк-магнезит, якими оцінені запаси супутнього нікелю кори вивітрювання у кількості 7296,5 тис. т та кобальту – 477,7 тис. т і заліза – 142021,0 тис. т. Біля м. Кривий Ріг, встановлені рудні зони, що мають середній вміст металів: нікель 0,44 відсотка (максимальний 3,9 відсотків), мідь 0,35 відсотка (максимальний 2,46 відсотків), супутнього кобальту – 0,053 відсотка. Прогнозні ресурси були визначені на частині інтрузії і склали 27,7 тис. т нікелю, 18,2 тис. т міді та 3,4 тис. т кобальту.

Коксівне вугілля застосовують переважно як паливо й відновник у металургійній промисловості. Запаси коксового вугілля експлуатує 42 державних шахти загальною виробничою потужністю 15,5 млн т/рік та 21 недержавна шахта загальною виробничою потужністю 25,6 млн т/рік. Крім того на Донбасі діє 34 “малих” гірничих підприємства, що мають спеціальні дозволи на експлуатацію коксового вугілля нетиповими шахтами загальною виробничою потужністю 2,5 млн т/рік. 70 відсотків шахт від загальної кількості розташовані на території, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження. У 2019 році на коксохімічні підприємства надійшло 13,92 млн т вугілля для коксування, з яких: української сировини – 3,5 млн т, імпортової – 10,43 млн т.

Плавииковий шпат (флюорит). Споживачами є хімічна і металургійна промисловість, а також в електролітичному виробництві алюмінію, електроніці, медицині, реактивної, лазерної техніки, радіотехніки та інших областях. В Україні поклади плавиикового шпату відомі в зоні зчленування УЩ з ДДЗ, на Поділлі, в Суццано-Пержанській і Кіровоградській зонах та в Приазов'ї. Згідно з Державним балансом запасів корисних копалин України сумарні запаси плавиикового шпату (CaF_2) в цілому по Україні станом на 01.01.2018 року складають 4076 тис. т, але власний видобуток флюориту поки що не ведеться. Використання плавиикового шпату в Україні не перевищує 60 тис. т на рік, з них 25 тис. т використовує металургійна промисловість, потреби України у флюориті задовольняються за рахунок імпорту.

Галій є одним з основних матеріалів для виготовлення напівпровідників, використовується у медицині, а також для виробництва світлодіодів, сонячних батарей, мікросхем, у лазерній техніці, для виробництва дзеркал. З 2017 Миколіївський Глинозёмний Завод, провідне підприємство алюмінієвої промисловості України й одне з найбільших в Європі у галузі кольорової металургії,

належить швейцарській компанії «Glencore» і після модернізації завод вийшов на виробничу потужність 1,7 млн т глинозему на рік, а також освоєні технології отримання металічного галію. Обсяг виробництва галію – понад 12 т щороку.

Германій застосовують у радіоелектроніці й електротехніці як напівпровідник, у ядерній техніці, приладобудуванні, машинобудуванні та металургії. На території України присутній в кам'яновугільних родовищах Донецького і Львівсько-Волинського басейнів. Основним джерелом германію в Україні є вугілля Донбасу. Вилучення германію з вугілля може здійснюватися на спеціальних установках коксохімічного виробництва. Вугілля має вміст германію від 1 г/т до 23 г/т. Але в Україні з 1991 року не здійснюється промислове вилучення германію. Можливо забезпечення потреби в германію за рахунок використання золи енергетичного вугілля. Балансові запаси германію в вугіллі в Україні станом на 1.01.2018 року складають 91,7 тис. т.

Гафній – Запаси гафнію (HfO_2) визначаються, виходячи з запасів цирконію, у співвідношенні 1:50. В Україні запаси оксиду гафнію в цирконі враховуються лише по Малишевському комплексному розсипному циркон-рутил-ільменітовому родовищу, яке розташоване в Дніпропетровській області. Станом на 01.01.2018 року запаси оксиду гафнію складають 13,6 тис. т, а перспективи їх нарощування оцінюються в 100 тис. т. Родовище експлуатується з 1961 року відкритим способом. В 2017 році на родовищі було видобуто 4164,7 тис. м³ пісків, оксиду гафнію в них – 349,7 т. В Україні виробляється 30 тис. т/рік цирконового концентрату. Обсяги родовищ забезпечують всі потреби України в цирконію і гафнію, а також дозволяють здійснювати їх істотні поставки на експорт. Видобування гафнію і його переробка в Україні завершується на стадії одержання чистого металевого гафнію, але технологія виготовлення виробів з гафнію в Україні відсутня.

Важкі та легкі рідкісноземельні елементи (важкі – ітрій Y, гадоліній Gd, тербій Tb, диспрозій Dy, гольмій Ho, ербій Er, тулій Tm, ітербій Yb, лютецій Lu, європій Eu; легкі – церій Ce, лантан La, неодим Nd, празеодим Pr, самарій Sm). Застосовуються в техніці як легуючі добавки в різних сталях і сплавах, в електронних приладах, магнітних матеріалах і запалювальних сумішах, як каталізатори, акумулятори водню, в ядерній техніці, у виробництві скла та кераміки, а також у металургії. В Україні встановлено кілька сотень об'єктів концентрації TR (від родовищ до рудопроявів). Велика їх частина локалізована на УЩ і на суміжних з ним структурах. Найбільш важливе Азовське цирконій-рідкісноземельне родовище, рудні тіла несуть в середньому 0,088 – 1,822 відсотків TR_2O_3 при вмісті $\text{ZrO} = 0,02 - 27,12$ відсотків, вміщують елементи церієвої 0,017 – 8,299 відсотків і ітрієвої – 0,003 – 1,628 відсотків групи. Руди фосфорно-рідкіснометалічного Новополтавського і комплексного рідкіснометалічного Мазурівського родовищ також можуть стати джерелом супутнього постачання рідкісноземельних елементів, однак тут різко переважають концентрації церієвих елементів над ітрієвими. На північному заході УЩ є Ястребецьке флюорит-рідкісноземельне родовище, в якому є вкрапленість і гнізда циркону, тантало-ніобатів, іттрофлюорита, і ін. Загальний вміст рідкісноземельних сягає 0,3 відсотка. Співвідношення ітрію до церію 0,5:0,7.

Магній застосовують для виробництва легких магнієвих сплавів, а також для легування сплавів алюмінію для різних галузей машино- і приладобудування,

використовується у чорної металургії і для одержання Ti, V, Zr, U, Cr, в піротехніці, військовій техніці, медицині, в автомобільній і авіаційній промисловості. Природний мінерал бішофіт застосовується у медицині. Об'єми споживання магнію в Україні складають трохи більше 3 тис. т в рік. Основний обсяг магнію виробляв «Запорізький титаномagneзійовий комбінат», та ЗАТ «Магній». В межах України бішофіт-вміщуючі поклади мають значне поширення в Дніпровсько-Донецькій западині, де вони приурочені до калієносною субформації. Встановлені Затуринське, Східно-Полтавське, Новоподільське родовища. Державним балансом запасів корисних копалин України обліковуються два родовища – Затуринське та Новоподільське, сумарні балансові запаси бішофіту у розчині яких станом на 01.01.2018 року складають 1869 тис. т. ТОВ «Фірма «Мінерал»» з 1992 року веде видобуток та переробку природного бішофіту на родовищі Затуринському. Видобуток сирової бішофітової руди в 2017 році склав 7,8 тис. т. Центральна частина Центральної ділянки Новоподільського родовища, на якому апробовані запаси сирової бішофітової руди 13386 тис. т, розробляється ТОВ «БСФ».

Природний графіт застосовується для отримання алюмінію методом електролізу, у електротехніці, в ядерних реакторах, для виробництва вогнетривких тиглів та футеровочних плит, і як мастило. Родовища кристалічного графіту створюють Українську провінцію, в яку входять чотири регіони. Всього на території провінції виявлено біля 100 родовищ та проявів графіту. В Україні станом на 1 січня 2018 року враховується 6 родовищ графіту, одне розробляється. Враховані балансові запаси графіту становлять 17356,6 тис. т. Вміст його в рудах досягає 30 відсотків. Добувається з 1931 року на Завальєвському графітовому комбінаті. В останні роки потужності комбінату, що перевищують 40 тис. т графіту в рік, використовуються на 15– 25 відсотків. До складу комбінату входять 3 кар'єри з видобутку руди, збагачувальна фабрика, цехи хімічного збагачення графіту, колоїдно-графітних препаратів, мастильно-охолоджуючих рідин та ін. Крім того в Україні є Маріупольський графітовий комбінат, який не має власної сировинної бази. Наразі проводяться роботи з залучення до експлуатації Балахівського та Буртинського родовищ.

Тантал та ніобій входять до складу жароміцних сталей, деталей реактивних двигунів, ракет, газових турбін, хімічної апаратури, електронних приладів, електричних конденсаторів, надпровідних пристроїв. На території України тантал і ніобій виявлені у комплексних родовищах і рудопроявах УЩ. Державним балансом запасів корисних копалин України запаси п'ятиоксиду танталу та ніобію обліковуються по 2-х комплексних родовищах – розсипному Малишевському, яке розробляється (тантал та ніобій, які містяться в ільменіті та рутилі, при існуючій технології не вилучаються з концентратів і повністю втрачаються) та корінному апатит-рідкіснометальному Новополтавському. Масова частка в карбонатитах п'яти оксиду танталу і ніобію становить відповідно 0,002 – 0,003 і 0,06 – 0,3 відсотків при сумі РЗЕ від 0,17 до 4,6 відсотків. Є Мазурівське родовище з доволі значними запасами танталу і ніобію, на його базі може діяти рідкіснометалевий ГЗК, з переробною потужністю до 15 млн т руди на рік.

Метали платинової групи використовуються переважно як каталізатори, в електротехнічній, автомобільній, медичній промисловості, при виробництві хімічної

апаратури і антикорозійних покриттів, у ювелірних виробках. Планомірні геологорозвідувальні роботи на платинове зруденіння в межах України практично не проводились. Немає надійної аналітичної бази визначення вмісту металів платинової групи. Спорадичними аналізами проведеними в різні роки у різноманітних лабораторіях та на підставі аналізу геологічних ознак розповсюдження родовищ цих металів у світі, є перспективи виявлення МПГ в Україні. Підвищені концентрації МПГ встановлені в ряді мафіт-ультрамафітових масивів.

Фосфорит використовують у молотому вигляді як добрива в сільському господарстві. Державним балансом запасів корисних копалин України враховується 5 родовищ та 4 об'єкти обліку фосфоритових руд, в яких сумарні балансові запаси P_2O_5 станом на 01.01.2018 року складають 15 млн. т. Загальні прогнозні ресурси всіх типів родовищ фосфоритів складають від 2,0 до 4,0 млрд. т. Промислово освоєні Карпівське і Милятинське родовища.

Фосфор (апатит) – основна сировина для отримання ортофосфорної кислоти, застосовують в металургії як розкислювач і компонент деяких металічних сплавів, як добрива (суперфосфат), як каталізатор в органічному синтезі, в медицині, при виробництві сірників, для очищення металевих поверхонь і створення антикорозійних покриттів, як харчова добавка (регулятор кислотності). Сировинна база України на сьогоднішній день представлена Давидківським родовищем апатит-ільменітових руд, де апатит вивчався в якості основної корисної копалини, Новополтавським родовищем апатит-рідкіснометальновмісних руд та п'ятьма об'єктами обліку ільменіт-апатитових руд, де апатит розглядається в якості супутньої корисної копалини. Сумарні балансові запаси P_2O_5 в апатиті у цих родовищах станом на 01.01.2018 року складають 96,2 млн т.

Скандій обмежує надмірне зростання металевого зерна у зоні нагріву алюмінієвих сплавів аерокосмічної промисловості, застосовується для виробництва газорозрядних ламп високої інтенсивності, у нафтопереробній промисловості як маркірувальний агент. Запаси скандію оцінені в чотирьох комплексних родовищах. Значні ресурси скандію зосереджені в розсипних ільменітових і рутил-циркон-ільменітових родовищах Волинського і Правобережного районів. З концентратів ільменіту, титаномагнетиту, циркону і рутилу, що містять скандій в звичайних для цих мінералів кількостях (0,1 – 0,4 відсотків), скандій може вилучатись попутно на діючих підприємствах України. Технологія вилучення скандію з ільменітів освоєна металургійною промисловістю. У відходах (ЗТМК) міститься більше 40 г/т скандію, він може бути вилучений. При переробці бокситів на МГЗ щорічно, як відходи утворюється близько 1,4 млн т червоних шламів, що містять в середньому 50 г/т скандію. Наявні гірничодобувні і переробні потужності, надають можливість повністю забезпечити свої потреби в скандії, та поставляти його на експорт.

Кремній металічний – використовується як легуюча добавка при виробництві сталей і сплавів кольорових металів, напівпровідниковий кремній – в електротехніці й електроніці. В Україні використовуються кварцити, пісковики кварцитоподібні та пісок кварцовий для виробництва вогнетривів, феросплавів та кристалічного кремнію. Державним балансом запасів корисних копалин України «Кварцит та кварц для вогнетривів» станом на 01.01.2018 р. враховано 9 родовищ, з

них 5 родовищ кварциту, 2 – пісковиків кварцитовидного, 2 – піску кварцового. Балансові запаси по Україні цієї сировини складають майже 170 млн т. Розробляються чотири родовища. Продукція з 1968 року поставлялась Дніпровському алюмінієвому заводу, як сировина для виробництва кристалічного кремнію.

Вольфрам – більшість використовується для виробництва матеріалів на основі карбїду вольфраму (побїдит), до чверті вольфраму використовується для легування сталї, решта на вироби з вольфрамового прокату. На території України промислових родовищ вольфраму не виявлено, відсутні також промислові концентрації вольфраму і в рудах родовищ інших корисних копалин, як супутній компонент. В обрамленні Липнязького гранітного куполу на площі 10 км² підраховано прогнозні ресурси майже 96 тис. т вольфраму на площі поширення рудоносних порід. Мінералогічним аналізом встановлений шеелїт. Є інші перспективні рудопрояви.

Ванадій застосовують у металургії як легуючу добавку, при виробництві електронних приладів тощо. На території України в промислових концентраціях виявлений в апатит-ільменітових родовищах та в корінних уран-ванадій-скандієвих рудах УЩ. Державним балансом запасів корисних копалин України враховуються запаси п'ятиоксиду ванадію по 12 комплексних родовищах, станом на 01.01.2018 року складають 333 тис. т. Концентрати ванадію не виробляються, потреби в народному господарстві задовольняються за рахунок імпорту. Вторинні сировинні джерела – відходи українських нафтопереробних і титанових підприємств, золи ТЕЦ і ТЕС, особливо працюючих на мазутах. Відходи ЗТМК, містять 0,1 – 2,0 відсотків V₂O₅ і на комбінаті створюється установка з вилучення ванадію та інших компонентів, продуктивністю до 30 т V₂O₅ в рік. Промислові розчини і «червоні шлами» МГЗ та Дніпровського алюмінієвого заводу також містять V₂O₅. На Запорізькому алюмінієвому заводі вже діє цех по переробці алюмосилікатних розчинів з виробництвом до 100 т V₂O₅ в рік.

Боксити – завдяки вмісту глинозему 48 – 60 відсотків, це основна сировина для виробництва алюмінію. Використовуються також в абразивній промисловості (алунд (електрокорунд)), в чорній металургії (флюс при виплавці мартенівської сталї), для одержання вогнетривів, спеціальних цементів. Україна не має високоякісної сировини і заводи працюють виключно на привозній сировині, яка імпортується. Алюмінієва промисловість України включає в себе Миколаївський глиноземний завод (МГЗ), Запорізький алюмінієвий комбінат (ЗАЛК), заводи по виробництву вторинного алюмінію і Броварський завод алюмінієвих будівельних конструкцій. Станом на 01.01.2018 року Держбалансом «Руди алюмінію» враховуються запаси в кількості 18,8 млн. т, крім того є прояви бокситів, що не увійшли до балансу. Алуніти Берегівського родовища, залягають біля поверхні і на Закарпатському металургійному заводі в 90-х роках проводились роботи по підготовці дослідно-промислового цеху для виробництва галуноу.

Лїтїй – один з найважливіших рідкісних елементів. Використовується для отримання кераміки і скла, хїмічних джерел струму, мастильних матеріалів, безперервності розливу сталї, регенерації кисню, полімерів, металургії, алюмінію, фармацевтики. За розвіданими запасами і прогнозними ресурсами лїтїю Україна

може вважатися найбагатшою в Європі країною. Вона може не тільки повністю задовольнити свої потреби, але й забезпечити потреби європейського ринку у літєвій сировині. Є пегматитові родовища, що досліджені на різному рівні: Шевченківське (сподуменові руди), Полохівське зараз готується до видобутку (петалітові руди), Станковатське (сподумен-пелітові руди), Балка Крута (комплексні рідкіснометальні руди), а також численні рудопрояви цього типу. Крім того літій у складі слюдистих мінералів із вмістом окису літію в межах 0,2 – 0,6 відсотків утворює крупні накопичення в Донбасі.

Титан застосовуються як конструкційний метал в авіаційній і ракетній техніці, суднобудівній, енергомашинобудівній, харчовій, медичній промисловості і кольоровій металургії. Україна виробляє ільменітові і рутилові концентрати, двоокис титану, титанову губку, металевий титан і вироби з нього. В Україні, з різним рівнем деталізації, розвідано 26 родовищ титанових руд і ще 48 родовищ знаходяться за межами балансу, а запаси і ресурси титану на них оцінені лише попередньо. Основною мінеральною базою титану є ільменітові і комплексні рутил-циркон-ільменітові розсипи. Корінні руди пов'язані з інтрузіями олівінових габроїдів, вміст ільменіту в них досягає 25 відсотків, апатиту 12 відсотків. Стремигородське корінне родовище є комплексним і містить 131 млн. т ільменіту. Україна входить в сімку найбільших виробників ільменіту і рутилу в світі. Виробничі, трудові та екологічні ресурси в Україні, необхідні для титанової промисловості, до теперішнього часу залишаються цілком конкурентними.

Стронцій застосовується в промисловості як легуюча добавка до сплавів на основі магнію, алюмінію, свинцю, нікелю та міді, а також в піротехніці, як емісійне покриття, у діелектричних антенах, п'єзоелементах, малогабаритних конденсаторах, у датчиках інфрачервоного випромінювання, у медицині. На Новополтавському апатитовому родовищі стронцій є супровідним елементом, який знаходиться в апатиті і комплексних рідкіснометальних концентратах. Родовище повністю підготовлене до експлуатації. При відпрацюванні родовища запаси стронцію, як і інших супровідних елементів, відносяться до видобувних. Станом на 01.01.2018 року запаси стронцію (SrO) складають 950 тис. т.

Таблиця 6. Ризик постачання критично важливої сировини в Україні

Низький ступінь ризику	Середній ступінь ризику	Високий ступінь ризику
Галій	Барит	Стибій
Гафній	Берилій	Бор
Магній	Вісмут	Германій
Природний графіт	Кобальт	Метали платинової групи
Скандій	Коксівне вугілля	Вольфрам
Кремній металічний	Плавииковий шпат	Ванадій
Титан	Важкі та легкі рідкісноземельні елементи	Боксити
	Тантал	
	Ніобій	
	Фосфорит	
	Фосфор (апатит)	
	Літій	
	Стронцій	

в. Застосування в ключових секторах

Як зазначалось вище в Україні наявні виробничі потужності в цілому ряді секторів, що використовують сировину, яка при переробці створює можливість концентрування деяких критичних для ЄС матеріалів. Залучення до переробки відходів, що накопичились від колишньої виробничої діяльності підприємств, або утворюються в даний час на підприємствах може стати додатковою можливістю для ММСП у сфері постачання критичної сировини.

Крім відходів виробництва значні можливості є в переробці вживаної, або тієї що більше не може бути реалізованою з ряду причин (закінчення терміну придатності, відмова споживачів, заборона до реалізації) продукції.

При цьому ММСП при входженні в ланцюги постачання критичної сировини, вилученої з таких джерел, мають взяти до уваги, що, наприклад, у секторі електричного та електронного обладнання використовуються стибій, берилій, кобальт, германій, індій, метали платинової групи, природний графіт, рідкісноземельні елементи, кремній металічний, вольфрам, галій. Вони використовуються в інтегральних схемах та світлодіодах, магнітах, плоских екранах та оптичних волокнах, пластмасі. Відпрацьовані батареї (портативні, промислові та автомобільні) – це стибій, кобальт, природний графіт, індій, лантан, церій та деякі рідкісноземельні елементи.

с. Попит та пропозиція

Ще до початку пандемії в Україні з травня 2019 року виробництво стабільно скорочувалось. За даними Держстату за січень 2020 року промисловість впала на 5,1 відсотків. Падіння пов'язане з державним протекціонізмом в традиційних для української металургії країнах експорту, а також тим, що сильно знизилися ціни на товари основних промислових виробників. Так, у видобувній промисловості ціни за цей період впали на 77 відсотків, від падіння цін на енергоносії значно зменшилися нафтопереробка та видобуток газу, через теплу зиму відбулося природне зниження попиту на електроенергію, газ та вугілля. Крім цього, падіння зазнали випуск кузовів, деталей для автотранспорту, електроустаткування. У 2019 році виробництво автомобілів у світі знизилось на 14,2 відсотки. Це так само вплинуло і на українське машинобудування. Крім того, дає про себе знати закриття ринку РФ для української продукції, тоді як просування на інші зовнішні ринки йде важко через високу конкуренцію і несприятливу світову кон'юнктуру. Продовження гібридної агресії Російської Федерації має безпосередній або опосередкований вплив на макроекономічні показники та дестабілізує ситуацію в Україні. За перші дев'ять місяців 2019 року капітальні інвестиції у видобувній промисловості зросли на 34 відсотки, у постачанні електроенергії та газу – на 38 відсотків, у металургії – на 34 відсотки, модернізація створює підґрунтя на майбутнє, але технологічне переоснащення вплинуло на обсяги виробництва.

Так само і в ЄС промислове виробництво знизилось на 3,6 відсотки. Китай – один з найбільших гравців ринку металів і руди, також показав зниження попиту та

істотно підштовхнув ціни вниз. Перевезення вантажів залізницею ще в 2019 році скоротилося на 1,9 відсотки¹⁸.

Внаслідок пандемії коронавірусу та введених карантинних заходів, падіння українського ВВП, за даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, у першій половині 2020 року склало 6,5 відсотків. Пандемія коронавірусу завдає людству подвійного удару: як хвороба та як причина найбільшої від 2008 року економічної кризи. Паніка на ринках та невизначеність у майбутньому чинять шалений тиск на бізнес. Зокрема, компанія Apple зазначає, що попит на смартфони та іншу техніку компанії у всьому світі скоротився через поширення коронавірусу. Про збитки повідомили також інтернет-гіганти Google та Facebook, вони пояснюють це падінням дохідності реклами, яка є найбільшим джерелом прибутків.

Пандемія коронавірусу завдала удару по найбільших автовиробниках, Volkswagen та Fiat Chrysler повідомили про закриття своїх фабрик у Європі. Попит на нові автомобілі лише у США у 2020 році може скоротитися на 1,6 млн авто, а виробництво автомобілів у світі за підсумками 2020 року може впасти на 16 відсотків. Суттєвих збитків коронавірус завдав перевезенням. Так, більшість світових авіаперевізників можуть не пережити кризи. Падіння попиту на транспорт, закриття авіасполучення та кордонів, а також зменшення обсягів споживання енергоресурсів призвело до падіння попиту на нафту і, як наслідок, ціни на нафту впали до рекордно низьких значень за останні 17 років. Падіння цін на нафту завдало значних збитків енергетичному сектору і роблять її видобуток нерентабельним для деяких компаній. Сумарна вартість усіх акцій найбільших світових компаній знизилася на трильйони доларів. Втрачають кошти інвестори – брокери, дилери, а також інвестиційні фонди, банки та страхові компанії, які інвестують у цінні папери. Інвестори розпродають ризикові активи, серед яких не лише акції компаній, але й облігації країн, що розвиваються¹⁹. Приплив прямих іноземних інвестицій в Україну у березні – квітні також припинився, а чистий вплив портфельних інвестицій становив 0,85 млрд дол. Вплив капіталу був зумовлений бажанням інвесторів збільшити вкладення в безпечні інструменти, а також падінням цін на сировинні ресурси. Лише деяким компаніям (виробникам дезінфекторів та деякого медичного обладнання, сервісам доставки) коронавірус приніс додаткові прибутки.

Скорочення обсягів світової торгівлі у 2020 році, за прогнозами СОТ, становитиме від 13 відсотків до 32 відсотків залежно від сценарію розвитку подій, що суттєвіше за падіння світового ВВП. Відновлення обсягів торгівлі у 2021 році є непевним. Найбільшою проблемою є те, що частка сировинної продукції в українському експорті складає 72,1 відсотки, а частка продукції з використанням технологій середнього та високого рівнів – лише 15,4. З-посеред експортних галузей постраждали промислові виробники, деревина та метали. Вже у квітні імпорту скоротився більш ніж на чверть у порівнянні із 2019 роком. Постраждали однаково

¹⁸Восьмий місяць поспіль в "мінусі": Чому в Україні падає промисловість. Економічна Правда, 27 лютого 2020. Електронний доступ: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/02/27/657430/>

¹⁹Коронавірусна економіка: хто втрачає, а хто заробляє на епідемії? Портал Громадське. Режим доступу: <https://hromadske.ua/posts/koronavirusna-ekonomika-hto-vtrachaye-a-hto-zaroblyaye-na-epidemiyi>

сильно майже усі категорії, окрім продовольчих товарів. Відбулося різке погіршення структури експорту в гірничо-металургійному комплексі. Зменшення експорту чорних металів та особливо виробів з них відбувається на тлі зростання експорту руди. Якщо в березні 2019-го співвідношення експорту виробів із чорних металів та руди становило 1 до 3,3, то в березні 2020-го це співвідношення сягнуло вже 1 до 4,2. У першому півріччі 2020 року зафіксовано спад виробництва по всіх видах металургійної продукції. Найбільше падіння зафіксовано у виробництві трубної продукції – на 29,4 відсотків в порівнянні з першим півріччям 2019 року, сталі – на 7,6 відсотків, і прокату – на 4,7 відсотки. 10 відсотків будівельних компаній припинили роботу під час карантину та досі не відновили її, 23 відсотки компаній припиняли роботу на деякий час, 75 відсотків будівельних компаній заявили про відкладення запуску нових проектів, понад 30 відсотків компаній заявили про скорочення персоналу.

Відновлення промисловості відбувається повільно. Вплив карантину для одних галузей був більш болючим, ніж для інших. Більшість секторів пережили найсильніший спад у квітні та лише трохи оговталися у травні. Транспорт постраждав найсильніше з усіх та, незважаючи на послаблення карантину, не відновився. Машинобудування у травні показало лише незначно вищий за квітневий результат, як і паливна та металургійна промисловість. Споживання енергії в харчовій промисловості знизилося у травні сильніше, ніж у квітні. Хімічна та нафтохімічна промисловість на фоні падіння цін на основну сировину – нафту та газ, навпаки, наростили обсяги споживання електроенергії протягом квітня та травня. Певна активізація зовнішнього попиту, та нарощення видатків бюджету на закупівлю окремої машинобудівної та металургійної продукції (зокрема на медичне обладнання, військову продукцію) зумовили послаблення спаду в металургії, добуванні металевих руд та машинобудуванні. Втім, залишився глибоким спад у виробництві устаткування для інших галузей (металургії, сільського господарства, залізниці) та автотранспортних засобів, що свідчить про все ще слабкий внутрішній попит. У хімічній галузі відновився спад через падіння у виробництві добрив та засобів чищення. За кілька місяців карантинного періоду (з початку квітня до початку липня) кількість безробітних зросла більш ніж на 48 відсотків. А за оцінками Торгово-промислової палати України, рівень безробіття становить 13,7 – 15,4 відсотків. Це найвищий показник за останній 15 років. Ціни на сталь упали через скорочення попиту з боку галузей-споживачів. Нині їх відновлення підтримується поверненням попиту з Китаю та обмеженням випуску у деяких країнах. Зростанню цін на залізну руду сприяло скорочення пропозиції з боку Бразилії та Австралії²⁰.

Наведені дані свідчать про скорочення внаслідок впливу COVID-19, як попиту, так і пропозиції сировинних ресурсів і у тому числі критичної сировини, визначеної ЄС. Але в пост-COVID-19 періоді очікується їх поступове відновлення. Зростання попиту при нерівномірному секторальному відновленні буде також нерівномірним і відповідно пропозиції, які є віддзеркаленням попиту, також будуть нарощуватись з різною швидкістю. В цілому, вірогідно, будуть відновлені світові

²⁰Konrad Adenauer Foundation. Електронний доступ: <https://www.kas.de/documents>

тенденції, що були визначені до пандемії COVID-19. Завдяки збереженню політики щодо подальшого зниження CO₂ викидів, очікується подальший розвиток енергетичного сектору за рахунок відновлювальних та малогабаритних джерел енергії, технологій зберігання енергії пов'язаних зі збільшенням частки електромобілів. Очікується, що попит на кобальт, РЗЕ, МПГ та природний графіт, підвищиться у наступні десятиліття, а завдяки підвищенню ефективності використання, кремній, індій та галій можуть стати менш критичними. Пошук більш ефективних матеріалів для заміни існуючих, особливо з точки зору ваги та надійності застосування в екстремальних умовах (кераміка для реактивних двигунів, сплави на основі алюмінію для кузовів автомобілів) впливатимуть на попит Ta, Mg, Nb. У секторах телекомунікацій та електроніки продовжиться глобальне розширення цифрових мереж та послуг підсилюючи потребу у підключенні мобільного обладнання та волоконної оптики, тому попит на критичну сировину (РЗЕ, германій) у цьому секторі зростатиме. У сільському господарстві глобальний приріст населення та дії спрямовані на покращення середнього рівня життя людини сприятиме розвитку потреб в більш ефективному сільському господарстві, тим самим збільшуючи залежність від фосфатних порід, але у той же час нові технології точного землеробства здатні навпаки зменшити цей попит.

Україна увійшла в поточну економічну кризу зі збалансованою макроекономічною ситуацією. Відносно низький рівень захворюваності на COVID-19 у більшості регіонів дав змогу поступово знімати карантинні обмеження. Завдяки подальшому послабленню інфляційного тиску НБУ швидше пом'якшував монетарну політику та заклав передумови для відчутного зниження вартості кредитів. Однак масштаби зниження економічної активності у 2020 році будуть значними, а відновлення може зайняти більше часу, ніж передбачалося раніше. Плани держави щодо відновлення базових галузей, таких як аерокосмічна, машинобудівна, суднобудівна, хімічна, військово-промислова, енергетична та щодо розбудови інфраструктури країни стимулюватимуть внутрішній попит і у тому числі критичної сировини. Це призведе до впровадження новітніх світових технологій у видобуток і переробку сировини з отриманням більш конкурентоспроможних товарних продуктів.

COVID-19 безумовно ще тривалий час впливатиме на попит та пропозицію. Сектори, де вже пом'якшуються карантинні обмеження і які пов'язані із споживчим попитом, швидко відновляться, це насамперед роздрібна торгівля та послуги. Із промисловістю та інвестиційним попитом ситуація гірша. Попит та пропозиція скоротяться в короткостроковій перспективі через пандемію. Пандемія тимчасово зупинить або значно зменшить первинне виробництво в країнах-постачальниках через окремі блокування. Виробництво в країнах-імпортерах буде скорочено з тих самих причин. Отже, відбуватиметься тимчасове скорочення як попиту, так і пропозиції. Такий стан справ триватиме залежно від перебігу пандемії. Загалом складно оцінювати майбутні потреби на тривалі періоди, оскільки технологічні нововведення неможливо передбачити, вони можуть повністю змінити майбутні потреби. Наприклад, прорив у водневій та термоядерній технології, або успішний ядерний синтез можуть повністю змінити майбутнє споживання та попит.

Постачання критичної сировини з вторинних джерел

Низький коефіцієнт збору відпрацьованих акумуляторів в Україні надає додаткові можливості для ММСП. Утилізація транспортних засобів, ще одне джерело отримання графіту, кобальту, металів платинової групи, ніобію та рідкоземельних елементів. Переробка фотоелектричних модулів з отриманням Si, In, Ga, а також скла, алюмінію, міді та срібла має високий потенціал. Підгалузі авіаційної та електронної оборони утворюють потоки відходів, що утворилися під час виробництва високотехнологічних компонентів, або у зв'язку з закінченням терміну експлуатації військових виробів для оборонних застосувань, які містять у значних кількостях критичні матеріали. Виробництво каталізаторів, добрив, полімерів, фармацевтики та барвників потребує стибій, барит, вісмут, борати, кобальт, плавиковий шпат, гафній, природний графіт, ніобій, метали платинової групи, фосфорити, апатит, рідкісноземельні елементи, металевий кремній, тантал, вольфрам, ванадій. Ці критичні матеріали втрачаються, розсіваючись у навколишньому середовищі, або потрапляють на звалища.

Переробка відвалів, відстійників, хвостів переробки гірничо-хімічних, металургійних, хімічних та машинобудівельних підприємств, організація сучасної утилізації і переробки відпрацьованої продукції і звалищ можуть стати для ММСП надійним джерелом отримання цілого ряду критичної для ЄС сировини і надають можливість залучитися до ланцюжків її постачання.

d. Перспективи в пост-COVID-19 період

ОЕСР на своєму веб-сайті зазначає, що завдяки пандемії COVID-19 виникла найглибша економічна рецесія майже за століття, яка загрожує здоров'ю та порушує економічну діяльність, шкодить добробуту та робочим місцям. Економічні негаразди викликані боротьбою з пандемією COVID-19 підсилили негативні тенденції, що зародилися на тлі економічної баталії між США та Китаєм, яка поділила світ на групи впливу тієї чи іншої сторони. І хоча до перемоги у боротьбі з вірусом ще далеко, можливо достатньо впевнено констатувати, що світ стоїть на порозі глобальної економічної кризи. При цьому, навіть подолання вірусу одночасно не зупинить економічного падіння, оскільки на відновлення виробництва та ланцюгів постачання потрібен буде значний час. Це пов'язано як з суто технічними складнощами, так і з тривалим процесом законодавчого усунення створених державами бар'єрів протекціонізму для захисту внутрішніх ринків. Держава також несе економічні і людські втрати, пов'язані з боротьбою за європейське майбутнє.

Сучасна глобалізована мережа ланцюгів постачання оптимізована для досягнення мінімальних термінів постачання при мінімально можливій ціні. Зараз глобальні виклики виявили недоліки та слабкість цієї моделі. Були оголені раніше приховані додаткові витрати, пов'язані із залежністю від одного джерела постачання, та низька гнучкість адаптації до потрясінь у реальному часі. Сьогодні споживач терпітиме підвищення цін на певні товари, якщо немає іншої можливості або прагнення отримати його є високим.

Як результат, протягом наступних років відбудеться перегляд інфраструктури ланцюга постачання. Після глобалізації, що була притаманна до цієї кризи,

відбудеться повернення до формування постачання в першу чергу з найближчих регіонів і, відповідно, там повинні з'явитися нові видобувні, переробні та логістичні центри, які будуть збирати окремі компоненти з невеликих виробничих підприємств, обробляти вантажі та доставляти їх для подальшого споживання. Наявність в Україні можливостей значного нарощування видобутку критичної сировини, доволі низький ступінь збирання та переробки вживаної продукції, що містить корисні компоненти, порівняно розвинена інфраструктура та низька заробітна плата доволі кваліфікованих кадрів, близькість до європейських промислових центрів дають надію на перетворення країни в потужного партнера ЄС у подоланні майбутніх кризових явищ. Зміна країни вже розпочата кілька років тому, після підписання угоди про асоціацію з ЄС. Відбувається реформування всіх сфер з одночасною гармонізацією законодавства країни до європейського законодавства.

Повернення до регіональних ланцюгів постачання являє собою неймовірно складний виклик. Однак цей виклик може бути вартим прийняття у світі після COVID-19. Так, зараз промисловість Європи імпортує до 89 відсотків окремих критичних мінералів для подальшого виробництва, незабаром, можливо, буде цілеспрямований перехід до регіональних джерел пошуку. Дуже важливим фактором стає надійність та гнучкість, з точки зору обсягу, ланцюга постачання. У світі після COVID-19 стрес-тести ланцюга постачання стануть новою нормою. Обсяги стають більш мінливими, і ланцюги постачання повинні стати більш адаптивними, мати можливість швидко пристосовуватись до ситуативних змін і можливих великих катастрофічних подій. Це, в свою чергу, потребує більш широкого застосування цифрових технологій. Україна при наявній потужній групі фахівців у сфері програмування та ІТ технологій наразі відстає за ступенем цифровізації інформації і процесів. В той же час платформа Дії, що розгорнута державою та продовжує розширення, визнана однією з найкращих у світі.

Великі та несподівані зміни в обсязі роблять статистичні моделі марними. Людський фактор є критичним. Доведено, що принцип «автономізації» (автоматизація з людським дотиком) Toyota найбільш адаптивний. Це передбачає автоматизацію близько 80 – 90 відсотків системи, але залишає 10 – 20 відсотків можливостей застосування людського досвіду для вдосконалення роботи системи. Людина – це найважливіший актив адаптації до несподіваних викликів. COVID-19 виявив слабкі місця глобалізованої виробничої системи. Потрібно принципово переосмислити ланцюги постачання. Перетворити ланцюг постачання у ключовий рушійний напрямок бізнесу та повернути людський актив, як найважливіший фактор для досягнення успіху в бізнесі.

Поточні прогнози ОЕСР показують, що початковий вплив заходів стримування пандемії може призвести до втрати 30 відсотків ВВП. За прогнозами Міжнародного валютного фонду, падіння світового валового внутрішнього продукту у 2020 році очікується на рівні 3 відсотків, що перевищує падіння 2008 – 2009 років. Глобальні ринки товарів та послуг, капіталу та робочої сили змінюються: з'являються нові торгові бар'єри, знижуються обсяги міжнародних інвестицій та руху робочої сили. В

Україні, яка завжди була більш вразливою до кризових явищ, падіння валового внутрішнього продукту прогнозувалось на рівні 4,8 відсотків²¹.

2020 рік змінив звичний уклад життя. Люди навчилися жити в умовах пандемії та обмежень. Реальний валовий внутрішній продукт України у III кварталі 2020 року становить 1,2 трильйони гривень, падіння обсягу ВВП у III кварталі проти III кварталі 2019 року становить – 3,5 відсотки. Реальний ВВП України у четвертому кварталі 2020 року зменшився на 0,7 відсотка проти відповідного періоду 2019 року. За підсумками 2020 року падіння ВВП оцінюється у 4,2 відсотки, що нижче за раніше прогнозовані показники на 0,6 відсотка. Мінекономіки прогнозує, що падіння ВВП у першому кварталі 2021 року може досягти 3 відсотків, але вже у другому кварталі 2021 року очікує зростання економіки на понад 7 відсотків²².

Коли пандемія стане контрольованою, найважливіший пріоритет буде змінено на вирішення проблеми економічного впливу кризи з метою якнайшвидшого приведення економіки в норму. Щоб вирішити цю проблему, ОЕСР закликає до прийняття «Глобального плану Маршалла», що підтримує робітників та приватних осіб, і утримання бізнесу на плаву. Громадські організації повинні бути ключовими учасниками в середньостроковій перспективі, щоб допомогти відбудувати економіку через канали державних інвестицій, соціального захисту та підтримки бізнесу. У довгостроковій перспективі, коли економіка почне відновлюватися, необхідно буде брати участь у національній політиці консолідації.

Під час кризи COVID-19 компанії використовували нові технології для боротьби, швидкість та успіх яких здивували. Цифрові можливості, ймовірно, будуть вагомим фактором, що сприяє зростанню після COVID-19. Аналіз впливу цифрових технологій на продуктивність праці є переконливим – найбільш оцифровані сектори є найпродуктивнішими. Незважаючи на це, лише чверть світових операцій продажу і ланцюгів постачання були оцифровані в 2019 році, менше третини обсягу операцій було автоматизовано. В Україні цей показник є набагато нижчим. За оцінкою Мінекономіки, на кінець 2019 року частка цифрової економіки у валовому внутрішньому продукті України становить 4,36 відсотки, що на 0,86 відсоткового пункту вище, ніж у 2015 році. Особливий потенціал є в оцифруванні ланцюжків постачання, де процес тільки розпочинає відбуватися. Для вироблення правильної політики знадобиться фантазія, лідерство та шматочок натхнення. Під час кризи COVID-19 було багато прикладів із громадського, приватного та соціального секторів, щоб довести, що ці якості живі та здорові.

Що потрібно зараз, так це зобов'язання здійснити зміни та інвестиції, які відкривуть майбутнє із широким процвітаням.

²¹Основні прогнозні макропоказники економічного і соціального розвитку України на 2020 рік, схвалені постановою Кабінету Міністрів України від 15 травня 2019 р. № 555 (Офіційний вісник України, 2019 р., № 53, ст.1832), Інфляційний звіт Національного банку України за квітень 2020 року, IMFWorldEconomicOutlook (April 2020)

²² Джерело: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/02/15/671049/>

Можливості для ММСП у сфері критичної сировини та дотичних галузях

Як зараз, так і в період після закінчення пандемії ММСП мають в Україні дуже широкі перспективи і повинні скористатися можливостями та приєднатися або розширити свою участь в ланцюгах постачання та у сфері створення критичної сировини, або у дотичних до цієї сфери галузях.

Так, наразі державний сектор геологічних робіт в частині розвідки родовищ, у тому числі критичних корисних копалин, скоротився до мінімуму за останні 30 років. ММСП, при наявності джерела фінансування, мають можливість надавати послуги з розвідки раніше виявлених перспективних ділянок, яких на теренах України тисячі. Такі послуги можуть бути як комплексні і охоплювати весь сектор геологорозвідувальних робіт, так і вузько секторальні. Зосереджуватись, наприклад, на розвідці родовищ рідкісних металів, або на виконанні робіт з буріння свердловин чи геофізичних роботах.

При наявності зацікавленості в тій чи іншій критичній сировині, ММСП можуть виконувати роботи з аналізу наявної інформації з метою подальшої пропозиції перспективних ділянок інвестору. Кодекс про надра, над яким ведуться роботи з оновлення, передбачатиме вільний обіг спеціальних дозволів на користування надрами. Для такої роботи треба залучати досвідчених українських фахівців, що наразі залишились поза межами виробничого процесу. Збільшення обсягів геологорозвідувальних робіт надає можливість розвитку дотичних сфер, таких як екологічні, юридичні, бухгалтерські, фінансові, або лабораторно-аналітичні з відповідним напрямком спеціалізації та рівнем сертифікації.

Збільшення видобутку критичних корисних копалин неможливе без розвитку технологій, і цією можливістю треба скористатись ММСП. В цьому секторі Україна дуже відстає від розвинених країн світу. Але, в той же час, по деяким напрямкам науковці, винахідники та розробники з України посідають перші місця у світових рейтингах. ММСП мають можливість як імпортувати передові технології, так і брати участь в розробці та впровадженні вітчизняних.

Враховуючи загальні обсяги відходів, що накопичені в межах України, розробка та поширення технологій поводження з ними надає широкі можливості для ММСП. Так, наприклад, наразі в Україні практично відсутня інфраструктура збору та глибокої переробки для подальшого циркулярного використання широкого спектру вживаних речей, машин, приладів та устаткування які можуть стати джерелом сировини, у тому числі критичної.

Інтегрування України в Європейське суспільство розширює наявні та відкриває нові можливості для участі ММСП в ланцюгах постачання. Це може бути надання послуг спеціального транспорту для перевезення деяких специфічних продуктів, або, наприклад, з використанням водних шляхів. Також розширюється сфера послуг пов'язаних з транскордонним перевезенням, таких як логістика, митне оформлення, сертифікація, тарування, експедиційний супровід і таке інше.

3. Методичні рекомендації та найкращі практики щодо вирішення викликів, що стосуються ММСП в бізнес-середовищі з постачання сировини в Україні (з прикладами)

а. Спрощення процедур для бізнесу та реєстрація бізнесу

Найпоширенішими організаційно-правовими формами є підприємство (юридична особа) та фізична особа-підприємець. Серед підприємств найчастіше зустрічаються приватне підприємство, товариство з обмеженою відповідальністю й акціонерне товариство. Кожна з форм здійснення господарської діяльності має характерні особливості щодо порядку створення, ліквідації, реорганізації, управління, розподілу одержаних прибутків, майнової відповідальності по зобов'язаннях тощо. В Україні існує дві системи оподаткування: загальна та спрощена (єдиний податок). Спрощена краще підходить для тих підприємців, хто планує займатися наданням послуг. Визначившись із формою бізнесу, назвою підприємства, системою оподаткування, необхідно пройти процедуру державної реєстрації. Законом визначений певний пакет документів, який подається державному реєстратору. У випадку реєстрації фізичною особою-підприємцем, зазвичай, складнощів у оформленні документів не виникає: досить вірно заповнити заяву щодо державної реєстрації фізичної особи-підприємця²³. Зареєструватися ФОП може українець, який досяг 18-річного віку, а у віці 16 років – потрібна згода батьків або опікунів. Реєстрація юридичної особи – більш складний процес. Увагу слід приділити розробці установчого документу. Після проведення державним реєстратором (або нотаріусом) реєстраційної дії та внесення запису про юридичну особу до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань людина офіційно визнається бізнесменом.

Кілька років тому реєстрація підприємства в Україні супроводжувалася бюрократичними проблемами. Ось такі зміни відбулися при реєстрації підприємств в Україні за останні роки²⁴:

- У 2020 році в Україні при реєстрації компанії було скасовано використання печатки;
- З 2020 року не має вимоги про обов'язкову оплату установчого капіталу при реєстрації ТОВ;
- З 2020 року всі документи фірми знаходяться тільки в державному реєстрі;
- З 2020 року не потрібно в обов'язковому порядку використовувати послуги нотаріуса. Банківські картки зразків підписів завіряє співробітник банку, він же при відкритті рахунку самостійно отримує необхідну інформацію про компанію з реєстру. Для проведення даних дій більше не потрібно пред'являти нотаріально завірених копій, виписки;
- З літа 2020 року з'явилася можливість проведення онлайн реєстрації підприємства без участі нотаріуса. Для цього потрібно мати особистий електронно-

²³ Відкриття власного бізнесу: перші юридичні кроки. Л. Остапенко. Юридична газета online. Режим доступу: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/vidkrittya-vlasnogo-biznesu-pershi-yuridichni-kroki.html>

²⁴ Реєстрація бізнесу он-лайн: що зміниться в 2020 році. Громадський простір. Режим доступу: <https://www.prostir.ua/?library=rejestratsiya-biznesu-onlajn-scho-zminytsya-v-2020-rotsi>

цифровий підпис (ЕЦП) для підписання реєстраційних форм та завірення установчої документації.

Оформити ЕЦП можна в спеціальних центрах сертифікації при різних державних структурах і у деяких банках України (Рис. 8).

ЯК ОТРИМАТИ ЕЛЕКТРОННИЙ ЦИФРОВИЙ ПІДПИС

ВАРІАНТ 1 Звернувшись до одного з кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг (КНЕДП)
Список усіх КНЕДП за посиланням:
<https://czo.gov.ua/ca-registry>
Подальші інструкції - на сайтах КНЕДП

ВАРІАНТ 2 Якщо Ви клієнт Приватбанку - через Приват24:
Усі послуги ➔ Бізнес ➔ Завантажити сертифікат ➔ І далі за інструкцією
Збережіть **ЕПЦ** на жорсткий диск чи на USB-флеш накопичувач, придумайте для нього пароль

ВАРІАНТ 3 Пенсіонерам - отримати разом з електронним пенсійним посвідченням
Електронне пенсійне посвідчення поєднує функції пенсійного посвідчення та банківської платіжної картки, містить електронну інформацію про власника та **ЕПЦ**. Щоб його отримати, зверніться до найближчого територіального органу ПФУ. Виготвляється впродовж 30 робочих днів з дня подання заяви про його виготовлення і видається в обраному відділенні банку.
ЕПЦ створюється за заявкою разом з електронним пенсійним посвідченням. Власник повинен пам'ятати PIN-код для додатка **ЕПЦ**,
! Наявне паперове пенсійне посвідчення можна замінити на електронне. Водночас перехід на новий тип документу не є обов'язковим, раніше видані пенсійні посвідчення продовжують бути **ДІЙСНИМИ**.

Рис. 8. Як отримати електронний цифровий підпис

ЕЦП можна використовувати:

- Для подачі декларації про доходи он-лайн;
 - Для замовлення виписки з державних реєстрів в он-лайн режимі;
 - За допомогою ЕЦП можна замовити довідки он-лайн з інстанцій в Україні;
 - Для підприємців ЕЦП є необхідним елементом для комфортного ведення бізнесу, з його допомогою можна взаємодіяти з необхідними службами;
- Фізичні та юридичні особи можуть застосовувати ЕЦП для підписання договорів в он-лайн режимі.

Реєстрація ТОВ через Інтернет в Україні вступила в силу недавно, проте, багато громадян вже оцінили перевагу такої послуги. Зареєструвати он-лайн ТОВ можна за допомогою веб-сайту Мін'юсту. Ця процедура не дуже складна, вона дозволяє швидко створити особистий кабінет на сайті Мін'юсту. Реєстрація на сайті Міністерства юстиції проводиться досить швидко і легко. Вся документація завіряється ЕЦП. Згідно з даними Міністерства Юстиції реєстрацію ТОВ можна провести за 24 години. Максимум процедура займе 2 дні.

Реєстрації ТОВ платником ПДВ проводиться у випадках, коли підприємство веде господарську діяльність на різних системах оподаткування. Юридична особа в Україні може бути за власним бажанням платником ПДВ. У Верховної Раді України зареєстровано проект змін до Податкового кодексу України щодо спрощення

реєстрації новостворених суб'єктів платниками єдиного податку та ПДВ (проект № 4244)²⁵.

Прийняття законопроекту № 4244 розв'яже процедурні проблеми реєстрації створення юридичних осіб та полегшить застосування спрощеної системи оподаткування зареєстрованими фізичними особами-підприємцями.

Запуск програмних реєстраторів розрахункових операцій, так званих «РРО в смартфоні», має спростити відносини бізнесу з контролюючими органами та процедури реєстрації розрахункових операцій²⁶. Якщо держава і бізнес спільнота будуть задоволені «РРО в смартфоні» і переконані, що він спростить відносини бізнесу з контролюючими органами та процедури реєстрації розрахункових операцій, і що це не буде додатковим обтяженням для бізнесу, тоді настане третій етап, який почнеться з 1 квітня 2021 року, коли застосування РРО стане обов'язковим для всіх підприємців. Запровадження програмного РРО відбудеться в три етапи. Перший етап вже стартував з 1 серпня, він запроваджує можливість використання ПРРО, в тому числі й безкоштовного програмного продукту Державної податкової служби. Станом на 3 серпня в реєстрі програмних реєстраторів розрахункових операцій вже було зареєстровано майже 22,5 тис. ПРРО.

У листопаді 2020 р. на V Київській нафтогазовій конференції, голова Державної служби геології та надр України, Роман Опімах презентував досягнення Служби за 2020 рік²⁷. У своєму виступі він зосередив увагу колег на пріоритетних завданнях, які були визначальними у роботі Служби протягом року:

- Подолання корупції та відновлення довіри до Служби,
- Ефективне використання надр,
- Залучення інвестицій у галузь.

За рік роботи вдалося змінити імідж регулятора, йому почали довіряти надрокористувачі. Ринок побачив принципово інший підхід – Держгеонадра стали відкритими, обрали чіткі та чесні механізми роботи. Модернізація законодавства щодо спрощення видобутку корисних копалин, запуск Інвестиційного атласу надрокористувача та Єдиного вікна, надання спецдозволів на прозорих он-лайн-аукціонах на постійній основі, лібералізація доступу до геологічної інформації, оновлення Методики обрахунку початкової вартості спецдозволів, створення єдиного Центру обрахунку вартості спецдозволів – основні напрацювання Держгеонадр. Державна служба геології та надр України запропонувала ключові напрями оновлення законодавства у сфері надрокористування. В основі сучасного підходу – діджиталізація регулювання роботи галузі, прозорі правила доступу до надр, підтримка малого надрокористування та лібералізація обігу спецдозволів. У фокусі уваги Служби залишається новий Кодекс про надра. Разом із найбільшими

²⁵Підприємцям спростять процедуру реєстрації. Портал Liga360. Режим доступу: https://biz.ligazakon.net/news/199170_pdprimtsyam-sprostyat-protseduru-restrats

²⁶"РРО в смартфоні" має спростити відносини бізнесу і влади – Мінфін. Портал Укрінформ. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3075064-rro-v-smartfoni-mae-sprostiti-vidnosini-biznesu-i-vladi-minfin.html>

²⁷V Київська конференція Ньюфолк НКЦ 2020. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?fbclid=IwAR2NPIVesx7zjqjh3kb1CPOIt0sKqeZP5ZVT52V5qvuhYrkWtYiXY6fYEpc&v=I9gp9Z Auw0g&app=desktop>

гравцями видобувного сектору та профільними Асоціаціями були підготовані ключові позиції, які слід включити до оновленої редакції документу²⁸.

Триває обговорення проекту Закону України Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення надрокористування. Наразі у Верховній Раді знаходиться два законопроекти (№ 4187, № 4187-1).

Але, як повідомляють компанії-члени Комітету з охорони здоров'я Європейської Бізнес Асоціації, останнім часом спостерігається погіршення ситуації з процесом підтвердження вимог належної виробничої практики (GMP) в Україні²⁹. Під час роботи над новою редакцією Закону України «Про лікарські засоби» можливо спростити і вдосконалити умови підтвердження сертифікатів GMP ЄС. У якості стратегічного варто також розглянути рух до взаємного визнання GMP в рамках Угоди АСАА. Україною вже була підтверджена відсутність необхідності проведення «фізичних» перевірок виробництва з огляду на загальновизнаний та підтверджений високий рівень національного чи наднаціонального контролю в деяких країнах.

в. Політика, правові та нормативні акти

У 2019 році частка видобувної промисловості та розроблення кар'єрів становила 5,6 відсотків обсягу валового внутрішнього продукту України та забезпечувала робочими місцями більше 200 тис. осіб. Разом з тим, потенціал галузі лишається нереалізованим, так з понад 9 тисяч родовищ корисних копалин, які мають промислове значення у 2019 році розроблялися лише близько 35 відсотків.

Існуюча процедура надання надр у користування досі є складною та створює додаткові обтяження для надрокористувачів. Так, шлях від ініціювання аукціону до початку фактичного користування ділянкою надр може займати кілька років. Це зумовлено недоліками існуючих адміністративних процесів.

Відповідно до інформації зазначеної на сайті Державної служби геології та надр України при проведенні перевірок державним геологічним контролем перевіряється дотримання майже сотні правових та нормативних актів³⁰. Крім того є переліки Державної служби України з питань праці³¹, Державної екологічної інспекції³², Державної податкової служби³³ та інших органів контролю та нагляду.

Ситуація з отриманням спеціальних дозволів значно покращилася з запровадженням експериментального порядку проведення електронного аукціону у

²⁸Нові правила гри у надрокористуванні, 01.10.2020. Офіційний сайт Державної служби геології та надр України. Режим доступу: <https://www.geo.gov.ua/novi-pravila-gri-u-nadrokoristuvanni/>

²⁹ Бізнес закликає комплексно змінити підхід до процедури підтвердження GMP в Україні. Європейська Бізнес Асоціація. 10 листопада 2010. Режим доступу: <https://eba.com.ua/biznes-zaklykaye-kompleksno-zminyty-pidhid-do-protsedury-pidtvrdzhennya-gmp-v-ukrayini/>

³⁰Документи, дотримання яких перевіряється. Офіційний сайт Державної служби геології та надр України. Режим доступу: <https://www.geo.gov.ua/npac/>

³¹Нормативна база. Державна служба України з питань праці. Режим доступу: <https://dsp.gov.ua/category/diyalnist/normativna-baza/>

³²Перелік нормативно-правових актів до суб'єктів господарювання. Державна екологічна інспекція України. Режим доступу: <https://www.dei.gov.ua/posts/689>

³³ Законодавство про діяльність. Державна податкова служба України. Режим доступу: <https://tax.gov.ua/diyalnist/zakonodavstvo-pro-diyalnis/>

жовтні 2018 року, проте у існуючому порядку є ряд суттєвих недоліків. Зокрема проведення електронних аукціонів у визначені строки прийняття до розгляду заяви і строки прийняття рішення про підготовку до аукціону, визначений термін проведення аукціону з дати оголошення про проведення аукціону, однак відсутній граничний строк від прийняття рішення про підготовку до аукціону і до оголошення про проведення аукціону. В результаті така підготовка затягується на невизначений термін без можливості ефективно оскаржити бездіяльність органу, що організовує аукціон. У процедурі винесення ділянки надр залучені інші органи, які надають погодження. За даними Державною службою геології та надр України у 2019 році 65 відсотків заяв на проведення аукціону було повернуто з відмовою.

На етапі підготовки до видобутку вимагається гірничий відвід, який дублює дозвільні функції спеціального дозволу, і для оформлення якого надаються ідентичні документи, що і для отримання спеціального дозволу на користування надрами. Таким чином, оформлення гірничого відводу, особливо для видобутку корисних копалин відкритим способом, є зайвим інструментом регулювання та створює обтяження для бізнесу.

Крім того, значними перешкодами у залученні інвестицій до видобувної галузі України є заборона повністю або частково продавати права, надані спеціальним дозволом. Метою і завданням прийняття законопроекту «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підтримки розвитку вітчизняних галузей надрокористування», запропонованого групою народних депутатів, (№ 4187 від 05.10.2020) є створення прозорої, простої та зрозумілої системи користування надрами, зменшення надмірного державного впливу на галузь, підвищення конкуренції та легалізація відносин у сфері користування надрами³⁴. Законопроектом запроваджуються наступні спрощення:

- Інтерактивна карта корисних копалин України – інформаційний ресурс, розміщений на офіційному веб-сайті зазначеного органу в мережі Інтернет, що відображає відомості про Державний фонд надр України;

- Геологічне вивчення замінюється на комплексний (наскрізний) спецдозвіл, у рамках якого дозволяється поєднувати розвідку корисних копалин з їх видобутком, початкова ціна продажу такого дозволу, якщо відсутні затверджені запаси корисних копалин, встановлюється на рівні від 5 до 150 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за 1 гектар відповідної ділянки надр за рік користування;

Встановлюється вичерпний перелік випадків надання спеціального дозволу без проведення аукціону. Визначаються особливості проведення продажу спеціального дозволу на користування надрами за результатами електронного аукціону. Передбачається подання документів та звітності у електронній формі через електронний кабінет. Під час проведення експертизи та оцінки ресурсів та запасів корисних копалин за заявою користувача надрами дозволяється використання рамкової класифікації викопних енергетичних і мінеральних запасів і ресурсів (РКООН), класифікації Комітету з міжнародних стандартів звітності по запасам

³⁴Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підтримки розвитку вітчизняних галузей надрокористування». Головний правовий портал України ЛігаЗакон. Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GI03362A.html

твердих корисних копалин (CRIRSCO), Системи управління вуглеводними ресурсами (PRMS) та інших міжнародних стандартів. Встановлюється вичерпний перелік випадків, коли можливе зупинення дозволу на користування надрами. Встановлюється право власника спеціального дозволу на користування надрами продавати, використовувати у вигляді застави або в інший спосіб відчужувати права, надані йому спеціальним дозволом на користування надрами, іншій юридичній чи фізичній особі, в тому числі передавати їх до статутних капіталів створюваних за його участю суб'єктів господарювання, а також вноситись як вклад у спільну діяльність, з переходом прав та обов'язків до нового власника спеціального дозволу.

Законопроектом скасовується:

Гірничий відвід для об'єктів, розробка яких здійснюється не підземним способом. Вимога проведення оцінки впливу на довкілля на ділянках бурштиноносних надр, що розміщені на порушених земельних ділянках відповідно до переліку та координат, визначених Кабінетом Міністрів України. Погодження місцевими громадами надання у користування місцевих корисних копалин. Скорочується список документів у пакеті на надання спецдозволу на видобування без аукціону. Погодження обласними державними адміністраціями, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, та центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення надання надр у користування для видобування підземних вод і розробки родовищ торфу. Два різновиди спецдозволів на користування надрами (на геологічне вивчення, та на геологічне вивчення з дослідно-промисловою розробкою).

Альтернативний законопроект (№ 4187-1 від 21.10.2020) розроблений експертами Виконавчого комітету реформ Національної ради реформ України³⁵. Законопроект пропонує більш повну та всеосяжну реформу надрокористування у порівнянні з альтернативними законопроектами, не містить потенційно корупціогенних положень, не посилює адміністративний тиск на надрокористувачів та передбачає ряд комплексних заходів з забезпечення енергетичної безпеки України та врегулювання проблемних моментів землекористування. На сьогоднішній день проблемні питання землекористування є однією з основних перешкод для реалізації законних прав власників спеціальних дозволів на користування надрами. Нормативне регулювання питань передачі земельних ділянок для потреб користування надрами потребує удосконалення, зокрема, з метою максимального спрощення доступу власників спеціальних дозволів до земельних ділянок у межах, встановлених дозволом. Прийняття законопроекту сприятиме вирішенню проблем у здійсненні надрокористування, закріпленні принципу безпосереднього розподілу доходів від надрокористування громадянам України, покращенню інвестиційного клімату, стимулюванню розробки родовищ корисних копалин, які мають промислове значення. Законопроектом запроваджується те, що державний орган, уповноважений на видачу спеціального

³⁵Пояснювальна записка до проекту Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення надрокористування". Головний правовий портал України ЛігаЗакон. Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GI03461A.html

дозволу, зобов'язується винести на аукціон будь-яку ділянку надр з Інтерактивної карти надр протягом 20 днів після отримання заяви від надрокористувачів. Вводиться автоматичне резервування на строк до 1 року земель державної та комунальної власності, які виносяться на аукціон, з моменту прийняття офіційного рішення про його проведення. Право користування надрами буде зупинятися органом з питань надання дозволу виключно за рішенням суду. Змінюється порядок реалізації нафти сирової, газового конденсату власного видобутку і скрапленого газу державними підприємствами. Передбачається розстрочка платежу з надання спеціальних дозволів ціною від 25 млн. грн. Земельний сервітут доповнюється правом будівництва та розміщення споруд/об'єктів, пов'язаних із надрокористуванням, і автоматично визнається дозволом на розроблення проекту землеустрою, також спрощується порядок вилучення земельних ділянок. Законопроектом скасовується погодження Державною службою геології та надр України проектів розробки родовищ корисних копалин та низка інших регуляторних норм.

с. Доступ до даних, інформації та знань

Існуюча процедура надання надр у користування досі є складною та створює додаткові обтяження для надрокористувачів. У потенційних інвесторів у видобувну галузь виникають складнощі ще на етапі аналізу інформації про об'єкт інвестування, адже в Україні тільки формується он-лайн бібліотека геологічної інформації та ще не врегульований доступ до первинних геологічних даних, а початкова ціна ділянки надр на аукціоні та розмір компенсації витрат держави за проведені геологорозвідувальні роботи розраховується за складною методикою.

Геологічне вивчення і використання надр можна розглядати як соціальну сферу діяльності, пов'язану з багатостороннім освоєнням загальної геологічної будови земної кори, пошуком, оцінкою і розвідкою родовищ корисних копалин. Основний її виробничий процес утворюють технології отримання, реєстрації, збору і обробки геологічних даних, а кінцевим результатом є інформація про геологічні об'єкти, про кількість і якість природних ресурсів у надрах, підготовлені відповідно до встановлених вимог. Порядок розпорядження визначається Постановою Кабінету Міністрів України від 07.11.2019 р. № 939 «Порядок розпорядження геологічною інформацією»³⁶. Відповідно до цього документа отриману інформацію про різноманітні геологічні об'єкти можна розділити на дві основні категорії: первинна і вторинна.

Первинна геологічна інформація – відомості та/або дані на матеріальних носіях, отримані під час користування надрами у результаті проведення досліджень геологічних об'єктів в їх природному заляганні, зразках, пробах, а також моніторингу стану, користування та охорони надр.

Вторинна (оброблена) геологічна інформація – збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді відомості та/або дані, отримані за

³⁶Питання розпорядження геологічною інформацією. Постанова кабінету Міністрів України від 7 листопада 2018 р. № 939. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/939-2018-%D0%BF/print>

всіма видами і стадіями геологорозвідувальних робіт, видами користування надрами, отримана у результаті обробки, інтерпретації та аналізу первинної геологічної інформації.

Геологічна інформація підлягає обов'язковому збереженню її власниками та/або юридичними чи фізичними особами, яким надано право користування такою інформацією. Геологічна інформація є об'єктом цивільно-правових відносин і може використовуватися як внесок до статутного капіталу юридичних осіб. Геологічна інформація, створена (придбана) за кошти державного бюджету, є державною власністю. Розпорядником геологічної інформації, яка перебуває у державній власності, є Держгеонадра. Геологічна інформація, створена (придбана) за власні кошти юридичних та фізичних осіб, є їх власністю. Власник геологічної інформації повідомляє Держгеонадрам про її створення, придбання, передачу ним права власності на геологічну інформацію чи права користування нею. Відомості про геологічну інформацію незалежно від виду та форми власності підлягають обліку у каталозі відомостей про геологічну інформацію, що ведеться державним науково-виробничим підприємством «Державний інформаційний геологічний фонд України». Відкрита (публічна) геологічна інформація – інформація, публікація якої в друкованих виданнях можлива з погляду державних інтересів і не порушує комерційних інтересів надрокористувача. Розпорядження геологічною інформацією, якщо вона відноситься до геологічної інформації з обмеженим доступом та/або підпадає під дію Закону України «Про державну таємницю», здійснюється відповідно до законодавства.

Первинна геологічна інформація, яка є державною власністю, надається у користування на договірній основі. Держава забезпечує безоплатний доступ до такої інформації виключно шляхом надання її для ознайомлення за місцем зберігання на носіях, на яких її первинно створено.

Користування вторинною (обробленою) геологічною інформацією, що є державною власністю, є безоплатним. Така геологічна інформація наразі поступово розміщується у відкритому он-лайн доступі на офіційному веб-сайті підприємства «ДНВП «Геоінформ України»» та/або надається у вигляді копій (в електронній формі). Плата за вторинну (оброблену) геологічну інформацію, що є державною власністю, справляється з надрокористувачів виключно у разі отримання спеціального дозволу на користування надрами як компенсація витрат держави за проведені геологорозвідувальні роботи. Розрахунок вартості вторинної (обробленої) геологічної інформації, що є державною власністю, здійснюється відповідно до Методики визначення вартості геологічної інформації, отриманої за рахунок коштів державного бюджету.

Юридична чи фізична особа, яка бажає придбати право користування первинною геологічною інформацією, що є державною власністю, надсилає рекомендованим листом до Держгеонадр запит. Держгеонадра готує проект договору про надання послуг з визначення вартості первинної геологічної інформації та після його підписання та внесення замовником плати надає право користування первинною геологічною інформацією. На сьогодні визначення вартості первинної геологічної інформації проводиться прямим розрахунком без урахування факторів, що мають вплив на якість такої інформації. Це робить її

придбання непривабливим та неконкурентним порівняно з отриманням такої інформації прямим шляхом – виконанням ГРР. В новій редакції передбачається змінити процедуру визначення вартості первинної геологічної інформації і зробити механізм розрахунку вартості максимально прозорим, а вартість привабливою для придбання.

Експорт геологічної інформації здійснюється згідно із законодавством про зовнішньоекономічну діяльність. Митне оформлення геологічної інформації здійснюється відповідно до вимог Митного кодексу України.

Геолого-економічна оцінка як складова ГРР і всього процесу освоєння надр теж характеризується стадійністю, яка забезпечує обґрунтованість і раціональність кожного етапу освоєння надр. Відмінності кожного етапу геолого-економічної оцінки родовищ корисних копалин полягають у поступовому збільшенні вірогідності й детальності оцінки³⁷. Кожна стадія геологічного вивчення характеризується відповідним видом, об'ємом та цінністю геологічної інформації. До геологічної інформації початкової й попередньої стадій (ГЕО-3, ГЕО-2) належать регіональні геологічні дослідження, пошукові та пошуково-оцінні роботи масштабу 1 : 25 000 (1 : 5000). На початковій стадії визначають прогнозні й перспективні ресурси корисних копалин. На попередній стадії за ступенем геологічного вивчення й достовірності виділяють попередньо розвідані запаси. Геологічна інформація детальної стадії (ГЕО-1) відповідає вимогам розвіданих запасів.

Геологічну інформацію характеризують такі ознаки, які, в свою чергу, виявляють її особливості:

- достовірність та якість інформації щодо геологічного вивчення;
- наявність належної експертної оцінки інформації про надра;
- самостійність інформації щодо свого носія;
- можливість багаторазового використання геологічної інформації без втрати її обсягу та якості;
- наявність комерційної та суспільної цінності;
- обмеженість доступу.

Державний кадастр родовищ та проявів корисних копалин України (ДКРП) є складовою частиною системи обліку об'єктів Державного фонду родовищ корисних копалин та його резерву. ДКРП є систематизованим зведенням відомостей про розміщення, кількість та якість основних та спільнозалежачих корисних копалин і наявних у них компонентів, геологічних, гідрогеологічних, гірничотехнічних, геолого-економічних та інших характеристик облікових об'єктів МСБ країни. Відомості ДКРП накопичуються, періодично доповнюються та уточнюються і подаються у вигляді уніфікованих за формами паспортів об'єктів обліку ДКРП (паспорт) по окремому родовищу та прояву корисних копалин. Джерелами інформації для складання паспортів об'єктів обліку та формування комп'ютерної бази даних ДКРП є фондові геологічні матеріали, що надходять на зберігання до ДНВП «Геоінформ України». Відповідно до законодавства України, всі виявлені в надрах запаси корисних копалин та наявні у них супутні корисні компоненти підлягають державному обліку за єдиною системою. Державний облік запасів

³⁷Надрокористування в Україні /За ред. О.В. Кирилюка, Г.І. Рудька. Чернівці: Букрек, 2019.

родовищ корисних копалин здійснюється в порядку, що визначений Постановою Кабінету Міністрів України від 31.01.1995 р. № 75 «Порядок державного обліку родовищ, запасів і проявів корисних копалин»³⁸. Метою державного обліку запасів корисних копалин та наявних у них супутніх корисних компонентів є отримання систематизованої інформації про їх кількість, якість, ступінь геологічної та техніко-економічної вивченості, рівень промислового освоєння, а також відомостей про видобуток і втрати.

Державні баланси запасів корисних копалин складають щорічно на 1 січня кожного року. Система формування Державного балансу запасів включає широке коло учасників: надрокористувачі, ДКЗ, балансова комісія по запасах Держгеонадр, ДНВП «Геоінформ України». Випуски Державного балансу готують у кількох примірниках і передають на зберігання до архіву ДНВП «Геоінформ України», Держгеонадр, а також державним геологічним, гірничодобувним підприємствам та іншим зацікавленим відомствам і організаціям за їх запитам.

Основними проблемами, що значно ускладнюють використання наявної геологічної інформації, є те, що більша частина (майже 80 відсотків) цих даних не оцифрована, копіювання сучасними засобами неможливе, тому опрацювання проводиться в читальному залі. Геологічна інформація – це один з аспектів, які інвестор аналізує перш за все і наявність відкритих, деталізованих і верифікованих, тобто якісних геологічних даних, значно спрощує прийняття рішення. Отже, оприлюднення геологічної інформації у форматі «відкритих даних» стане одним зі стимулів для збільшення інвестицій у видобуток.

Прошли обговорення реформування Держгеонадр із представниками профільних відомств Європи та Канади³⁹. Державна геологічна служба має бути своєрідним one-stop-shop для надрокористувача, тобто виконувати функції єдиного дозвільного і регуляторного органу, який здатен надати видобувникові повний пакет послуг для забезпечення його діяльності. Важливо, щоб усі послуги надавалися єдиним агентством, що дозволить суттєво спростити і прискорити взаємодію інвестора та держави. Такий орган повинен володіти усією геологічною інформацією, щоб мати змогу здійснювати управління цією інформацією, ефективно та неупереджено оцінювати мінерально-ресурсну базу, забезпечувати раціональне управління ресурсами, та проводити подальше геологічне вивчення надр. При цьому доступ до результатів геологічних досліджень має бути відкритим для усіх надрокористувачів — у форматі он-лайн та офлайн. Сторони домовились, що європейські та канадські колеги надаватимуть свої консультації.

Вже протягом року Держгеонадра видає спеціальні дозволи на ділянки надр лише за результатами он-лайн-аукціонів, за перебігом яких може спостерігати кожен у режимі реального часу. Будь-яка компанія може обрати пропозицію із Інвестиційного атласу надрокористувача та виставити її на аукціон, або ж номінувати свою площу, якщо її немає у Атласі. Спростили участь іноземних

³⁸Про затвердження Порядку державного обліку родовищ, запасів і проявів корисних копалин. Постанова Кабінету Міністрів України від 31 січня 1995 р. N 75. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75-95-%D0%BF#Text>

³⁹Провели робочу нараду із іноземними геологічними регуляторами. Офіційний сайт Державної служби геології та надр України. Режим доступу: <https://www.geo.gov.ua/proveli-robochu-naradu-iz-inozemnimi-geologichnimi-regulyatorami/>

компаній у торгах: тепер немає необхідності реєструвати юридичну особу, щоб позмагатися за право розробляти ділянку надр⁴⁰. Триває робота над запуском електронного кабінету надрокористувача та Інтерактивної мапи родовищ.

За повідомленням Держгеонадр від 12.11.2020 на сайті ДНВП «Геоінформ» запрацював он-лайн-калькулятор з обрахунку орієнтовної початкової вартості спецдозволів⁴¹. Це допоміжний інструмент для визначення економічної доцільності інвестування в об'єкт, адже дає уявлення про початкову ціну продажу лоту на аукціоні, чи розміру збору за надання спецдозволу без аукціону. Аби визначити орієнтовну початкову вартість лоту, необхідно покроково заповнити інформацію щодо об'єкту. Вся інформація, яку необхідно вказати міститься у протоколі ділянки та/або Інвестиційному атласі надрокористувача. Ціна одиниці виду товарної продукції щоквартально публікується на сайті Служби. Ціна одиниці товарної продукції на вуглеводні визначається МЕРТ та публікується на сайті відомства. Сервіс допоможе надрокористувачам приймати інвестиційні рішення, адже початкову вартість спецдозволу можна використовувати у обчисленні економічної доцільності розробки родовища.

При проведенні он-лайн-наради із генеральним секретарем Європейської геологічної служби Славком Соларом він зазначив щире захоплення тими змінами, які Держгеонадра ініціювали протягом останніх шести місяців у сфері геології та надрокористування в Україні і впевненість, що українські та європейські фахівці можуть плідно співпрацювати. Він запропонував продовжити та поглибити участь у комплексі проектів для створення дослідницького середовища європейських геологічних служб. Досвід європейських країн буде корисним у напрацюванні підходу щодо створення національного репозитарію геологічних даних. Спрощення доступу до геологічної інформації вимагає також відповідального підходу до питання захисту геологічних даних, а відтак українські фахівці вивчатимуть напрацювання європейців у частині data-менеджменту, аби заздалегідь продумати можливі ризики та створити якісний сервіс національного масштабу⁴².

d. Покращення навичок підприємництва

Розвиток малого і середнього підприємництва забезпечують у межах своїх повноважень Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, спеціально уповноважений орган у сфері розвитку малого і середнього підприємництва, інші центральні органи виконавчої влади, Верховна Рада Автономної Республіки Крим та Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування. І це визначено Законом України «Про розвиток та

⁴⁰ Держгеонадра стали членом CEEC ScoutGroup. Офіційний сайт Державної служби геології та надр України. Режим доступу: <https://www.geo.gov.ua/derzhgeonadra-stali-chlenom-ceec-scout-group/>

⁴¹ Запрацював он-лайн-калькулятор обрахунку початкової ціни спецдозволу. Офіційний сайт Державної служби геології та надр України. Режим доступу: <https://www.geo.gov.ua/zapracuyuvav-onlajn-kalkulyator-obrachunku-pochatkovo%20d1%97-cini-specdozvolu/>

⁴² Роман Опімах провів нараду із Європейською геологічною службою. Офіційний сайт Державної служби геології та надр України. Режим доступу: <https://www.geo.gov.ua/roman-opimakh-proviv-naradu-iz-yevropejskoju-geologichnoyu-sluzhboyu/>

державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні»⁴³. У сучасному світі інколи важко знайти потрібні навички, щоб протистояти конкурентам. Щоб досягти успіху необхідне постійне покращення навичок і для цього зараз є купа можливостей: он-лайн та офлайн тренінги, освітні серіали та заклади, бізнес-форуми та семінари, відрита масова інформація та спеціалізовані звіти, консультації експертів та практиків і т. ін.

Забезпечення популяризації розвитку підприємництва доступне (безоплатне) навчання для підприємців з використанням можливості безкоштовної он-лайн-школи для підприємців «Дія. Бізнес», а також проведення інформаційних кампаній, локальних подій та фестивалів «Купуй локальне», що стимулюють розвиток малого та середнього підприємництва; впровадження програм «Великі маленьким» (співпраця великого бізнесу з малим та середнім підприємництвом). Ця норма визначена постановою КМУ від 5 серпня 2020 р. № 695 «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки»⁴⁴.

31 липня 2020 року Міністерство цифрової трансформації України у партнерстві з Міжнародною фінансовою корпорацією (IFC), членом Групи Світового банку (World Bank Group), презентували освітній серіал «Фінансова грамотність для підприємців» на платформі Дія.Бізнес. Освітній серіал складається з 20 серій і охоплює широке коло тем. Чим краще підприємець володіє фінансовою грамотністю, тим кращими є результати його бізнесу. Бізнес має спілкуватися однією мовою з фінансовими установами. Це мова фінансової звітності. Але ще більш важливо для бізнесу розуміння власної фінансової ефективності. Тому розуміння фінансової лексики є абсолютно необхідною умовою⁴⁵. Освітній серіал підвищить фінансову грамотність приватних осіб і малого та середнього бізнесу та висвітлить найкращий світовий досвід українським підприємцям. Питання фінансової освіти є важливим і пов'язано з розвитком цифрового виміру. Люди, які є одноосібними власниками бізнесу, не мають багато часу на освіту і тому цей курс розробили із урахуванням того, щоб їм простіше було його пройти за допомогою коротких серій. Підготовка освітнього серіалу стала можливою завдяки підтримці міжнародних партнерів в рамках чотирирічного проекту IFC «Фінансова інклюзія задля економічного зростання в Україні», який реалізується у партнерстві з Державним секретаріатом з економічних справ Швейцарії (SECO) та Фондом ефективного врядування Великої Британії (GGF).

Проект «Підвищення конкурентоспроможності бізнесу і можливостей працевлаштування вразливого населення Донецької і Луганської областей» реалізується за сприяння Проекту USAID «Економічна підтримка Східної України». Проект передбачає навчання та консультування підприємців-початківців та власників мікробізнесу з питань підвищення ефективності та

⁴³Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 3, ст.23). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>

⁴⁴Постанова КМУ від 5 серпня 2020 р. № 695 «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки» https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF?find=1&text=%D0%B1%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B5%D1%81#w1_20

⁴⁵На Дія.Бізнес з'явився освітній серіал для підприємців про фінансову грамотність. Міністерство цифрової трансформації України. Режим доступу: <https://thedigital.gov.ua/news/na-diyabiznes-zyavivsyia-osvitniy-serial-dlya-pidpriemtsiv-pro-finansovu-gramotnist>

конкурентоспроможності бізнесу в сучасних умовах, зокрема, в умовах карантинних обмежень. Також плануються окремі навчальні модулі для учнів старших класів та студентів останніх курсів закладів професійно-технічної освіти. В кожній локації проекту передбачається проведення серії з двох дводенних тренінгів, двох одноденних групових консультацій, індивідуальні очні та он-лайн консультації. Під час навчання підприємці покращать бізнес-процеси шляхом перегляду бізнес-моделей та впровадження поліпшених стратегій фінансового планування, маркетингу та управління кадровими ресурсами. Індивідуальний підхід в навчанні допоможе підвищити рентабельність кожного окремого бізнесу, і як наслідок, позитивно відобразиться на економічному розвитку регіону у цілому. Проект є актуальним особливо в умовах негативного впливу, що мали карантинні обмеження на мікро-, малий та середній бізнес⁴⁶.

Відносини між владою і бізнесом є важливими для кожної з сторін. Місту потрібні гроші в міський бюджет, а також розвиток для підвищення туристичної складової, благоустрою та підвищення комфорту містян і це може надати ММСП. Водночас бізнесу потрібна адекватна влада для підвищення його конкурентоспроможності та створення гідних умов в місті. Щоб отримати у майбутньому стабільні та значні відрахування у місцевий бюджет, місцева влада повинна всебічно намагатися створити найкращі передумови для зростання ММСП. Обов'язок міської влади розробляти регуляторні акти з першочерговим урахуванням потреб найбільш уразливих категорій підприємців та всього бізнесу середовища в цілому. В наш час інформування має важливу роль. Для бізнесу потрібні відкриті дані та інформаційні ресурси. Міська влада має забезпечувати прозорий і рівний доступ до динамічної інформації про комунальне майно та земельні ділянки та про регуляторні акти. Останні повинні допомогти створити необхідні умови й заохочувати бізнес, а також визначати обов'язки підприємців для сприяння покращенню міста. Наприклад, за правилами підприємець повинен прибирати та облагороджувати територію (15 м) з кожного боку своєї ділянки. Або, висаджувати дерева чи платити за ті, які було необхідно прибрати для будівництва. Таким чином бізнес робить місто чистішим й кращим. Від міської влади залежить як і за скільки буде реалізована комунальна земля. Цей ресурс є потрібним для бізнесу, як можливість за оптимальну ціну орендувати територію й розвивати свою справу на вигідному місці. Місцева влада має регулювати питання реклами.

Також влада може впливати на комунальні ринки - благоустрій, санітарні норми, створення загальної інфраструктури. Одна з головних проблем є доступ до інформації про комунальне майно і вільні земельні ділянки. Влада повинна зробити вільний доступ до актуальної інформації про ресурси в електронному вигляді. Наприклад, створити мапу вільної територій або хоча б вивісити перелік ділянок з їх описом. Таким чином комунальне майно буде приносити гроші в бюджет, а не простоювати. Для прозорості міськрада повинна проводити відкриті аукціони продажу землі і саме така процедура передбачена законом. Влада може інформувати й щодо грантів та можливостей для бізнесу, тим самим заохочувати його до

⁴⁶Жителі сходу України отримують нові навички. Національна платформа малого та середнього бізнесу. Режим доступу: <https://platforma-msb.org/44361-2/>

співпраці. А також щодо правил, які діють в місті. Після отримання землі або приміщення, важливим і складним є те, що потрібно для запуску бізнесу - світло, електроенергія, вода, газ.

Місцева влада, наприклад, може допомогти з водою та опаленням, адже «Тепломережі» і «Водоканал» лишаються комунальними. Міська влада має приймати та інформувати про стратегії та програми розвитку. Так, генплан, зонування тощо, міська влада приймає раз на 5 років і, приймаючи містобудівні документи, влада повинна враховувати й потреби бізнесу. Постійний розвиток та покращення навичок й знань потрібний для кожної сфери. Міська влада може проводити форуми, тренінги, семінари або створювати умови для того, щоб організатори самі пропонували їх проведення. Окрім того, влада може надавати безкоштовні місця для просування ідентифікації бізнесу, наприклад, на різних форумах бізнес або громадські організації можуть розповісти людям про себе та свою діяльність, залучити нову аудиторію⁴⁷.

Як повідомила 15 жовтня 2020 року виконавча директорка Спілки Українських Підприємців, Катерина Глазкова, на підставі 1000 анкет вдалось показати портрет справжнього українського підприємця. Завдяки дослідженню вдалось з'ясувати основні мотиви для відкриття власної справи в Україні, а також перепони, що заважають бізнесу розвиватися. Як виявило опитування, найбільші стопери в Україні провокуються державою: це є нестабільна ситуація, постійна зміна «правил гри», високе податкове навантаження, відсутність доступних кредитів і т. ін. Проаналізувавши профіль власників бізнесу різного рівня та сфер, СУП визначила п'ять ознак, за якими доцільно характеризувати українських підприємців:

- Готовність ризикувати в бізнесі;
- Новаторство;
- Організаторські навички управлінця;
- Чесне та законне ведення бізнесу;
- Залежність власного бізнесу від зовнішніх обставин.

Після аналізу відповідей виокремили п'ять типів українських підприємців:

- Працюючі мікр власники (19 відсотків, ведуть бізнес у спокійному стилі, початківці, що прагнуть «довести до ладу започатковане»);
- Вправні новатори (22 відсотки, оперативно вловлюють наявні проблеми, недоліки та самостійно керують їх виправленням, завжди прагнуть знаходити нові можливості для бізнесу);
- Ідейні натхненники (19 відсотків, активні та натхненні власники бізнесу, постійно генерують творчі ідеї та розглядають нові напрямки бізнесу);
- Кити бізнесу (21 відсоток, великі підприємці, несуть повну відповідальність за свої дії та власний бізнес, не покладаються на зовнішні обставини, здатні швидко підлаштовуватися);
- Відсторонені власники (18 відсотків, переважно є власниками одного мікробізнесу у сфері гуртової та роздрібною торгівлі, часто ставляють перед собою нереальні цілі, рідше за інших використовують демократичний стиль управління).

⁴⁷Малий/середній бізнес і що може зробити з ним запорізька влада. Общественная организация «Запорожский центр исследований». Режим доступа: <http://incentre.zp.ua/malij-serednij-biznes-i-shho-mozhe-zrobiti-z-nim-zaporizka-vlada/>

Були також з'ясовані основні мотиви започаткування бізнесу: самореалізація та можливість втілювати власні ідеї (75 відсотків), фінансова забезпеченість (74 відсотки) та незалежність від роботодавця (65 відсотків). Незважаючи на недосконале бізнес-середовище, українські підприємці бачать майбутнє країни через 5 років позитивно: економічно розвинена, успішна та самодостатня країна із західним курсом розвитку (вступ до ЄС), без війни, з цілісною територією та верховенством права⁴⁸.

Розуміння портрету підприємця дає змогу підготувати не тільки більш якісні регулюючі документи, але і більш ефективні навчальні програми.

Шляхом виділення грантів ЄБРР допомагає МСП залучати висококваліфікованих місцевих консультантів та експертів-практиків, що здатні якісно трансформувати бізнес. З 2010 року ЄБРР реалізував близько 1 тис. проектів. Завдяки цьому сприянню створено понад 5 тис. робочих місць. Близько 60 відсотків підприємств відзначили зростання обороту більш ніж удвічі. Ще 19 відсотків клієнтів, що скористалися послугами місцевих консультантів, почали експорт власних товарів та послуг. Важливим також є те, що майже половина підприємств повторно скористалися консалтинговою допомогою після реалізації першого проекту. Втілення програми відбувається через центри інформаційної підтримки бізнесу. В різних регіонах України вже працюють 15 таких офісів. Там можна отримати консультацію, відвідати тренінги та прослухати вебінари, які, до речі, під час карантину проходять безкоштовно. В 2019 році близько €1,3 млн. було мобілізовано в межах 160 консалтингових проектів⁴⁹.

В означеному секторі участі ММСП у ланцюгах сталого забезпечення ЄС критичною сировиною, в Україні наявні всі можливості отримання фахових знань та покращення кваліфікації і навичок. Створена і працює система підготовки кадрів для усіх ланок виробничого процесу і для всіх галузей, що беруть участь у створенні чи постачанні критичної сировини. Підготовка проводиться, як у державних так і приватних закладах освіти і безпосередньо на виробництві. Є курси навчання як безкоштовні, так і платні. На даний час, час розвитку інформаційних технологій, можливості покращення навичок підприємництва, насправді, обмежені лише бажанням тієї чи іншої конкретної людини.

е. Доступ до ринку

Багато факторів впливають на доступ МСП до ринку корисних копалин та реального відкриття можливості виходу на рівень міжнародної торгівлі. Є внутрішні обмеження, пов'язані з побоюваннями суспільства та держави відносно можливого шкідливого впливу на довкілля та соціум. Перешкоджає розвитку ринку значні витрати часу та відповідно ресурсів на підготовку технічної документації, що надає право законного ведення робіт. Є обмеження пов'язані з вимогами законодавства про державну і комерційну таємницю та регулювання поведінки з хімікатами та джерелами іонізуючого випромінювання, і вони потребують вирішення ще до

⁴⁸Портрет українського підприємця. Кластер MadeinUkraine. Режим доступу: <http://madeinukraine.org/news/info/118>

⁴⁹Ландшафт для МСБ. Портал Бізнес. Режим доступу: <https://www.business.ua/uk/node/11207>

початку видобутку. Ускладнюють доступ до ринку і витрати на створення інфраструктури при малій продуктивності початкового періоду. Низький рівень оцифрування робочих процесів МСП, особливо в період карантинних обмежень, також є однією з причин, що суттєво ускладнює залучення малих компаній до ринку критичної сировини. Крім того, МСП у порівнянні з крупними бізнес-структурами мають меншу ефективність. Торговельні та прикордонні процедури перекладаються на прямі та непрямі витрати для бізнесу та впливають на конкурентоспроможність фірми. МСП непропорційно несуть тягар цих бар'єрів. Виконання вимог регуляторних норм та адаптація до відмінності регуляторних норм у різних країнах є складнішими та дорожчими для МСП порівняно з великими фірмами. Вони мають порівняно вищі витрати на дотримання нормативних вимог. Процес входження є занадто дорогим та трудомістким для МСП, особливо у непрозорому бізнес середовищі, де доступ до інформації ускладнений та наявна корупція. Отже, МСП або не займаються міжнародною торгівлею, або вимушені нести додаткові витрати. Вони наймають зовнішніх консультантів та укладають контракти з міжнародними компаніями, які пропонують послуги по всьому світу, мають специфічні знання ринку та обмежують фінансові та логістичні ризики для МСП. Отже, можливості МСП отримати доступ до міжнародних ринків є більш обмеженими і вразливими по відношенню до внутрішніх умов, в яких вони працюють. Сприяння торгівлі може посилити їх здатність брати участь у міжнародній торгівлі, оскільки вона спрямована на зменшення витрат і часу на торгівлю.

Можна використовувати час, який звільнився з погляду на пандемію COVID-19 та пов'язані з нею обмеження, на підвищення обізнаності про чинні норми та закони управління процесами імпорту/експорту. Для цього потрібно забезпечити доступ до цифрової комунікації працівників. У більшості країн субсидії на таку оцифровку отримують від держави, або від компаній розробників.

Приклад: Асоціація геологічних служб Європи (АГСЄ) за участю представників США та Канади у 2014–2015 рр. делегувала 2 робочі групи до України, проаналізувала роботу вітчизняної геологічної Служби і надала детальний висновок-рекомендації щодо реформування Служби відповідно до євростандартів⁵⁰. В реалізації зазначених ініціатив, потрібна лише політична воля. Проект із залучення інвестора до розробки Мужієвського родовища поліметалів також стартував у 2015 році на конференції РДАС. Але віддзеркалились проблеми юрисдикції, оскільки проекти в Україні вважались досить ризикованими. Проблеми видобутку в Україні – такі ж, як у всьому світі. У 2015-му, запускаючи проект, інвестори ще не знали, що замість «співпраці» їх чекають проблеми⁵¹. В Україні, ще наприкінці 2018 року не було будь-якого публічного джерела, або експертної думки стосовно прийнятої ЄБРР «Стратегії по сектору видобутку корисних копалин

⁵⁰Нікель і кобальт: яке значення для України має зростання світового попиту на ці метали. Портал Бізнес Цензор. Режим доступу: https://biz.censor.net/columns/3150549/nkel_kobalt_yake_znachennya_dlya_ukrani_ma_zrostannya_svtovogo_popitu_na_ts_metali

⁵¹Щоденник інвестора: як запустити проект із видобутку золота в Україні. Портал Mind. Режим доступу: <https://mind.ua/openmind/20186277-shchodennik-investora-yak-zapustiti-proekt-iz-vidobutku-zolota-v-ukrayini>

2018-2022»⁵². Національна геологічна галузь наразі не має стратегії користування надрами, відсутня і методологія виділення критичної мінеральної сировини. Немає законодавчого підґрунтя.

Природні ресурси розподілені на планеті дуже нерівномірно. В Україні нараховується 117 видів корисних копалин, а наша промисловість характеризується технологічною відсталістю і низькою інноваційною активністю суб'єктів господарювання, застарілою структурою обробної промисловості, посиленням технологічної залежності від інших країн⁵³. Питання пошуку зацікавлених надрокористувачів мало б вирішуватися паралельно з питанням залучення новітніх технологій на міжнародних майданчиках. Ресурси в Україні є, потрібно навчитися правильно їх використовувати. Країни світу змагаються вже не скільки обсягами покладів тих чи інших копалин, а швидше технологіями їхньої переробки. Великі компанії спочатку скуповують потужні родовища окремих копалин, чекають роками або навіть десятиліттями, щоб у свій час вийти на ринок з новими технологіями та завоювати його⁵⁴. Вже в осені 2020 року Прем'єр-міністр України, Денис Шмигаль, та віце-президент Європейської комісії з питань міжінституційних відносин та прогнозування, Марош Шефчовіч, домовились про співпрацю у сфері критичної сировини, обговорили шляхи активізації співпраці та побудови стратегічного партнерства між Україною та Єврокомісією у цій сфері. Основною метою України у сфері економічного співробітництва з ЄС є подальша інтеграція України у внутрішній ринок ЄС, як це закріплено в положеннях Угоди про асоціацію. Для України важливо ініціювати спільний проект із геологічного вивчення корисних копалин і протягом 2021 року підготувати до аукціону кілька родовищ тих мінералів, які віднесені до стратегічного переліку Євросоюзу. Можливий проект верифікації запасів родовищ корисних копалин в Україні⁵⁵.

Як і в інших секторах для МСП є наступні наскрізні торговельні бар'єри:

- заходи, пов'язані зі стандартами, що призводять до високих витрат на дотримання вимог, зокрема для хімікатів та джерел випромінювання, а також для машин та технічного обладнання;
- труднощі, пов'язані з державною та комерційною таємницею і витратами на патентування;
- виклики, пов'язані зі значним обсягом мінімальної товарної партії критичної сировини;
- виклики логістики, включаючи митні вимоги.

Незважаючи на наявність фінансів і бажання інвестора, проект освоєння Мужівського родовища поліметалів і досі не дійшов до стабільного розвитку.

⁵²Щоденник інвестора: аналіз стратегії ЄБРР з видобутку корисних копалин. Портал Mind. Режим доступу: <https://mind.ua/openmind/20187671-shchodennik-investora-analiz-strategiyi-ebrr-z-vidobutku-korisnih-kopalin>

⁵³Критичні надра, або Як ми можемо впливати на економіку ЄС. Економічна Правда, 6 грудня 2019. Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2019/12/6/654540/>

⁵⁴Нікель і кобальт: яке значення для України має зростання світового попиту на ці метали. Портал Бізнес Цензор. Режим доступу: https://biz.censor.net/columns/3150549/nkel_kobalt_yake_znachennya_dlya_ukrani_ma_zrostannya_svtovogo_popitu_na_ts_metali

⁵⁵Україна та ЄС поглиблюють співпрацю у сфері критичної сировини. Портал Укрінформ. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3135369-ukraina-ta-es-pogliblat-spivpracu-u-sferi-kriticnoi-sirovini.html>

f. Доступ до фінансів

Для підприємництва важливим фактором сталого розвитку і нарощування потенціалу ММСП залишається доступ до фінансових ресурсів⁵⁶. Український фонд підтримки підприємництва, утворений у 1995 р. У грудні 2018 року з ініціативи Кабінету Міністрів України було запущено Український фонд стартапів (УФС). У грудні 2019 року було розпочато перший конкурс заявок⁵⁷. Стратегія розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року схвалена розпорядженням КМУ від 24 травня 2017 року № 504-р. Розширення доступу ММСП до фінансування було визначено важливим напрямом Стратегії ММСП. Доступність зовнішнього фінансування визначають вимоги до позичальників та застави і розмір реальних відсоткових ставок у банківській системі. Держава може сприяти цільовому кредитуванню ММСП за рахунок бюджетних коштів та спільних програм із донорами та міжнародними фінансовими інституціями⁵⁶.

Затверджений КМУ у травні 2018 року План заходів з реалізації Стратегії ММСП містить чотири завдання, спрямовані на покращення доступу до фінансування.

Ані Стратегія, ані План заходів з її реалізації не містили вимірюваних цільових результатів, які дали б змогу оцінити покращення доступу ММСП до фінансування.

Починаючи з 2015 року, кількість працюючих банків зменшилась із 163 до 77, а протягом 2014–2018 рр. бухгалтерський баланс зменшився з 83,5 млрд. дол. США до 49,6 млрд. дол. США. Банки, що залишилися в Україні, працюють виключно у формі акціонерних товариств. Відсутність правового визначення мікрофінансування обмежила можливості для розвитку установ мікрофінансування, що привело до низького рівня розвитку сектору. Фінансовий сектор України обтяжений великою кількістю проблемних позик⁵⁷.

Дані, що публікуються НБУ та Мінекономіки, демонструють збереження обсягу виданих кредитів суб'єктам ММСП у абсолютних показниках на рівні близько 430 млрд. грн. Згідно з даними, отриманими за результатами опитування підприємців в шести містах України, більше 95 відсотків опитаних підприємців навіть не робили спроби отримати фінансові ресурси з використанням таких фінансових інструментів, як векселі, факторинг та лізинг.

За статистичними даними НБУ на кінець жовтня 2019 року кредити, надані контрагентам ММСП, які є частиною бізнес-групи склали 79,1 відсотків. Ставки за кредитами, наданими пов'язаним з бізнес-групами контрагентам, зазвичай нижчі. Загальні статистичні дані демонструють стагнацію кредитування ММСП протягом останніх трьох років, незважаючи на зростання економіки України. Це вказує на відсутність істотних змін, що могли б покращити доступ ММСП до фінансування. Результати опитування НБУ про умови банківського кредитування за IV квартал 2019 року показують, що рівень закредитованості ММСП вважали низьким або

⁵⁶ Великі проблеми малого бізнесу. Оцінка реалізації стратегії розвитку малого та середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року та подальші напрями політики. Рада бізнес-омбудсмена. Режим доступу: https://boi.org.ua/media/uploads/system_bigproblemssmalbusiness/3_2020_system_ua.pdf.

⁵⁷ OECD(2020), Моніторинг реалізації Стратегії розвитку МСП України на 2017-2020 роки, OECD Publishing, Paris, Режим доступу: www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/eastern-partners/Monitoringthe-Implementation-of-Ukraine's-SME-Development-Strategy-2017-2020-UKR.pdf

середнім понад 90 відсотків опитаних. Низький рівень боргового навантаження ММСП вказує на значний потенціал розвитку за рахунок використання важеля фінансових ресурсів. Також заслуговує на увагу послаблення стандартів схвалення кредитних заявок ММСП, тобто зменшення вимог до позичальників, у третьому кварталі 2019 року переважною більшістю банківських установ.

Представники ММСП вказують на брак інформації про цільові програми покращення доступу ММСП до фінансування. Водночас на сьогодні діє до 50 програм підтримки ММСП міжнародними донорами у партнерстві з українськими банківськими установами, інвестиційними фондами та державними органами. Значна частка коштів, яка виділяється міжнародними кредиторами, по факту не освоюється через занадто жорсткі вимоги до потенційних позичальників. Міністерство фінансів України, наразі переформатувало Німецький банк розвитку (НУФ) у Фонд розвитку підприємництва. Програми включають кредитування ММСП, цільові кредити для соціальних, енергоефективних, екологічних проєктів, гранти на обмін досвідом та розвиток підприємницьких компетенцій. У ЄС діє офіційний портал www.access2finance.eu, який містить детальну актуальну інформацію про всі європейські програми покращення доступу ММСП до фінансування на всіх рівнях, а також про фінансові установи, за посередництва яких здійснюється реалізація цих програм. В Україні аналогічну функцію офіційного порталу - єдиної точки контакту, який агрегував би інформацію про доступ до фінансування, грантові та навчальні програми для ММСП, може виконувати Портал для підприємців Мінекономіки www.sme.gov.ua, однак поки він включає неповну інформацію. Істотними обмежуючими факторами, на погляд самих підприємців, є недостатньо прозора діяльність ММСП, що ускладнює оцінку кредитних заявок фінансовими установами, сумніви підприємців у здатності підготувати переконливі бізнес-плани, необхідність підготовки великої кількості документів для отримання кредиту та тривалість процедури прийняття рішення. Водночас, можливість отримання кредитного фінансування стимулює прозорість ведення бізнесу та сприяє детінізації ММСП.

На муніципальному рівні також прийняті програми підтримки підприємництва. Наразі міська влада може допомогти й з фінансовим ресурсом для підтримки ММСП, наприклад, компенсувати з міського бюджету відсоткові ставки за кредитами, залучати можливості міжнародних програм до розвитку ММСП та інвесторів, сприяти доступу ММСП до публічних закупівель, тобто створювати умови для місцевих фірм, щоб вони могли отримати підряди на майданчику «Прозорро». Також, міська влада може отримувати гранти для розвитку та підтримки бізнесу. І реалізовувати їх, як допомогу для підприємців. Так, наприклад, 2019 року Львівська міська рада запустила програму фінансово-кредитної підтримки суб'єктів ММСП. Положення про відшкодування частини відсотків за кредитами суб'єктам господарювання було ухвалено Львівською міською радою у квітні 2019 року. Однак, незважаючи на привабливі умови, станом на середину грудня 2019 року цією пропозицією скористався лише один позичальник в рамках програми підтримки ММСП НУФ⁵⁶.

Іншим прикладом є відкриття 26 лютого 2020 року Центру підтримки підприємництва, інновацій та стартапів у Чернігові, який створено за фінансової

підтримки Державного фонду регіонального розвитку. Даний проект сприятиме розвитку стартапів через акселераційні та інкубаційні програми, підвищуватиме конкурентоспроможність підприємств регіону⁵⁸.

Поточна частка проблемних кредитів становить приблизно половину всіх виданих кредитів. Україна вживає заходи задля відновлення роботи свого банківського сектору. Зокрема, для випадків ліквідації банків було створено Фонд гарантування кредитів, а НБУ запровадив нові стандарти регулювання банківської сфери у відповідності до директив та практик ЄС. Крім цього, у жовтні 2019 року парламент затвердив «План заходів із залучення приватних інвестицій у державні банки», скоротивши частку держави у банківському секторі на 20 відсотків. Незважаючи на певне покращення умов кредитування, реструктуризація у банківському секторі стала перешкодою для фінансування ММСП. Відсоткові ставки для ММСП залишаються високими, сягаючи 20 відсотків для гривні, лише нечисленні підприємства мають таку окупність капіталовкладень і користуються кредитами. При цьому 90 відсотків від запозиченої суми використовується для оплати робочого капіталу і лише 10 відсотків – для інвестицій.

Навіть за таких обставин банки зафіксували значне збільшення попиту на інвестиції серед ММСП. Існує також значний попит на гарантії⁵⁶. 14 січня 2020 року Верховна Рада прийняла Закон «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» щодо забезпечення функціонування Фонду розвитку підприємництва». Цим Законом передбачаються видатки на фінансування Фонду розвитку підприємництва (ФРП) в обсязі 2 млрд. грн. за рахунок збільшення надходжень спецфонду Державного бюджету від дострокового погашення векселів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. У межах зазначеного фінансування ФРП, 1,5 млрд. грн. пропонується спрямувати на надання часткової компенсації відсоткової ставки, а 0,5 млрд. грн. - на надання часткових гарантій виконання зобов'язань за кредитами банків-партнерів⁵⁷. У січні 2020 року КМУ прийняв рішення запустити програму 579, в межах якої з 01 лютого 2020 року підприємствам надаються доступні позики за ставками 5 відсотків, 7 відсотків або 9 відсотків річних. Кінцеві ставки для позичальника залежать від кількості створених робочих місць із можливістю щоквартального зниження процентної ставки.

Державна програма підтримки МСП дозволяє учасникам отримати доступні кредити на суму до 1,5 млн. гривень за ставками 5 відсотків, 7 відсотків або 9 відсотків для започаткування або розширення власного бізнесу. У 2020 році для цієї програми з бюджету НУФ було виділено 5 млрд. гривень. Станом на початок жовтня зі старту програми в лютому було надано 3,81 тис. позик більше ніж на 9 млрд. грн. Але йдеться не тільки про «свіжі» кредити, більше половини пільгових позичок видається на рефінансування існуючих кредитів. У постанові Кабміну наголошується, що кредити на рефінансування видаються на термін дії карантину і 90 днів - після його завершення. Так, протягом одного тижня на рефінансування раніше залучених позик було видано 64 відсотки «доступних кредитів» (371 млн. грн.), 21 відсоток (109 млн. грн.) спрямовано на капітальні інвестиції, а 15 відсотків

⁵⁸Центр підтримки підприємництва, інновацій та стартапів – нова сходинка до підвищення економічного розвитку Чернігівщини. Офіційний веб-портал Чернігівської обласної ради. Режим доступу: <https://chor.gov.ua/nasha-diyalnist/novini/item/9129-tsentr-pidtrymky-pidprijemnytstva-innovatsii-ta-startapiv-zaprats>

(96 млн. грн.) — на поповнення обігових коштів. На початок жовтня кредити за цією програмою надавалися через 18 банків-партнерів. Вже є підприємці, які беруть кредити на інвестиційні цілі. Це невеликі суми, у порівнянні із загальним приростом програми на тиждень у середньому 150-300 млн. грн.⁴⁹.

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг», з липня 2020 року Національний Банк здійснює нагляд за установами, що надають факторингові та лізингові послуги. Поряд із системою ProZorro, Офіс розвитку малого та середнього підприємництва розробляє продукт під назвою «факторинг для ММСП у державних закупівлях», який дозволить ММСП, яким недостатньо фінансування, брати участь у державних закупівлях з наданням їм фінансування факторинговими фірмами (банками)⁵⁶.

Майже всі бізнес-асоціації, економічні центри надіслали свої чіткі пропозиції уряду для того, щоб не просто спростити, а реально врятувати підприємців у цей непростий період коронакризи. Донори та бізнес готові допомагати. В Міністерстві цифрової трансформації України звели всі запити та основні категорії проблем, і конкретні рішення на них, які пропонують ті чи інші бізнес-асоціації та спільноти і має конкретні пропозиції та конкретний план дій. Враховуючи тренди світової фінансової кризи, цей продукт може допомогти ММСП продовжити діяльність під час та після карантину⁵⁹.

Гірнична та металургійна галузь України прискорила скорочення починаючи з 2015 року, це було викликано не тільки анексією частини території, а також і послабленням попиту на продукцію. Конфлікт продовжує впливати на рівень зацікавленості підприємців у гірничій галузі і промисловості. Але, наприклад, ЄБРР підтримує проекти, що спрямовані на підвищення прозорості, стандартів охорони праці та техніки безпеки або енергоефективності гірничо-видобувного сектору. Є спільна програма ЄБРР та ЄС – «EU4Business: Підтримка малих та середніх підприємств в Україні». Вона передбачає надання грантів для інноваційних проектів з розвитку МСП, на створення нових робочих місць та розвиток бізнесу на рівні місцевих громад, а також удосконалення економічної політики у цій сфері відповідно до кращих міжнародних практик. Активізація програми відбулась 2017-го. Початкове фінансування було отримано від ЄС, ця інституція й досі лишається головним донором проекту. 2019 р. за програмою EU4Business українські МСП отримали пряме фінансування на суму майже €23 млн. Влітку минулого року отримала схвалення нова угода про фінансування програми на суму €20 млн. ЄБРР є одним із найбільших донорів фінансових ресурсів для України.

За підсумками 2019 року Україна посіла друге місце за обсягом інвестицій від ЄБРР і перше – за кількістю підписаних проектів. Загальний обсяг нових інвестицій за усіма програмами перевищив €1,1 млрд., які було спрямовано на підтримку 51 проекту. Одним із пріоритетних напрямів діяльності банку в Україні минулоріч залишався і агробізнес. ЄБРР є провідним інституційним інвестором в Україні, який вже взяв на себе зобов'язання щодо надання понад €14,54 млрд. (більше 460

⁵⁹ Під час кризи потрібно чути бізнес, але уряд цього не робить. Це - велика помилка. Портал Нове Радіо, 2 квітня 2020. Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/biz/experts/yak-vryatuvati-ukrajinskih-pidpriyemciv-vlada-ne-chuye-biznes-shcho-robiti-50079612.html>

проектів). Підтримка малого та середнього бізнесу є пріоритетом і для інших міжнародних фінансових організацій. Так, IFC у партнерстві зі Швейцарським секретаріатом з економічних питань (SECO), з метою надати фермерам можливість отримати фінансування під заставу майбутнього врожаю, були розроблені аграрні розписки. Багато малих та середніх аграрних підприємств не могли б отримати фінансування в інший спосіб через відсутність майна для застави⁴⁹.

Метою створеної он-лайн-платформи «Факторинг Хаб» є розширення ринку збуту продукції малого бізнесу через участь у публічних закупівлях, розвиток альтернативних способів фінансування та розвиток автоматизованих он-лайн платформ. Мікро- та малий бізнес у переважній більшості зараз не розглядає публічні закупівлі як ринок збуту через неприйнятність умов розрахунків (60+ днів) і неможливість, таким чином, кредитувати замовника з погляду на обмежений доступ до банківського кредитування обігового капіталу. Це відчутно особливо зараз в період кризи, спричиненої пандемією COVID-19. Торгове фінансування та факторинг є типовим рішенням доступу до фінансування обігового капіталу в межах здійснення торгівельних операцій. Факторинг найбільш ефективний для малих підприємств, які відчувають фінансові труднощі у зв'язку з несвоєчасним погашенням боргів замовниками та обмеженістю інших доступних джерел фінансування. Частка факторингу у ВВП України становить приблизно 0,3 відсотка. Безрегресний факторинг, який просувається в межах проекту, дозволяє постачальнику відступити банку дебіторську заборгованість покупця та отримати оплату за постачання буквально за кілька днів у спосіб та вартість більш привабливі порівняно із банківським кредитом. Он-лайн-платформа дозволяє підприємцю (постачальнику) подати заявку на участь у публічних закупівлях та отримати пропозиції безрегресного факторингу від банку. ММСП залишає за собою право прийняти чи відхилити запропоновані банком умови безрегресного факторингу. Завдяки інформації про платіжну дисципліну замовників та інтеграцію відкритих даних системи Прозорро банк витрачає мінімум ресурсів для оцінки кредитного ризику замовника. Пропозиція банку передбачає надання саме безрегресного факторингу, коли банк приймає на себе ризики несплати з боку замовника, та передбачає отримання фінансування - до 98 відсотків від суми угоди без вимоги додаткового забезпечення та 100 відсотків отримання послуги он-лайн. Участь у платформі є безкоштовною для ММСП та замовників. Подальші кроки також передбачають вже розпочату роботу спільно з НБУ над регулюванням факторингу та іншими можливими змінами у законодавстві, а також подальшому масштабуванні альтернативного фінансування в Україні⁶⁰.

Податкові послаблення на час карантину стосувалися виключно мікробізнесу, а саме фізичних осіб-підприємців (ФОПів). Зокрема, вони були звільнені від сплати єдиного соціального внеску (ЄСВ) за себе на три місяці – з березня по квітень. Тобто отримали змогу заощадити понад 3 тис. грн. Крім цього, частина ФОПів мала змогу отримати допомогу від держави у вигляді виплат на дітей. Термін доплат – на

⁶⁰Мінекономіки посилює підтримку малого і середнього бізнесу. Портал Liga 360. Режим доступу: https://biz.ligazakon.net/news/197195_mnekonomki-posilyu-pdtrimku-malogo--serednogo-bznesu

весь період карантину плюс один місяць після його завершення. Проте вже з вересня такі виплати припинилися⁴⁹.

З погляду на означений сектор діяльності ММСП як можливого учасника ланцюга постачання критичної сировини до ЄС їх доступ до фінансування має деякі особливості. Як і в інших секторах, в цьому, необхідною умовою притоку фінансів є інвестиційна привабливість компанії. Поняття це є досить абстрактною суб'єктивною категорією. В сучасних уявленнях немає єдиного підходу до визначення сутності цієї економічної категорії. Важливим джерелом інвестиційної привабливості гірничодобувних компаній є запаси і ресурси корисних копалин, які відіграють домінуючу роль у формуванні ринкової вартості компанії, тому в першу чергу необхідна сучасна й достовірна оцінка кількості і якості запасів³⁷.

Фінансування ММСП на етапі геологорозвідки у переважній більшості проектів відбувається недержавними крупними компаніями, які планують ведення видобувної діяльності або розширюють вже наявну сировинну базу власних видобувних підприємств. Недержавних юніорних компаній проміж ММСП в Україні немає. Це тому що спеціальний дозвіл на користування надрами не підлягає передачі іншій компанії. Геологорозвідувальна галузь поєднана з високими ризиками і фінанси, які можуть бути залучені юніором під інші не біржові інструменти (тим більш, що біржа в Україні не функціонує), не в змозі забезпечити діяльність компанії. Проблема раціонального використання фінансових коштів при геологічному вивченні надр потребує впорядкування й модернізації всього виробничого циклу – від обґрунтування необхідних обсягів фінансування до аналізу економічної ефективності вкладених коштів, включаючи і адаптацію до стандартів ЄС. Аналіз змісту міжнародних стандартів показав, що більшість їхніх положень міститься у вітчизняних нормативно-технічних та інших документах³⁷. Конкурентоспроможність у сучасному світовому ринковому середовищі багато в чому визначається відповідністю продукції (послуг) міжнародним стандартам якості. У країнах із розвинутою ринковою економікою відповідність бізнес-структур цим стандартам є турботою їх власників, а в країнах із ринковою економікою, що розбудовується, питання стандартизації й сертифікації є предметом державної політики. На жаль, в Україні ця проблема на державному рівні поки що не знаходить розуміння, у зв'язку з чим підприємства і у тому числі ММСП реального сектора економіки не знають свого найближчого майбутнього. В Україні, на жаль, слід констатувати, що при наявності можливості ММСП залучення фінансів у більшість секторів економіки, у геологорозвідувальному та гірничо-видобувному секторах вони є досить обмеженими.

g. Доступ до технології

Доступ до інформації про технології, що сприяють вилученню, збагаченню та застосуванню критичної сировини є важливим для розробки та зростання ММСП. Перш за все, це такі технології, як біо-, мікро-, нано- (наноелектроніка, фотоніка, передові матеріали, промислові біотехнології та інші передові технології виробництва). Через посилення диференціації та інновацій у галузі технологій

відстежувати стан техніки для ММСП з лише кількома працівниками та не значними фінансовими можливостями дуже важко. Дуже важливою є підтримка, що надається мережею державних та промислових установ.

Така мережа існує в ЄС з технологічними центрами Key Enabling Technologies. Такі державні, або приватні організації - технологічні центри допомагають МСП переходити від лабораторії до ринку, розробляти та виробляти нові продукти на основі ключових технологій підключення. Вони допомагають компаніям скоротити час виходу на ринок нових інноваційних ідей. Технологічні центри несуть відповідальність за правильність та точність наданої інформації. В ЄС існує понад 250 технологічних центрів *KET*, які відповідають чітким критеріям і є частиною загальноєвропейської мережі. Ці технологічні центри *KET* допомагають ММСП розробляти, тестувати та сертифікувати нові товари та послуги. Вони розповсюджені по всьому ЄС.

Український Науково-Технологічний Центр, УНТЦ (англ. The Science and Technology Center in Ukraine, STCU) - міжнародна міжурядова організація, створена з метою запобігання поширенню знань і досвіду, пов'язаних зі зброєю масового знищення. Для досягнення цієї мети УНТЦ залучає до співпраці колишніх фахівців, які працювали в оборонній галузі, вчених і дослідників. Проекти УНТЦ дають можливість фахівцям направити їх діяльність в мирне русло. УНТЦ почав свою діяльність 14-15 грудня 1995 року. На сьогодні, головна штаб-квартира УНТЦ знаходиться в Києві і має регіональні представництва в Баку, Кишиніві та Тбілісі, а також у Харкові та Львові. Центр має 178 організацій-партнерів. УНТЦ сприяє напрацюванню та розвитку професійного зв'язку вчених та інститутів з провідними експертами та інститутами ЄС, Канади та США, і проводить тренінги на отримання знань і досвіду в сферах: патентне право, стратегічне планування, бізнес-адміністрування та комерціалізація, а також трансфер технологій.

Технопарки України⁶¹ – це об'єднання провідних академічних науково-дослідних інститутів, університетів, науково-технологічних і промислових підприємств, що мають високий інноваційний потенціал і конкурентоздатну на світових ринках продукцію. Перші українські технопарки з'явилися в 2000 році після ухвалення Закону України про технологічні парки. Проекти, що виконуються їх учасниками, охоплюють найбільш важливі для економіки України галузі науки, техніки і виробництва. Технопарки України можна розділити на три категорії:

- створені на базі крупних наукових центрів або ВНЗ, такі, що мають могутні дослідницькі підрозділи, які підпадають під дію Закону України № 991 – XIV від 16 липня 1999 р. «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків» і користуються спеціальними пільгами.

- ті, які функціонують в спеціальних економічних зонах (СЕЗ) і користуються такими ж податковими пільгами, як решта підприємств цих зон;

- ті, які створювалися при вищих навчальних закладах, НДІ без якої-небудь підтримки держави і не мають ніяких пільг;

⁶¹ Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного. Лекція про інноваційно-технологічні центри. <http://www.tsatu.edu.ua/tsst/wp-content/uploads/sites/6/lekcija-9-innovacijno-tehnolohichni-centry-z-dyscypliny-nk.pdf>

Для організації виробництва створюються малі підприємства і фірми. Маючи дуже обмежені фінансові, технічні, кадрові та інші можливості, ці фірми об'єднуються і мають загальну систему економіко-правового і технічного обслуговування, а також загальну систему інвестицій і ведення інноваційної діяльності. Саме це забезпечує високу виживаність малих вузівських фірм наукомісткого виробництва, створює сприятливі умови для їхнього розвитку.

Головною метою діяльності технологічних парків є комплексна організація наукоємного виробництва шляхом максимального сприяння створенню та запровадженню нових технологій та стимулювання розвитку творчого потенціалу фахівців. Концентруючи наукові, виробничі та фінансові ресурси, технопарки забезпечують відтворення повного життєвого циклу інновацій: дослідження – розробка – упровадження – масовий промисловий випуск наукоємної високотехнологічної конкурентоспроможної на світових ринках продукції. Технопарки є зонами економічної активності, які поєднують потенціал університетів, науково-дослідних структур, промислових підприємств та суб'єктів інноваційної інфраструктури регіонального, загальнодержавного та міжнародного рівнів. Технологічний парк є саме тією інноваційною структурою, яка здатна до найбільш ефективного використання такого найважливішого в сучасних умовах чинника конкурентоспроможності, як ресурсне забезпечення⁶².

Механізми опосередкованої дії розробки та упровадження інновацій на державному рівні є податкові, фінансово-кредитні, амортизаційні та інші впливи на процес упровадження інновацій. До механізмів прямої дії відносяться: адміністративно-відомчі, шляхом прямого державного дотаційного фінансування досліджень; здійснення державних цільових програм різного рівня, шляхом виділення коштів на підставі контрактів, укладених з переможцями відповідних конкурсів та створення державою або за участю держави інноваційних структур, а саме: технополісів, технопарків, бізнес-інкубаторів, інженерних центрів тощо. За даними МОН в Україні діє 34 технологічних парків.

Наприклад, КПІ та Науковий парк працюють над створенням інноваційної інфраструктури, яка буде складатися з низки лабораторій прототипування та інноваційної майстерні. В результаті чого, вчені, аспіранти та студенти КПІ зможуть проводити необхідні експерименти, спрямовані на доведення проекту до передкомерціалізаційної стадії і в лічені дні створювати прототипи своїх інноваційних продуктів, розвитком яких займатиметься Науковий парк, бізнес-інкубатор, низка венчурних та інвестиційних фондів, інші елементи інноваційної екосистеми Sikorsky Challenge⁶³. Пріоритетними напрямками діяльності серед інших зазначені: нові технології виробництва матеріалів, їх оброблення і з'єднання, створення індустрії наноматеріалів та нанотехнологій; широке застосування технологій більш чистого виробництва та охорони навколишнього природного середовища.

⁶²Технологічні парки. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/pro-ministerstvo/misiya-ta-funkciyi>

⁶³Науковий парк «Київська політехніка». офіційний сайт. Режим доступу: <http://spark.kpi.ua/>

За даними проведеного опитування «Діяльність закладів вищої освіти та наукових установ з питань трансферу технологій та академічного підприємництва»⁶⁴ приводяться наступні відомості:

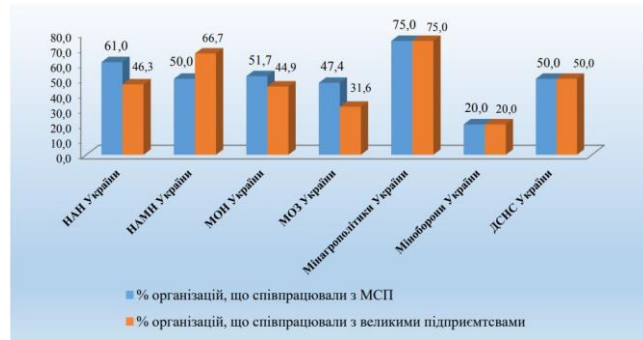
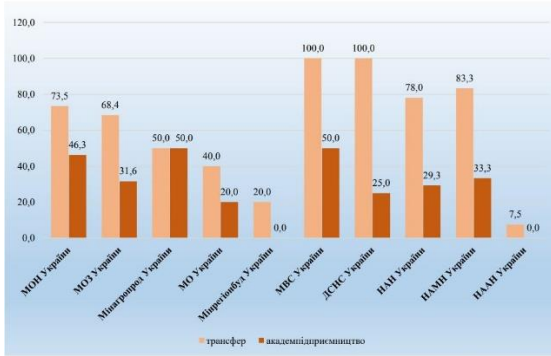

Рис. 9. Питома вага структурних підрозділів із трансферу технологій та підрозділів, які займаються академічним підприємництвом, %

Рис. 10. Питома вага організацій, які співпрацювали з малими та середніми підприємствами (МСП) та великими підприємствами, %

Але слід зазначити, що наразі користується послугами технологічних центрів дуже мала частка ММСП, це викликано перш за все переважанням зосередженості цих підприємств на сфері загально поширених побутових послуг.

Вплив пандемії COVID-19 на доступ до технологій є безсуперечно негативним. Переважна більшість наукових установ та виробничих підприємств зіткнулась з карантинними обмеженнями. Як описано вище, доступ до нових технологій також залежить від доступу до інформації про нові технології. Під час пандемії веб-семінари та інші он-лайн навчальні курси з ключових технологій, що проводять технологічні центри, особливо корисні.

h. Логістика та ланцюги постачання

Управління ланцюгами постачань – це основна концепція управління поставками в сучасній економіці. Але не тільки це. Управління ланцюгами постачань – це щось більше, ніж управління поставками в логістичному аспекті. Управління ланцюгами постачань є цілісна концепція ведення бізнесу, що поєднує в собі передові організаційні принципи й можливості сучасних інформаційних технологій. Управління ланцюгами постачань тісно пов'язане зі стратегією бізнесу. Масштаби розвитку управління ланцюгами постачань такі, що фахівці говорять уже про переміщення конкуренції між підприємствами в сферу конкуренції ланцюгів постачань. Ефективне управління ланцюгами постачань - це один з вирішальних факторів збереження й підвищення рівня доходів і конкурентоспроможності на сучасних і майбутніх ринках.

⁶⁴«Діяльність закладів вищої освіти та наукових установ з питань трансферу технологій та академічного підприємництва», Міністерство освіти і науки України. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/innovatsii-transfer-tehnologiy/diyalnosti-ofisiv-z-transferu-tehnologiy-shchodo-perspektiv-zastosuvannya-rezultat-ikh-diyalnosti-subektami-malogo-i-serednogo-pidpriemnitstva.pdf>

Міжнародні компанії вже давно приділяють значну увагу питанням розбудови продуктивних відносин з постачальниками і формуванню сталих ланцюгів постачання. Для вітчизняних підприємств впровадження такої концепції є новою сферою, але навіть незначна їх кількість вже зробила дієві практичні кроки в цьому напрямку.

Очевидним є той факт, що існують фактори, які можуть як прискорювати, так і стримувати процеси сталого розвитку підприємств у контексті управління ланцюгами постачань. Зокрема, прискорюють зазначені процеси: скорочення витрат; впровадження систем ризик-менеджменту; покращення якості; отримання сертифікації ISO 14000; покращення умов праці персоналу; рівень корпоративної культури; тиск з боку інвесторів; споживчий попит, ефективна співпраця з постачальниками та інтеграція ланцюгів постачань. З іншого боку, аналіз досліджень дозволяє виділити фактори, які стримують вищезазначені процеси: нормативно-правова база, державні регулятивні важелі; тиск з боку громадськості; виклики конкуренції; умови діяльності на різних рівнях (регіональний, глобальний тощо).

Українські підприємства у своїй аналітичній звітності виділяють такі позитивні аспекти власного сталого розвитку: забезпечення динамічного розвитку компанії, продуктивної співпраці для задоволення потреб клієнтів; безперервне вдосконалення діяльності; швидка реакція на зміни ринкової ситуації та нові потреби клієнтів; виважене та швидке прийняття рішень і подальше впровадження їх результатів; активне використання сучасних методів та інструментів менеджменту; створення цінностей для клієнтів та суспільства, покращення якості життя; турбота про довкілля, дотримання найвищих стандартів безпеки тощо.

До ризиків (стримуючих факторів) сталого розвитку відносять: зниження експорту до Російської Федерації, яка до 2014 року займала провідне місце в структурі українського експорту; «плинність» нормативно-правової бази; складна соціально-економічна ситуація в Україні протягом останніх років; втрата традиційних регіонів збуту через нестабільну ситуацію на сході України та втрату АР Крим.

Окремим викликом для логістики став карантин, який було введено у березні 2020 року у зв'язку із захворюванням на COVID-19. COVID-19 призвів до безпрецедентних перебоїв в роботі ланцюгів постачання по всьому світу та до надзвичайних затримок доставки найважливіших товарів і накопиченню запасів некритичної продукції, що не відповідає поточним потребам. Для підвищення ефективності роботи ланцюгів постачання, керівникам мережі постачань потрібно знати, що та де відбувається, включаючи поточні та прогнозовані загрози, пов'язані з COVID-19, а також погодні і дорожні умови.

Перебоїв у постачанні уникнути неможливо, і під час кризи, спричиненої COVID-19, загрози для поточної діяльності стають ще більшими. Підприємствам, як ніколи раніше, потрібно повністю розуміти свою мережу та потік товарів по всіх каналах. Їм треба реагувати на поточні зміни та забезпечувати належний розподіл ресурсів для підтримки функціонування бізнесу.

За часів кризи, розуміння наявної та майбутньої логістичної спроможності за видами та пов'язані з ними компроміси буде навіть більш важливим, ніж завжди,

оскільки буде пріоритизувати логістичні потреби в залежності від запитів потужності і чутливості до часу доставки продукції. А отже, навіть, якщо компанії очікують підвищити продуктивність і надолужити час в їх ланцюгах створення вартості, вони повинні заздалегідь забронювати логістичні потужності для мінімізації впливу на потенційне зростання витрат. Співпраця з партнерами може бути ефективною стратегією для дотримання пріоритетів і підвищення потужності на більш вигідних умовах.

За умов негайної ідентифікації ризику в ланцюгах постачань, керівники повинні забезпечити гнучкість ланцюгів у подальшому.

4. Короткий огляд Методичних рекомендацій та найкращих практик у постачанні критичної сировини для ММСП і висновки

Виробництво та доступність критичної сировини повинні бути збільшені, щоб забезпечити її постачання. Це стосується не лише для ММСП, а й для всієї галузі. Дійсно було дуже зручно замовляти необхідні сировинні матеріали без обговорень із супротивниками гірничих робіт або екологами в Китаї. Але сучасна пандемія показала, що вірус може загрожувати ланцюгу постачання сировини. Так, причиною недоліків постачання на ринку ліків є те, що Європа передала виробництво своїх основних ліків у Східну Азію, як і світ критичну сировину в Китай. Безпека пропозиції критичної сировини також може значно постраждати, якщо матиме розвиток наступна пандемічна хвиля. Все говорить на користь децентралізації постачання критичної сировини у майбутньому та обходу китайської монополії на значну частину критичної сировини. Це означає, однак, що натомість промислово розвиненим країнам та тим, що розвиваються, доведеться перезапустити свої розвідки з метою вивчення нових родовищ критичної сировини та налагодити видобуток критичної сировини для задоволення потреб виробництва. Політикам потрібно порадишити зберігати нерви під час пандемії. Єдина рекомендація для майбутнього – вчитися на пандемії COVID-19.

а. Рекомендації для ММСП в Україні

COVID-19 за лічені місяці став глобальною проблемою в усьому світі. Його наслідки є страшними не лише для здоров'я, а й для економіки, що неминуче впливає на якість життя мільйонів людей. Основу стабільності економіки більшості розвинених країн забезпечують малий і середній бізнес, і саме він зараз страждає максимально. Водночас глобальні зміни створюють для української економіки і нові можливості, а саме: зростання попиту на продовольство при зниженні пропозиції; переміщення промислових виробництв з Азії в Європу, ближче до ринків збуту; нарощення експорту високотехнологічної промислової продукції з використанням потенціалу України в інформаційних технологіях тощо. Саме тому сьогодні українським компаніям і у тому числі ММСП потрібно розробити власну ефективну програму, яка допоможе подолати негативні наслідки пандемії COVID-19 з найменшими втратами та скористатися новими можливостями для забезпечення довгострокового сталого економічного зростання.

Детально проаналізувавши дії урядів країн Європи і США, уряд України пом'якшив зовнішній тиск на бізнес за рахунок надання деяких пільг і знижок, а також мінімальної компенсації заробітної плати для роботодавців, тим не менш, цього звичайно буде недостатньо для підтримки життєдіяльності малого і середнього бізнесу в Україні⁶⁵. Усі ці заходи мають дещо послабити навантаження на український бізнес, проте, на наш погляд, це не суттєво вплине на загальне зниження ділової активності та не компенсує суттєвої втрати прибутків.

⁶⁵Вагнер І.М., Демко І.І. (2020). Вплив COVID-19 на економічний розвиток малого і середнього бізнесу в Україні. Вісник Університету банківської справи, (1(37)), С. 59-66.

Малий та середній бізнес відіграє ключову роль в економіці України, забезпечуючи близько 64 відсотків доданої вартості, 81,5 відсотка зайнятих працівників у суб'єктів господарювання та 37 відсотків податкових надходжень. Запровадження обмежувальних заходів призвело до значних негативних наслідків для бізнесу внаслідок часткового або повного зупинення функціонування частини підприємств, ускладнення логістики, зниження попиту та руйнування ланцюгів постачання. До малого і середнього бізнесу зараховують підприємства, які за кількістю працівників, обороту і доходу не перевищують установлені межі. Малі та середні підприємства вважаються надзвичайно динамічними, оскільки можуть швидко реагувати на потреби ринку. Водночас на розвиток малого і середнього бізнесу сильно впливає загальний бізнес-клімат у країні.

Слід зазначити, що будь-яка криза – це можливість для трансформації та розвитку бізнесу. Під час кризи будуть змінюватися вподобання і попит споживачів, з'являться нові ніші для бізнесу. Важливо не пропустити такі можливості і українським підприємцям. Отже, реакція та дії бізнесу під час кризи мають бути швидкими. Будь-які плани та стратегії повинні постійно переглядатись залежно від змін ситуації. Важливо, щоб координація таких дій відбувалась завдяки лідерству власників або керівників компаній.

Підприємці України пропонують свою стратегію відновлення й тактику «виживання» для малого і середнього бізнесу, яка включає наступні кроки:

1. Безпека працівників і безперервне функціонування бізнесу. Питання безпеки і благополуччя працівників набули особливої важливості. Вони очікують інструкцій від роботодавців, громадських і політичних діячів. Відкритий і прозорий діалог допоможе знизити загальне напруження, підвищити згуртованість і забезпечити в результаті нормальне функціонування бізнесу.

Компанії можуть прийняти ряд заходів, наприклад, ввести або розширити режим гнучкого робочого графіка і знайти інші можливості, щоб дозволити співробітникам працювати з дому і бути в безпеці. Можна спробувати переформувати команди і перерозподілити ресурси, а також розробити заходи щодо захисту персоналу та створення безпечних умов праці. Крім того, можна організувати регулярні розсилки, щоб тримати співробітників в курсі поточної ситуації та рішень, прийнятих на рівні уряду і органів охорони здоров'я. Це допоможе персоналу і організації пережити кризу.

Важливо знайти баланс, щоб підтримати поточну діяльність в нових умовах з мінімальними втратами для бізнесу. Якщо характер роботи не дозволяє персоналу працювати з дому або перейти на гнучкий графік у зв'язку з необхідністю залишатися на робочому місці або взаємодіяти з клієнтами, слід вжити заходів щодо запобігання розповсюдженню вірусу.

2. Розробка нових стратегій збереження безперервності бізнесу. Багато підприємств не зможуть уникнути значних збоїв в діяльності під час епідемії COVID-19, і це відіб'ється на ефективності бізнесу. Першими під удар кризи потрапили підприємства, що працюють на експорт – вони почали відчувати серйозні проблеми з логістикою та стикаються із збоями в роботі, пов'язаними із зміною споживчого попиту.

Щоб мінімізувати ці ризики, малому та середньому бізнесу необхідно:

- Відстежувати короткострокову ліквідність – впровадити процедуру моніторингу короткострокових грошових потоків, щоб мати можливість вчасно спрогнозувати їх скорочення і прийняти оперативні заходи; підвищити ефективність управління оборотним капіталом, особливо в частині стягнення дебіторської заборгованості та контролю запасів. Крім того, для скорочення циклу оборотного капіталу важливо шукати нестандартні рішення і діяти на випередження. Особливу увагу слід приділити регулярній взаємодії з постачальниками, щоб вчасно помітити потенційні ризики.

- Оцінювати фінансові та операційні ризики і швидко на них реагувати – відстежувати ознаки зростання прямих витрат і втрати рентабельності, щоб при необхідності швидко почати переговори щодо перегляду договорів. Ті, хто не відреагує вчасно або не зможе переглянути домовленості, можуть зіткнутися з фінансовими проблемами, які загрожують довгостроковими наслідками.

- Створити резервний фонд (якщо цього не було зроблено раніше), який може підтримати компанію на плаву від декількох місяців до року.

- Відстежувати фактори, які можуть вплинути на споживачів, постачальників, підрядників і партнерів.

3. Взаємодія з зацікавленими особами. Прозорий, прямий і регулярний діалог може стати хорошим фундаментом для трансформації діяльності та отримання поточної підтримки від споживачів, працівників, постачальників, кредиторів, інвесторів і регуляторів.

Споживачі. Компаніям слід своєчасно інформувати споживачів про можливі збої в постачанні товарів або послуг. Вкрай важливо мати відкриті канали комунікації на випадок невиконання договірних зобов'язань внаслідок збою виробництва або поставок, щоб вчасно поінформувати контрагентів про затримки чи настання обставин непереборної сили. Такі дії на випередження допоможуть уникнути штрафних санкцій за невиконання зобов'язань перед споживачами.

Працівники. Порядок взаємодії з персоналом повинен бути націлений на пошук балансу між прийнятими запобіжними заходами і збереженням робочого настрою. Власники компанії мають розробити подальшу стратегію діяльності і визначити ключових співробітників, які будуть забезпечувати її виконання. Міри, що приймаються в період пандемії по оптимізації діяльності компанії та скороченню витрат, повинні запобігти відтоку ключових співробітників компанії.

Постачальники. Компаніям необхідно постійно залишатися на зв'язку з постачальниками товарів і послуг, щоб бути готовими до можливих збоїв в зв'язку з епідемією COVID-19, розуміти їх часові рамки і мати можливість швидко знайти альтернативні варіанти.

Кредитори та інвестори. Може знадобитися аналіз кредитних договорів, невиконання яких пов'язане з особливими ризиками. Також важливо уникнути формальних порушень умов. Завдяки своєчасним заходам можна підготувати ґрунт для переговорів з кредиторами щодо перегляду умов або рефінансування заборгованості.

Регулятори. Можуть знадобитися консультації з юристами компанії щодо її потенційних зобов'язань. Від бізнес-підрозділів може знадобитися посилення

взаємодії із зацікавленими особами для врегулювання розбіжностей і збору доказової бази.

ММСП повинні стати членами професійних або ділових асоціацій, навіть якщо це потребує внеску коштів. Саме ці асоціації вносять вирішальний вклад у захист ММСП від шкоди і конфліктів з державними органами за допомогою порад та інформаційної підтримки. Штраф за недотримання встановлених правил, як правило, значно дорожче, ніж річна плата професіонала чи підприємства асоціації. Крім того, ММСП повинні відвідувати навчальні курси, пропонувані торгівельними палатами та промисловістю або подібними установами. Загалом, навчання персоналу або частин персоналу завжди рекомендується. Основним заходом під час пандемії є утримання ММСП спеціалістів. ММСП можуть зробити співтовариство і стати надійним партнером для уряду, щоб отримати вигоду від заходів щодо спрощення торгівлі, активно брати участь у приватно-державних консультаціях та бути в курсі питань адаптування нормативно-правової бази. Це передбачає поглиблення знання та дотримання законних зобов'язань щодо фінансової платоспроможності, ведення діловодства, стандартів бухгалтерського обліку. Це означає, що МСП повинні, принаймні:

- Ввести внутрішні процедури для оцінки ризиків дотримання та забезпечення дотримання нормативних вимог
- Запровадити процедуру реєстрації для перевірки інформації, що надходить до державних органів та комерційних партнерів, а також проводити моніторинг урядових рішень.
- Створити надійну систему діловодства, ідеально інтегровану або перехресну із системою внутрішнього обліку, що дозволяє повністю відстежувати товари та відвантаження.

в. Рекомендації щодо політики, які можуть застосовуватись в Україні

Запровадження обмежувальних заходів у зв'язку із запобіганням поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, призвело до значних негативних наслідків для бізнесу, особливо малого та середнього, внаслідок часткового або повного зупинення функціонування частини підприємств, ускладнення логістики, зниження попиту та руйнування ланцюгів постачання. Необхідно створити офіційні механізми координації політики ММСП серед зацікавлених сторін, проводити регулярну оцінку регуляторного впливу на ММСП, покращити процедури закриття бізнесу та процедури банкрутства, покращити збір та розповсюдження статистики щодо ММСП. Для покращення доступу до фінансів продовжити внесення змін до законодавчої бази щодо державних грантів, сприяння програмам фінансової освіти, орієнтованим на попит підприємців ММСП, використання схеми кредитних гарантій як механізму розподілу ризиків, вдосконалення альтернативного небанківського та акціонерного фінансування для ММСП.

Економічна криза, спричинена пандемією COVID-19, сформувала потребу у лібералізації та дебюрократизації трудових відносин, розвитку більш гнучких та мобільних форм організації трудових відносин, зокрема, шляхом збільшення свободи визначення умов під час укладення трудового договору, розширення сфери

застосування строкових, короткострокових трудових договорів або трудових договорів з нефіксованим робочим часом. Тож розроблення принципово нового трудового законодавства, здатного адекватно реагувати на подібні виклики, повинно стати одним із ключових завдань антикризових заходів.

Необхідно проведення політики, спрямованої на створення у середньостроковій перспективі нових можливостей (розумного протекціонізму) для розвитку (відновлення) власного виробництва повного циклу критично важливої продукції та задоволення відповідного попиту на ринку, що є питанням безпеки життя в умовах посилення вірогідності глобальних криз. В останні роки у світі спостерігається посилення протекціоністських тенденцій у сфері міжнародної торгівлі, що вже привело до суттєвих змін стосовно традиційних товарних потоків та коливання цін на товари на світових ринках. У період пандемії COVID-19 відбувається скорочення світового попиту на некритично необхідні товари. Для економіки України, яка має розвинену промисловість і водночас суттєво залежить від експортних надходжень, подібний розвиток ситуації є додатковим середньостроковим викликом. З огляду на зазначене, необхідно вжити невідкладних заходів щодо розширення та диверсифікації зовнішньоекономічних зв'язків України з іншими державами світу з урахуванням національних пріоритетів.

Пандемія COVID-19 є глобальним фактором зміни усталених систем управління, моделей суспільних відносин та економічних зв'язків, надає поштовх прискоренню цифрової трансформації економіки.

З метою впровадження протягом 2020 – 2022 років комплексної системи нових можливостей стабілізації та сталого розвитку економіки України і підвищення рівня зайнятості населення шляхом збереження існуючих і стимулювання створення нових високопродуктивних робочих місць з гідними умовами праці, постановою Кабінету Міністрів України від 27.05.2020 № 534 затверджено Державну програму стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на 2020–2022 роки⁶⁶.

Програма передбачає реалізацію заходів підтримки малого та середнього бізнесу, спрямованих на:

- забезпечення доступу до фінансів;
- забезпечення доступу до ринків;
- створення інфраструктури розвитку малого та середнього бізнесу.

Передбачається:

- розв'язання проблеми з ліквідністю малого та середнього бізнесу шляхом впровадження заходів, спрямованих на збереження робочих місць, спрощення доступу до фінансів та зменшення витрат бізнесу. Також з метою поліпшення доступу до фінансів, передбачається створення та забезпечення ефективної діяльності Фонду фондів;

⁶⁶ Про затвердження Державної програми стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на 2020-2022 роки. Постанова КМУ від 27 травня 2020 р. № 534. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/534-2020-%D0%BF#Text>

- розширення доступу до ринків шляхом залучення малого та середнього бізнесу до здійснення заходів із соціально-економічного розвитку окремих територій;

- проведення оптимізації регулювання та полегшення адміністративних процедур для малого та середнього бізнесу, що супроводжуватиметься створенням ефективної інфраструктури підтримки підприємництва.

Крім цих загальних процедур передбачається також продовження реформування надрокористування. Її впровадження передбачає створення рівних умов доступу до користування надрами, підвищення рівня прозорості, дерегуляцію, посилення інституційної спроможності, а також осучаснення та спрощення доступу до геологічної інформації.

Нові правила користування надрами мають бути прогресивними, привабливими та передбачуваними для інвесторів. Серед основних нововведень, які пропонує Державна служба геології та надр України (Держгеонадра):

- Digital-підхід до регулювання роботи галузі (он-лайн-аукціони, інтерактивна карта родовищ, електронний кабінет);

- Прозорі правила доступу до надр (об'єктивний обрахунок вартості спецдозволів, калькулятор ціни геологічної інформації, оцінка запасів корисних копалин за міжнародними стандартами);

- Підтримка малого надрокористування (спрощення надання дозволів на розробку корисних копалин місцевого значення);

- Підвищення привабливості геологорозвідки (комплексні дозволи на розвідку і видобуток та розстрочення платежу з надання спецдозволу);

- Лібералізація обігу прав на користування надрами (вільне відчуження прав на користування надрами).

Всі ці заходи сприятимуть розвитку мінерально-сировинної бази України, в тому числі і щодо видобутку критично важливої сировини.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

The COVID-19 Crisis in Ukraine. OECD (2020) Tackling coronavirus (COVID-19). Contributing to a global effort. Source: <https://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/eastern-partners/COVID-19-CRISIS-IN-UKRAINE.pdf>

Critical Minerals // Official website of The American Geosciences Institute
<https://www.americangeosciences.org/critical-issues/critical-minerals>

What are Critical Raw Materials? // Official website of Critical Raw Materials Alliance.
<http://criticalrawmaterials.org/critical-raw-materials/>

Critical Minerals // Geoscience Australia
<https://www.ga.gov.au/about/projects/resources/critical-minerals>

Schulz K. J., DeYoung J. H., Seal R. R., Bradley D. C., eds., 2017, Critical mineral resources of the United States – Economic and environmental geology and prospects for future supply: U.S. Geological Survey Professional Paper 1802, 797 p.
https://pubs.usgs.gov/pp/1802/pp1802_entirebook.pdf

Minerals, Critical Minerals, and the U.S. Economy. Report in brief // The National Academies. – 2007. – 4 p.
https://www.nap.edu/resource/12034/critical_minerals_inal.pdf;

National Research Council, 2008. Minerals, Critical Minerals, and the U.S. Economy: Washington, D.C., National Academies Press, 264 p.; Report on Critical Raw Materials for the EU. Report of the Adhoc Working Group on defining critical raw materials//European Commission, May 2014. – 41 p.
<https://ec.europa.eu/docsroom/documents/10-010/attachments/1/translations/en/renditions/pdf;>

Study on the review of the list of Critical Raw Materials 2017. Criticality Assessments. Final Report. Written by Deloitte Sustainability, British Geological Survey, Bureau de Recherches Géologiques et Minières, Netherlands Organisation for Applied Scientific Research for European Commission. – June 2017. – 93 p.
<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication>

За останні 5 років МГЗ збільшив виробництво глинозему на 15 відсотків. Стаття. Портал новин Nikvesti. Джерело: <https://nikvesti.com/news/politics/179170>

Кольорова металургія України (2007). Державна підтримка українського експорту. Джерело: <http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/prom/ukr/13.html>

Україна планує витратити 140 млн грн на збільшення видобутку урану. Стаття. Економіка та політика в Україні. Джерело: <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/v-ukraine-na-uvlichenie-dobychi-urana-planiruju-360399/>

Цілі сталого розвитку / Україна. Джерело: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/26295VNR_2020_Ukraine_Report.pdf

Національний звіт «Цілі сталого розвитку: Україна» [Електронний ресурс]: Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, 2017. URL: <http://www.un.org.ua/en/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>

Мінеральні ресурси України [Електронний ресурс]: Інформаційний ресурс. Режим доступу: <http://minerals-ua.info/>

Economics of closed cycle [Electronic resource]: Information resource Wikipedia. Access mode: https://en.wikipedia.org/wiki/Economics_of_closed_cycle.

On adoption of the Regulations on the procedure for development and justification of conditions for mineral raw materials for the calculation of reserves of solid minerals in the subsoil: Order of the State Commission of Ukraine dated 07.12.2005 No. 300. Official Bulletin of Ukraine. 2005. No. 5. P. 137.

Ampilov Yu.P. Cost assessment of subsoil: textbook manual. Moscow: Geoinformmark, Moscow. 2011. – 416 p.

Romanenko R. Everyone seeks to bring the rules of accounting and disclosure of information on oil and gas reserves closer. Oil & Gas Journal Russia. 2008. No. 10 (23). P. 22 – 23.

Rules of Practice. Current Rules of Practice and Rules on Fair Funds and Disgorgement Plans. [Electronic resource]: Access mode: <https://www.sec.gov/about/rules-of-practice-2018.pdf>

U.S. Securities and Exchange Commission Rules of Practice [Electronic resource]: Access mode: <https://www.sec.gov/about/rulesofpractice.shtml>.

Comparison of various SEC, SPE and SCMR reserves accounting standards by the example of TNK-BP company [Electronic resource]: Energy Future portal. Access mode: <http://energyfuture.ru/sravnenie-razlichnyx-standartov-ucheta-zapasov-sec-spe-i-gkz-na-primere-kompanii-tnk-bp>

Sustainable Development Goals / Ukraine. Source: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/26295VNR_2020_Ukraine_Report.pdf

Восьмий місяць поспіль в «мінусі»: Чому в Україні падає промисловість. Економічна Правда, 27 лютого 2020. Електронний доступ: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/02/27/657430/>

Винокуров Я. Коронавірусна економіка: хто втрачає, а хто заробляє на епідемії? Портал Громадське. Режим доступу: <https://hromadske.ua/posts/koronavirusna-ekonomika-hto-vtrachaye-a-hto-zaroblyaye-na-epidemiyi>

Konrad Adenauer Foundation. Source: <https://www.kas.de/documents>

Основні прогностичні макропоказники економічного і соціального розвитку України на 2020 рік, схвалені постановою Кабінету Міністрів України від 15 травня 2019 р. № 555 (Офіційний вісник України, 2019 р., № 53, ст.1832), Інфляційний звіт Національного банку України за квітень 2020 року, IMF World Economic Outlook (April 2020)

Остапенко Л. Відкриття власного бізнесу: перші юридичні кроки. Юридична газета online. Режим доступу: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/vidkrittuya-vlasnogo-biznesu-pershi-yuridichni-kroki.html>

Реєстрація бізнесу онлайн: що зміниться в 2020 році. Громадський простір. Режим доступу: <https://www.prostir.ua/?library=rejestratsiya-biznesu-onlajn-scho-zminytsya-v-2020-rotsi>

Підприємцям спростять процедуру реєстрації. Портал Liga360. Режим доступу: https://biz.ligazakon.net/news/199170_pdprimtsyam-sprostyat-protseduru-restrats

EXPLANATORY NOTE to draft of the Law of Ukraine “On Amendments to the Tax Code of Ukraine (on simplification of registration of newly created entities as single tax payers and value added tax payers)”. Web-resource for businessmen, lawyers and accountants. Source: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GI03466A.html

«РРО в смартфоні» має спростити відносини бізнесу і влади – Мінфін. Портал Укрінформ. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3075064-rro-v-smartfoni-mae-sprostiti-vidnosini-biznesu-i-vladi-minfin.html>

Київська конференція Ньюфолк НКЦ 2020. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?fbclid=IwAR2NP1Vesx7jzqjh3kb1CPOIt0sKqeZP5ZVT52V5qvuhYrkWtYiXY6fYEpc&v=I9gp9ZAuw0g&app=desktop>

Нові правила гри у надрокористуванні, 01.10.2020. Офіційний сайт Державної служби геології та надр України. Режим доступу: <https://www.geo.gov.ua/novi-pravila-gri-u-nadrokoristuvanni/>

European Business Association. Бізнес закликає комплексно змінити підхід до процедури підтвердження GMP в Україні. Європейська Бізнес Асоціація. 10 листопада 2010. Режим доступу: <https://eba.com.ua/biznes-zaklykaye-kompleksno-zminyty-pidhid-do-protsedury-pidtvrdzhennya-gmp-v-ukrayini/>

Документи, дотримання яких перевіряється. Офіційний сайт Державної служби геології та надр України. Режим доступу: <https://www.geo.gov.ua/nprac/>

Нормативна база. Державна служба України з питань праці. Режим доступу: <https://dsp.gov.ua/category/diyalnist/normativna-baza/>

Перелік нормативно-правових актів до суб`єктів господарювання. Державна екологічна інспекція України. Режим доступу: <https://www.dei.gov.ua/posts/689>

Законодавство про діяльність. Державна податкова служба України. Режим доступу: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/zakonodavstvo-pro-diyalnis/>

Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підтримки розвитку вітчизняних галузей надрокористування». Головний правовий портал України ЛігаЗакон. Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GI03362A.html

Питання розпорядження геологічною інформацією. Постанова кабінету Міністрів України від 7 листопада 2018 р. № 939. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/939-2018-%D0%BF/print>

Надрокористування в Україні /За ред. О.В. Кирилюка, Г.І. Рудька. – Чернівці: Букрек, 2019.

Про затвердження Порядку державного обліку родовищ, запасів і проявів корисних копалин. Постанова Кабінету Міністрів України від 31 січня 1995 р. N 75. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75-95-%D0%BF#Text>

Провели робочу нараду із іноземними геологічними регуляторами. Офіційний сайт Державної служби геології та надр України. Режим доступу: <https://www.geo.gov.ua/proveli-robochu-naradu-iz-inozemnimi-geologichnimi-regulyatorami/>

Держгеонадра стали членом СЕЕС Scout Group. Офіційний сайт Державної служби геології та надр України. Режим доступу: <https://www.geo.gov.ua/derzhgeonadra-stali-chlenom-ceec-scout-group/>

Запрацював онлайн-калькулятор обрахунку початкової ціни спецдозволу. Офіційний сайт Державної служби геології та надр України. Режим доступу: <https://www.geo.gov.ua/zapracuyuvav-onlajn-kalkulyator-obрахunku-pochatkovo%20%D1%97-cini-specdozvolu/>

Роман Опімах провів нараду із Європейською геологічною службою. Офіційний сайт Державної служби геології та надр України. Режим доступу: <https://www.geo.gov.ua/roman-opimakh-proviv-naradu-iz-yevropejskoju-geologichnoyu-sluzhboyu/>

Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 3, ст.23). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>

Постанова КМУ від 5 серпня 2020 р. № 695 «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки»
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF?find=1&text=%D0%B1%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B5%D1%81#w1_20

На Дія.Бізнес з'явився освітній серіал для підприємців про фінансову грамотність. Міністерство цифрової трансформації України. Режим доступу: <https://thedigital.gov.ua/news/na-diyabiznes-zyavivsya-osvitniy-serial-dlya-pidpriemtsiv-pro-finansovu-gramotnist>

Стрикун Г. Жителі сходу України отримають нові навички. Національна платформа малого та середнього бізнесу. Режим доступу: <https://platforma-msb.org/44361-2/>

Хорольська В. Малий/середній бізнес і що може зробити з ним запорізька влада. Громадська організація «Запорізький центр розслідувань». Режим доступу: <http://incentre.zp.ua/malij-serednij-biznes-i-shho-mozhe-zrobiti-z-nim-zaporizka-vlada/>

Made in Ukraine. Портрет українського підприємця. Кластер Made in Ukraine. Режим доступу: <http://madeinukraine.org/news/info/118>

Нrynkov D. Landscape for SMEs. Article. Business journal. Source: <https://www.business.ua/uk/node/11207>

Нікель і кобальт: яке значення для України має зростання світового попиту на ці метали. Портал Бізнес Цензор. Режим доступу: https://biz.censor.net/m3150549https://biz.censor.net/columns/3150549/nkel_kobalt_yake_znachennya_dlya_ukrani_ma_zrostannya_svtovogo_popitu_na_ts_metali

Смолін А. Щоденник інвестора: як запустити проєкт із видобутку золота в Україні. Портал Mind. Режим доступу: <https://mind.ua/openmind/20186277-shchodennik-investora-yak-zapustiti-proekt-iz-vidobutku-zolota-v-ukrayini>

Смолін А. Щоденник інвестора: аналіз стратегії ЄБРР з видобутку корисних копалин. Портал Mind. Режим доступу: <https://mind.ua/openmind/20187671-shchodennik-investora-analiz-strategiyi-ebrr-z-vidobutku-korisnih-kopalin>

Кащук Д. Критичні надра, або Як ми можемо впливати на економіку ЄС. Економічна Правда, 6 грудня 2019. Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2019/12/6/654540/>

Україна та ЄС поглиблюють співпрацю у сфері критичної сировини. Портал Укрінформ. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3135369-ukraina-ta-es-pogliblat-spivpracu-u-sferi-kriticnoi-sirovini.html>

Великі проблеми малого бізнесу оцінка реалізації стратегії розвитку малого та середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року та подальші напрями політики (www.boi.org.ua)

Моніторинг реалізації Стратегії розвитку МСП України на 2017-2020 роки. Джерело: https://sme.gov.ua/wp-content/uploads/2020/09/Monitoring_the_Implementation_of_Ukraine-s_SME_Development_Strategy_uk.pdf

Центр підтримки підприємництва, інновацій та стартапів – нова сходинка до підвищення економічного розвитку Чернігівщини. Джерело: <https://chor.gov.ua/nasha-diyalnist/novini/item/9129-tsentr-pidtrymky-pidpryemnytstva-innovatsii-ta-startapiv-zaprats>

Ландшафт для МСБ. Source: <https://www.business.ua/uk/node/11207>

Іонан В. Під час кризи потрібно чути бізнес, але уряд цього не робить. Це - велика помилка. Портал Нове Радіо, 2 квітня 2020. Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/biz/experts/yak-vryatuvati-ukrajinskih-pidpriyemciv-vlada-ne-chuye-biznes-shcho-robiti-50079612.html>

Мінекономіки посилює підтримку малого і середнього бізнесу https://biz.ligakon.net/news/197195_mnekonomki-posilyu-pdtrimku-malogo-serednogo-bznesu

Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного. Лекція про інноваційно-технологічні центри. Джерело:

<http://www.tsatu.edu.ua/tsst/wp-content/uploads/sites/6/lekcija-9-innovacijno-tehnologichni-centry-z-dyscypliny-nk.pdf>

Технологічні парки. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/nauka/innovacijna-diyalnist-ta-transfer-tehnologij/tehnologichni-parki>

Науковий парк «Київська політехніка». Офіційний сайт. Режим доступу: <http://spark.kpi.ua/>

«Діяльність закладів вищої освіти та наукових установ з питань трансферу технологій та академічного підприємництва», Міністерство освіти і науки України. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/innovatsii-transfer-tehnologiy/diyalnosti-ofisiv-z-transferu-tehnologiy-shchodo-perspektiv-zastosuvannya-rezultativ-ikh-diyalnosti-subektami-malogo-i-serednogo-pidpriemnitstva.pdf>

Вагнер І.М., Демко І.І. (2020). Вплив COVID-19 на економічний розвиток малого і середнього бізнесу в Україні. Вісник Університету банківської справи, (1(37)), С. 59-66.

Про затвердження Державної програми стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на 2020-2022 роки. Постанова КМУ від 27 травня 2020 р. № 534. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/534-2020-%D0%BF#Text>